

TARTALOM

KÁRPÁTALJA

TÁTRAI PATRIK – MOLNÁR JÓZSEF – KOVÁLY KATALIN – ERŐSS ÁGNES: A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK LÉLEKSZÁMA ÉS A NÉPESEDÉSÜKET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A SUMMA 2017 FELMÉRÉS ALAPJÁN	7
---	---

NEMZETÉPÍTÉS ROMÁNIÁBAN

BAKK MIKLÓS: KÉT NEMZETÉPÍTÉS, EGY ÁLLAM – ROMÁNIA SZÁZ ÉVE	35
ÁDÁM BIBORKA: A ROMÁN EMLÉKÜNNEPSÉGEK SZÉKELYFÖLDI MEGNYILVÁNULÁSAI	55

IFJÚSÁGKUTATÁS

SZÉKELY LEVENTE: NYELVÉBEN ÉL? – KÜLHONI MAGYAR FIATALOK NEMZETI KÖTŐDÉSE	75
--	----

MŰHELY

GAZSÓ DÁNIEL: A KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR PROGRAM ÖSZTÖNDÍJASAINAK TEVÉKENYSÉGEI	103
---	-----

RECENZIO

KISS-KOZMA GEORGINA: IFJÚSÁGI ÉVKÖNYV – ERDÉLYI FIATALOKRÓL <i>BODÓ BARNA (SZERK.): ERDÉLYI MAGYAR CIVIL ÉVKÖNYV 2016–2017 – A MI FIATALJAINK</i>	119
--	-----

RESUME	129
--------	-----

SZÁMUNK SZERZŐI	133
-----------------	-----

TÁTRAI PATRIK¹ – MOLNÁR JÓZSEF –
KOVÁLY KATALIN – ERŐSS ÁGNES

A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK LÉLEKSZÁMA ÉS A NÉPESEDÉSÜKET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A SUMMA 2017 FELMÉRÉS ALAPJÁN

Hány magyar él Kárpátalján? Ez a kérdés egyaránt foglalkoztatta az akadémiai szférát, a politikumot és a kárpátaljai magyarokat az elmúlt években. A választ azonban nem lehetett elérni egy kattintással, hiszen a legutolsó, 2001-es ukrán népszámlálás óta nem volt olyan átfogó adatgyűjtés, amelynek segítségével megalapozott becslést lehetett volna készíteni. Azt természetesen lehetett tudni, hogy a magyar nemzetiségű lakosság száma – hasonlóan a többi Kárpát-medencei régióhoz – Kárpátalján is csökkenő tendenciát mutat. Azonban a csökkenés mértékére jelentősen eltérő becslések láttak napvilágot.

Az említett 2001-es ukrán népszámlálás szerint Kárpátalján 151,5 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 158,7 ezer fő pedig magyar anyanyelvűnek. A 2001–2010-es, nagyobb exodusoktól mentes időszakra Molnár és Molnár D. 9 ezer fős csökkenést valószínűsített 142 ezer főre becsülve a kárpátaljai magyarok számát, míg Karácsonyi és Kincses a magyarországi bevándorlási statisztikákra alapozva 15–20 ezer fős létszámcsökkenést becsült.² A különbség elsősorban a migrációs folyamatok számszerűsítéséből adódott. A 2010 óta eltelt időszakban azonban több olyan fejlemény következett be, ami jelentős hatást gyakorolt a kárpátaljai magyarok vándormozgalmára. Egyrészt 2011-ben lépett életbe Magyarországon az egyszerűsített honosítás intézménye, amely jelentősen megkönnyíti a Magyarországra – illetve az egyéb EU-tagországokba – történő áttelepedést. Másrészt Ukrajnában a 2013 novembere óta tartó geopolitikai események (Euromajdan, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hatására a gazdaság tartósan visszaesett, valamint az esetleges frontszolgálat is taszító tényezőként hatott. Mindezek következtében újabb lendületet kapott a

1 Tátrai Patrikot a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

2 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség: Beregszász, 2005.; Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 2010. 134 (1). 31–44.

kárpátaljai magyarok kivándorlása.³ Mindkét tényező serkentette, serkenti a kivándorlást, illetve a külföldi munkavállalást (azaz a kétlaki életet), azonban a jelenség nagyságáról megbízható becslések nem álltak rendelkezésre.

Az említett geopolitikai események társadalmi hatásai (létbizonytalanság, gazdasági problémák, elvándorlás miatt csökkenő népességszám) befolyásolták a születésszámok alakulását is Kárpátalján.⁴ Ugyanakkor a migrációhoz hasonlóan a természetes szaporodásról sincsenek pontos adatok, így csak közvetett úton lehet következtetni arra, hogy hogyan változott a magyarság születési és halálozási rátája az elmúlt két évtizedben, és mindez milyen hatást gyakorolt a magyarság létszámára.

Éppen ezért jelen tanulmány célja a fenti folyamatok számszerűsítése, a „hány magyar él Kárpátalján” kérdés megválaszolása – a SUMMA 2017 demográfiai felmérés⁵ alapján. Az alapkérdésen túl feltárjuk azt is, hogy a magyarok lélekszámváltozásához milyen mértékben járultak hozzá az egyes demográfiai tényezők. A következőkben áttekintjük a kárpátaljai magyar népesedés elmúlt 30 évének főbb tényezőit, majd pedig a SUMMA 2017 alapján bemutatjuk a recens változásokat.

A kárpátaljai magyar népesedés fő tényezői

Egy adott területen élő népesség számának a változását a természetes szaporodás (születések és halálozások különbözete), valamint a migrációs egyenleg (ki- és bevándorlás mérlege) határozzák meg. Ha viszont a népesség egyik etnikai csoportjának demográfiáját vizsgáljuk, akkor a fenti két tényező mellett számításba kell venni az etnikai klasszifikáció kérdéskörébe tartozó változásokat is. Utóbbi takarhatja az egyén életében bekövetkező, különböző okokra visszavezethető önidentifikációs változást, de ennél általában jelentősebb a generációk között bekövetkező változás (ilyen például, ha egy magyar anya gyermeke nem magyar lesz), azaz a demográfiai és az etnikai reprodukció mértéke közötti különbség.⁶

3 Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016. 24 (3). 82–110.

4 Molnár József – Molnár D. István: A születésszámok alakulása Kárpátalján térben és időben. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében 2*. Egyesület Közép-Európa Kutatására: Szeged, 2017. 395–409.

5 A projektet Grezsa István miniszteri biztos a BGA Zrt. közreműködésével támogatta. A kutatás az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet együttműködésével valósult meg. A kutatásban részt vett Erőss Ágnes, Ferenc Viktória, Kovály Katalin, Molnár József, Molnár D. István, Rákóczi Krisztián és Tátrai Patrik.

6 Ld. Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége: Kolozsvár, 2004. 157–234.

Mivel ezen tényezők számszerűsíthetősége meglehetősen nehéz, így a kutatások általában azon változásokat sorolják ide, amiket nem magyaráz a természetes szaporodás és a migrációs egyenleg.⁷ E mérleg módszer azonban – mint egy egyismeretlenes egyenlet – csak akkor működik, ha rendelkezésre áll a „végeredmény”, azaz egy adott közösség lélekszáma, például a népszámlálás alapján, és a cél az adott csoport lélekszámváltozásának tényezőkre bontása, magyarázata. Az utóbbi években azonban egyre több tanulmány igyekszik az asszimilációt nem „maradékként” kezelni, hanem – az elérhető adatbázisok függvényében – önmagában vizsgálni.⁸ Erre elsősorban az intergenerációs nemzetiségváltás alkalmas, hiszen az egyén életében bekövetkezett deklarált identitásváltozások térségünkben statisztikailag követhetetlenek.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a három fő tényező közül nemcsak az asszimiláció, hanem a migráció is rendkívül nehezen követhető statisztikailag. Míg a születések és halálozások rögzítése viszonylag könnyebb feladat – bár Ukrajnában máig nem lehet hozzáférni részletes bontású népességstatisztikai adatokhoz, így nem publikusak a települési, esetleg községi tanácsai bontású demográfiai adatok (pl. a születésszám) –, addig a globalizálódó világban egyre élénkebb mobilitás adminisztratív követése, statisztikai számbavétele szinte lehetetlen kihívás. A hivatalos statisztikában meg nem jelenő, be nem jelentett, túlnyomórészt nemzetközi migráció nehezen regisztrálható, éppen ezért e jelenséget Gyurgyík „rejtett migrációnak” nevezi.⁹ Mint azt látni fogjuk, a kárpátaljai emigráció túlnyomó részét éppen ez a rejtett migráció teszi ki. Feladatunkat tovább nehezíti, hogy célunk nem a teljes népesség, hanem csak a magyarok demográfiai folyamatainak követése, márpedig Ukrajnában nem állnak rendelkezésre a vonatkozó etnikai bontású adatok, mivel például az újszülöttek, elhalálozottak, házasságra lépők nemzetiségének a regisztrációját 2002-ben megszüntették.¹⁰

7 Ld. pl. uo. 157–234; Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, 2002. 13 (1). 171–205.; Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram: Pozsony, 2004.; Kiss Tamás: Interethnic Marriages and Assimilation in Demographic Models. In: Balogh Balázs – Ilyés Zoltán (szerk.): *Perspectives of Diaspora Existence*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2006. 105–137.

8 Például Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012.; Kiss Tamás: Assimilation and Boundary Reinforcement: Ethnic Exogamy and Socialization in Ethnically Mixed Families. In: Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (szerk.): *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Palgrave Macmillan, 2018. 459–500.

9 Gyurgyík László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település-, és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Kalligram: Pozsony, 2006., itt: 80.

10 Ukrajna Miniszteri Kabinetjének 2002. szeptember 12-i 1367. számú rendelete Az anyakönyvek és az anyakönyvi hivatalok által kiállított igazolások formanyomtatványainak megerősítéséről (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 р. N 1367 Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану). Letöltés helye: zakon.rada.gov.ua; letöltés ideje: 2019. 01. 15.

A kárpátaljai magyarok demográfiai folyamatainak követése már a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakra vonatkozóan is sok bizonytalanságba ütközött. 1989 és 2001 között a magyar nemzetiségűek létszáma 4,2 ezer fővel (2,7%-kal) csökkent, így számuk 2001-ben 151,5 ezer volt. A megye összlakosságán belüli arányuk 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de ez a változás az optimista forgatókönyveknek megfelelően zajlott. A csökkenés területileg egyenlőtlenül ment végbe: míg a városi magyarok száma csökkent (-8,8%), addig a falvakban élőké nőtt (+1,0%); továbbá a szórányjárások (Huszt, Técsői, Rahói) magyarságának fogyási üteme (-14,3%) meghaladta a tömbmagyarságét (Beregszász város, Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi járások) (-0,6%).

A migráció szerepét a változásokban igen tág intervallumban becsülték, mintegy 4–30 ezer főnyi Magyarországra áttelepülttel számolva.¹¹ A népszámlálás eredményeiből kiindulva valószínűleg az alsóhoz közeli értékkel (becslésünk szerint 7 ezer fő körül) kell számolni, de – a magyarországi bevándorlási és állampolgársági statisztikák alapján – ennél jóval többen (akár még egyszer ennyien) lehettek azok, akik életvitelszerűen már nem Kárpátalján laktak, de a népszámláláson mégis regisztrálták őket. Ez a jelenség jól mutatja az állandó és az ideiglenes migráció közti határ elmosódottságát, valamint a hagyományos adatfelvételek (pl. népszámlálás) korlátozott alkalmasságát a mobilitási folyamatok követésére.

A korábbi kutatások azt valószínűsítették, hogy az elvándorlás mellett a természetes fogyás is jelentősen, mintegy 5 ezer fővel csökkentette a magyar népesség számát.¹² Mivel az 1989–2001-es időszakra vonatkozóan a természetes szaporulat adatait Ukrajnában nemzeti bontásban nem publikálták, ezért a kárpátaljai magyarok megfelelő értékeit csak közvetve tudjuk becsülni. Egyrészt a magyar többségű Beregszászi járás és Beregszász város adatai alapján; másrészt a kárpátaljai magyarok 2001-es ötéves bontású korszerkezeti adatai (ebből számítva a születési ráták ötéves átlagait), valamint a Beregszászi járás és Beregszász város halálozási rátája felhasználásával; harmadrészt, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói által a magyarlakta településeken különböző kutatások (évfolyam-munkák, szakdolgozatok stb.) keretében gyűjtött adatai alapján.

-
- 11 Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)*. MTA FKI: Budapest, 2006.; Karácsonyi – Kincses, 2010. Az elvándorlás hatása, i.m.; Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012. 21 (1). 24–48.
- 12 Pl. Horváth Sándor: Magyarság – számok és kétségek. *Kárpáti Igaz Szó*, 2003. 19: 4.; Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etnikai és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal: Budapest, 2010. 69–124.; Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 5–29.

A Beregszászi járás és Beregszász természetes szaporulatának adatai a népszámlálások közötti időszak nagy részére rendelkezésre állnak, kivéve az 1992–1994-es hároméves periódust. Ez kritikus időszak volt a természetes szaporulat alakulásában mind megyei, mind a magyar többségű járás szintjén, amikor is a vizsgált mutató a politikai átmenet és a gazdasági krízis együttes hatására drasztikusan visszaesett (megyei szinten az 1991-es 6,6‰-ról az 1995-ös 1,7‰-re, a Beregszászi járás és Beregszász esetében 4,5-ről -2,9‰-re).¹³ A jelentős változás miatt az 1992–1994-es adathiányos időszak kihagyása az 1989–2001-es periódus átlagának a meghatározásakor számottevő torzítást okozna, ezért inkább a hiányzó évek adatainak interpolációs pótlása mellett döntöttünk az 1991-es és 1995-ös járási/városi, valamint az 1991–1995-ös megyei értékek alapján. A vázolt számítások eredményeképpen az 1989–2001-es idősakra a Beregszászi járás és Beregszász város átlagos természetes szaporulata évi -0,4‰-nek adódott. A magyarok megfelelő mutatója – figyelembe véve a magas szaporulatú cigány népesség jelentős arányát, ami a járásban a 2001-es népszámlálás adatai alapján 4,1%, a városban 6,4% volt¹⁴ – ennél valamivel alacsonyabb lehetett.

A második módszer -0,5‰-es átlagos természetes szaporulatot adott, ami alig tért el az elsőtől. A jelentős roma népességgel nem rendelkező magyarlakta településeken végzett hallgatói felmérések adatai alapján pedig – azaz a harmadik módszerrel számolva – a két népszámlálás között átlagosan évi -0,1‰ volt a szaporulat.

Összességében, a természetes fogyás az 1989-es és 2001-es népszámlálások között – a különböző módszerekkel kapott adatok közül a legkedvezőtlenebbel számolva is – legfeljebb ezer fős csökkenést eredményezett a kárpátaljai magyarok lélekszámában.

Látható tehát, hogy e két tényező következtében összesen kb. 8 ezer fővel fogyatkozott a kárpátaljai magyarság. Ebből az következik, hogy az identifikációs tényezők hatására a magyarság nyeresége 4 ezer fő lehetett. Ennek hátterében három összetevő körvonalazódik: egyrészt a cigány népesség önbesorolása, akik közül – részben a státustörvény kedvezményei hatására – Molnár és szerzőtársai becslése szerint több mint 4 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek.¹⁵ Másrészt a szovjet idősokban a különböző kényszerek hatására, retorzióktól tartva magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra

13 Molnár József – Molnár D. István: A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 21. század elején. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság: Budapest, 2008. 218–239.

14 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики): Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород, 2003.

15 Molnár József – Csernicskó István – Braun László: Cigányok Kárpátalján. In: Szilágyi Ferenc – Pénzes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északi határterületén*. Partium Kiadó: Nagyvárad, 2016. 91–108.

magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség az ugcsoi görögkatolikusok között, illetve Ungváron a korábban szlovákként regisztráltak körében volt számottevő.¹⁶ A harmadik tényező pedig a bizonytalan, vagy kettős etnikai identitású (például vegyes házasságból származó) népesség önbevallása volt. Ez a csoport a 2001-es népszámlálás időpontjában – a korábbiakhoz képest – nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, aminek háttérben szintén a magyarság vállalásának gazdasági előnyei és presztízse állhattak.

A 2001-es népszámlálás adataiból az derül ki, hogy a magyar–keleti szláv vegyes házasságból származók 52,8%-a magyarként, 47,2%-a pedig ukránként lett regisztrálva, azaz 2001-ben az etnikai átörökítés Kárpátalján ukrán–magyar viszonylatban közel szimmetrikus volt, minimális magyar asszimilációs nyereséggel.¹⁷ A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializációnak természetesen jelentős különbségei figyelhetők meg tömb és szórvány között: a vizsgált csoport etnikai identitása a lakóhely nemzetiségi összetételével szoros összefüggésben változott. Az Ungvári és a Beregszászi járásokban, valamint Beregszászban a lokális többséget alkotó magyar nemzetiség irányába tolódtak el a nemzetválasztási szokások. A Munkácsi, a Nagyszőlősi és a Huszti járásokban a heterogám családok nagyrészt kiegyensúlyozott, illetve változatos etnikai arányú településeken éltek, ami a gyerekeik nemzetválasztási attitűdjeinek a közel egyenletes eloszlásában is tükröződött. Ugyanakkor a magyar szempontból kisszámú szórványnak számító járásokban az etnikailag heterogám családi háttérű gyerekek mindössze 15%-a lett magyarként regisztrálva. Ugyancsak jelentős ukrán túlsúly jellemezte Ungvárt és Husztot, valamint a Técsői és a Rahói járást (a vegyes házasságból származók 25–40%-a lett magyar nemzetiségű), ahol a magyar népesség alacsony települési aránya volt a jellemző.¹⁸ Azonban utóbbi értékek még mindig sokkal kiegyensúlyozottnak számítanak, mint a többi Kárpát-medencei szórványterület vonatkozó mutatói.¹⁹

16 Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Kocsis – Bottlik – Tátrai, 2006. Etnikai térforrások, i.m.

17 Molnár József: Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування. In: Berghauer Sándor (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: Beregszász, 2016. 166–174.

18 Uo. 169.

19 Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (1). 7–31.

Recens változások a kárpátaljai magyarok számában a SUMMA 2017 alapján

Ahogy azt már említettük, Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, továbbá az egyéb adatforrások hozzáférhetősége is rendkívül limitált, így a magyarok számának, demográfiai jellemzőinek megismerése csak saját adatfelvétellel volt lehetséges. A SUMMA 2017 névre keresztelt kutatás fő célja a magyar közösség számának, települési megoszlásának, egyes demográfiai jellemzőinek (nem és kor szerinti megoszlás), felekezeti megoszlásának, végzettségének, valamint külföldi munka- és tanulási célú migrációjának a felmérése volt.

Mivel hasonló volumenű felmérés még nem készült a Kárpát-medencei magyarok körében – illetve tudomásunk szerint e kutatás általánosságban is úttörő a maga nemében – éppen ezért nem állt rendelkezésre kidolgozott módszertan a megvalósításra. Ugyan Kocsis Károly 1999-re datált Kárpátalját bemutató etnikai térképe²⁰ a magyar és egyéb etnikai csoportok települési szintű becslésén alapult,²¹ azonban ez a módszer pusztán a magyarok számának meghatározására lehet alkalmas, egyéb demográfiai jellemzőinek becslésére nem. Ráadásul közel 20 évvel később a megnövekedett mobilitás és a geopolitikai változások okozta bizonytalanságok miatt e módszer nem volt alkalmazható. A másik fontos előkép Molnár József és Molnár D. István 2016–2017-es migrációs kutatása,²² melyből több elemet is átvettünk a SUMMA 2017 módszertanába.

A SUMMA 2017 módszerei

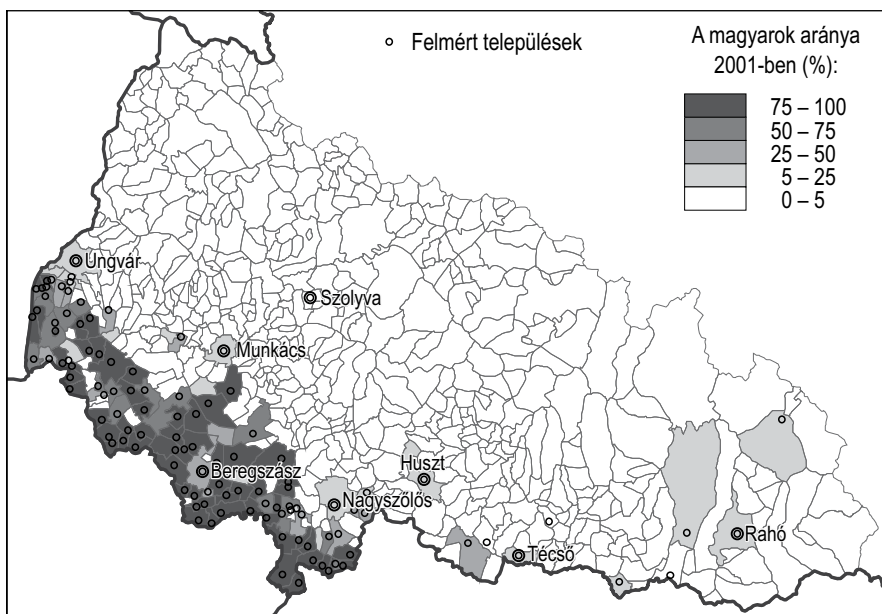
A demográfiai adatfelvétel Kárpátalja 111 magyarlakta településére terjedt ki, ahol a 2001-es népszámlálás szerint legalább 100 magyar nemzetiségű lakos élt (1. ábra). A terepi kutatás 312 mintavételi ponton, véletlen mintavételezéssel zajlott, és kiterjedt a kárpátaljai magyarság 2001-es létszámának 15%-ára. Az egy településre eső mintavételi pontok

20 Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1941, 1999 (1:266.000)*. MTA FKI – MTA KKI: Budapest, 2001.

21 A becsléseket a helyi községi hivatalok, illetve szakértők készítették, akik jól ismerték a helyi viszonyokat. Kocsis adatai tehát – például a népszámlálásokkal ellentétben – nem önbevalláson, hanem külső minősítésen/becslésen alapultak.

22 Molnár József – Molnár D. István: *Állandó és ideiglenes migráció a kárpátaljai magyarok körében az utóbbi években*. Domus csoportos szülőföldi ösztöndíj, kutatási jelentés, 2017. Kézirat.

számát a 2001-es népszámlálás alapján a magyar lakosság eloszlásának függvényében határoztuk meg. Ily módon, átlagosan 500 kárpátaljai magyarra (2001-es adatok szerint) jutott egy mintavételi pont. Egy mintavételi pont 20 részben vagy teljesen magyar háztartásból állt, amelynek összes tagjáról (beleértve a 2001 óta elvándoroltakat és elhunytakat) begyűjtöttük a vonatkozó alapszolgáltatásokat. A kérdezőbiztosok az adott mintavételi pont összes háztartásában rákérdeztek a háztartás minden lakosának nemére, korára, nemzetiségére, anyanyelvére, felekezetére, legmagasabb iskolai végzettségére, fő foglalkozására, az 1 hónapot meghaladó külföldi tartózkodás hosszára és helyére, valamint a legutóbbi, 2001-es népszámlálás időpontjában az életvitelszerű tartózkodási helyére.

1. ábra: A felmért települések a magyarok települési aránya szerint

A kutatás egyik kardinális kérdése a mintavételezés volt. Vizsgálatainkhoz – tekintettel a kárpátaljai magyarok települési viszonyaira – háromféle mintavételi módszert alkalmaztunk:

- A magyar többségű településeken területi alapút, amelybe egymás mellett élő (területileg összefüggő) 20 magyar család (háztartás) került.²³ A kezdő háztartást és a

23 Ehhez hozzáadódnak az esetleges üres és nem magyar háztartások, mivel a kérdezőbiztosoknak az egybefüggő területen elhelyezkedő összes háztartás adatait rögzíteniük kellett egészen addig, amíg meg nem lett a 20 magyar háztartás.

haladás irányát a helyi viszonyokat jól ismerő kérdezőbiztos és a kutatás vezetői közösen jelölték ki úgy, hogy a mintavételi pontok ne fedjék egymást, illetve elérhető legyen 20 magyar család egy összefüggő területen. Bár Kárpátalja magyar többségű falvaiban nem számottevő a lakóhelyi szegregáció, ez alól kivételt jelent a cigány népesség, akik nagy számban élnek elkülönülve, telepi körülmények között. Az ő felmérésükre jelen kutatás nem vállalkozott.

- A nagyobb városokban (Ungvár, Munkács), ahol a magyarság nem egy tömbben, hanem általában szétszórva él, népességregiszterekből történt a mintavételezés. Ennek során egy, az ezredfordulón összeállított népességregiszterből (Nomer.org) leválogattuk az adott település jellemző magyar családneveit, és az így kapott listáról lettek véletlenszerűen kiválasztva a kérdezőbiztosok által lekérdezendő háztartások.
- Azon szórványtelepüléseken, ahol az etnikai vegyesség miatt nem feltétlenül vannak magyar családnevek, illetve a szórt jelleg miatt az első módszer sem alkalmazható, egy harmadik módszert, az általunk „területi hólabdának” nevezett vezetünk be. E módszer szerint nem egy előre kijelölt szomszédság, hanem mindig a legközelebbi magyar háztartás került lekérdezésre (összesen itt is 20 magyar háztartás alkotott egy mintavételi pontot).

Felmerül a kérdés, hogy kit számítottunk magyarnak? Ez önbevallás alapján, illetve az adott háztartás adatközlőjének minősítése alapján történt, módszere tehát lényegében megegyezik a népszámlálásokéval. A lekérdezésbe bevontuk a mintaterületen élő más nemzetiségű lakosokat is, hiszen sokuk vegyes házasságban élt magyarokkal, továbbá a lekérdezőnek nem mindig volt előzetes információja az adott háztartásban élők nemzetiségéről. A nem magyarok adatait, természetesen, nem vettük figyelembe a magyarokra vonatkozó kiértékelésnél, másrésről ez módot adhat némi összehasonlításra is. Ugyanakkor meghatároztuk, hogy a lekérdezés során 20 részben vagy teljesen magyar háztartást kell lekérdezni, így a mintába kerülő nem magyar vagy üres háztartások adatait egy külön kérdőíven kellett rögzíteni. Ez utóbbiak szintén szerephez jutottak a magyarok lélekszámváltozásának (így a halálzásnak és a kitelepülésnek) a számításakor, hisz a 2017-ben üres vagy nem magyarok által lakott háztartások egy részében a 2001-es népszámláláskor még éltek magyar lakók.

A lekérdezés 2017 nyarán valósult meg. A felmérés során összesen 23 033 személy adatait sikerült rögzíteni. A 2002. január 1-jén itt élő mintába került magyarok száma 19 993 volt, azaz az akkori kárpátaljai magyar népesség (a 2001. december 5-ei eszmei időpontú népszámlálás szerint 151 516 fő) több mint 13%-át sikerült lefedni. 2017-ben a mintába

került magyar nemzetiségűek száma 18 553 volt, akiknek 6,6%-a többes etnikai kötődést deklarált.²⁴ A magyarlakta háztartásokban a magyarokon és többes kötődésűeken kívül 658 ukrán és 125 egyéb nemzetiségű lakos (főleg romák és oroszok) éltek.

A magyarok létszámának kiszámítása

A magyar népesség számát a mintába került népesség természetes szaporodása, migrációs egyenlege és intergenerációs asszimilációja alapján számítottuk ki a 2001-es népszámlálás adatainak továbbvezetésével. Mivel a kutatás – módszerénél fogva – nem terjedt ki a telepeken élő cigányságra, ezért a magyarok számát a cigányság nélkül számítottuk.

A számítások végén – pusztán a 2001-es népszámlálással való összehasonlíthatóság kedvéért – a magyarok számát kiszámítottuk a magukat feltehetően magyarnak valló cigány népesség hozzáadásával is. Természetesen ez egy hipotetikus számítás, hiszen 2016-ban több mint 20 ezer magyar anyanyelvű cigány élt Kárpátalján,²⁵ akik közül rendkívül széles skálán mozoghat a magát magyarnak vallók aránya az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok függvényében. Így a 2001-ben magát magyarnak valló cigányok számát vezettük tovább, és nem vizsgáltuk az önidentifikációjuk további kérdéseit.

Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy a létszámon kívüli egyéb demográfiai mutatókban (pl. nem, kor, végzettség, stb.), valamint a – tanulmány második felében részletesen is kifejtett – népesedési komponensek között (természetes szaporodás, migráció, asszimiláció) nincsenek benne a magyar nemzetiségű cigányság adatai.

A kapott adatok alapján településenként meghatároztuk a születési és a halálozási rátát a 2002–2016-os időszakra. Tekintve, hogy a halálozási adatok hiányosnak mutatkoztak,²⁶ és mivel egyéb forrásokból származó megbízhatóbb halálozási adatokkal rendelkezünk, így a tanácsai halálozási adatok alkalmazása mellett döntöttünk. Ezt az is lehetővé tette, hogy a Kárpátalja településein együtt élő nemzetek halálozási rátái nem térnek el jelentősen.

24 Ez jelentősen elmarad a TANDEM 2016 felmérés reprezentatív mintájában tapasztalt 15%-os értéktől (Ferenc Viktória: A nemzeti-etnikai identitás építőkövei kárpátaljai ukránok és magyarok körében. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 21–39). Az eltérést részben a kategorizálás nehézségei, a „nemzetiség” terminus kárpátaljai értelmezési különbségei magyarázzák (ld. pl. Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynemzetiség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 121–136.)

25 Molnár – Csernicskó – Braun, 2016. Cigányok Kárpátalján, i.m.

26 A több éve elhunytakról nem minden esetben sikerült információt szerezni, ami azt mutatja, hogy az adatközlők emlékezete ekkora (15 éves) időtávot már kevésbé megbízhatóan tudott csak felölelni.

A migrációs ráták meghatározására két módszert alkalmaztunk. Az „egyenes” módszer szerint, akik a mintába betelepültek 2002 és 2017 között, azok jelentkeztek pluszként, akik onnan kitelepültek – mínuszként. Korrekcióként a kitelepültek számát elosztottuk 0,87-dal, ugyanis úgy találtuk, hogy a kiköltözések felmérésének a pontossága 87%-a a beköltözésekének (így aránylik egymáshoz a mintába eső településekre áttelepült magyarok száma a mintába eső településekről beköltözött magyarok számához, ami elvileg meg kellene, hogy egyezzen). Ennek megfelelően, az „egyenes” módszerrel a települési migrációs mérleg (TMM) az alábbi képlettel számítható:

$$\text{TMM1} = |\text{betelepültek}| - (|\text{elköltözöttek}| + |\text{családostól kitelepültek, akik adatait külön kérdőíven rögzítettük}|) / 0,87$$

Ám, ezeknek a mozgásvektoroknak két vége van: a mintába beköltözők valahonnan kitelepültek, az onnan kiköltözők valahová beköltöztek. Ha a vektorok másik végére vonatkozó adatokat nem vizsgáljuk, az komoly információvesztést jelentene.

A „fordított” módszerrel a települési migrációs mérleg a következőképpen számítható:

$$\text{TMM2} = (|\text{a mintába eső másik településről elköltözöttek, akik erre a településre költöztek}| + |\text{a mintába eső másik településről családostól kitelepültek és erre a településre költöztek, akik adatait külön kérdőíven rögzítettük}|) / 0,96^{27} - |\text{a mintába eső másik településre betelepültek, akik erről a településről költöztek el}| / 0,44^{28}$$

A két módszerrel kapott eredmények helyenként jelentősen eltérnek, amit a mintavétel objektív hibalehetőségei éppúgy indokolnak, mint az esetleges szubjektív lekérdezői felületességből adódó hibalehetőségek. A tényleges helyzetet leginkább a mindkét módszer eredményeit figyelembe vevő átlagolás közelíti. A két módszer átlagaként kapott települési migrációs mérlegek alapján határoztuk meg a migrációs rátákat.

A nemzetrészt lélekszámát módosító harmadik tényező, az asszimiláció becslésénél az intergenerációs asszimiláció meghatározására szorítkoztunk, mivel a felvett adatok nem alkalmasak az egyének életében bekövetkezett identifikációs változások nyomon követésére. De tekintve, hogy a Kárpát-medencében élő magyar közösségek esetében a nemzedékek közötti nemzetváltás az elsődleges tényező az asszimilációban,²⁹ így ennek meghatározá-

27 0,96 – a kárpátaljai magyarlakta településekről beköltözők aránya a kárpátaljai magyarlakta településekre beköltöző magyarok között.

28 0,44 – a kárpátaljai magyarlakta településekre beköltözők aránya a kárpátaljai magyarlakta településekről elköltöző magyarok között.

29 Gyurgyík, 2004. Asszimilációs folyamatok, i.m.; Szilágyi N., 2004. Az asszimiláció és hatása, i.m.; Kiss – Barna, 2012. Népszámlálás 2011, i.m.

sa jól közelíti a nemzetváltási folyamatokat.³⁰ Ehhez azt kellett meghatároznunk, hogy a 2002–2016-os időszakban etnikailag vegyes családban született gyerekek milyen arányban lettek a lekérdezésnél magyarként megjelölve. A kiértékelést bonyolította, hogy a SUMMA 2017 felmérés alkalmával az adatközlőknek lehetősége volt kettős (például magyar–ukrán) identitás megjelölésére is, ellentétben a 2001-es népszámlálással. Az így kialakuló különböző lehetséges kombinációkhoz tartozó asszimilációs nyereséget/veszteséget az 1. táblázatnak megfelelően számszerűsítettük.

A család típusa a házastársak etnikai hovatartozása szerint	Magyar gyerek	Ukrán gyerek	Kettős kötődésű gyerek
Magyar–ukrán	0,5	-0,5	0
Magyar–kettős kötődésű	0,25	-0,75	-0,25
Kettős kötődésű–kettős kötődésű	0,5	-0,5	0
Ukrán–kettős kötődésű	0,75	-0,25	0,25

1. táblázat: Az etnikailag vegyes házasságokban született gyerekek nemzetiségi hovatartozása által generált magyar asszimilációs nyereséget (pozitív előjellel) vagy veszteséget (negatív előjellel) számszerűsítő táblázat

A vegyes házasságokban született gyerekekhez rendelt megfelelő táblázati értékeket megszoroztuk a mintanagyság alapján meghatározott települési súlytényezőkkel, majd összegezve a kapott értékeket megkaptuk az asszimilációs nyereség vagy veszteség nyers számain. Miért tekintettük nyersnek ezeket az adatokat? Mert a SUMMA 2017 mintavétele az asszimiláció szempontjából nem volt reprezentatív. Egyrészt az nem terjedt ki a kisszámú szórványra, amelynek az asszimilációs magatartása számottevően különbözik a tömbben élőkétől. Másrészt a mintavétel szórványban valamennyire kötődött a magyar hálózatokhoz, közösségekhez. Harmadrészt a magyar lekérdezők alkalmazása is befolyásolhatta az adatközlők etnikai auto-, illetve heteroidentifikációját.

Hogyan lehet ezeket a nyers adatokat korrigálni? Rendelkezésünkre állnak az etnikailag vegyes házasságban született magyar gyerekek arányának a 2001-es népszámlálás alapján számított járási bontású adatai.³¹ Joggal feltételezhetjük, hogy ezen népszámlálási adatok és a SUMMA 2017 2002 előtt születettekhez vonatkozó megfelelő asszimilációs mutatóinak az

³⁰ Leszámítva a cigány népesség változó önbesorolását, amely – mint korábban említettük – az egyik legfőbb bizonytalanságot jelenti a magyarok számának meghatározásakor.

³¹ Molnár, 2016. Національна ідентичність, i.m.

eltérése döntően a mintavétel módjából adódik. A kettőnek a különbsége így számszerűsíti a mintavételből adódó hibát, százalékban, járási bontásban. Megalapozottan feltételezve, hogy a mintavételből adódó hiba a 2001 után születettek esetében nem különbözik érdemben az az előtt születettektől, ezt a korrekciós értéket kivontuk a 2001 után születettek asszimilációs mutatójából, és így kaptuk meg az adatfelvétel időpontjára érvényes asszimilációs mutatót.³²

A természetes szaporodás, migráció és asszimiláció rátáinak meghatározását követően kivontuk a halálozási ráták értékeit a születésikéből és hozzáadtuk a migrációs rátákat. Így megkaptuk a magyarok települési lélekszámváltozásának rátáit a 2002–2017-es időszakra. Ezzel szoroztuk a magyaroknak a 2001-es népszámlálás alkalmával összeírt települési számát. Az asszimilációs nyereséget/veszteséget a természetes szaporodás értékéből vontuk le, hiszen utóbbi a teljes demográfiai reprodukció értékét adta meg, míg az asszimilációval növelt/csökkentett értékkel kaptuk meg a magyarok létszáma szempontjából meghatározó etnikai reprodukciót.

A magyarok lélekszáma 2017-ben

A településenként meghatározott születési, halálozási és migrációs ráták összesítésével azt kaptuk, hogy a felmért 111 településen a magyarok száma 2017-ben 123,2 ezer fő volt. Ez a szám tartalmazza az ideiglenesen távollevő népességet is, viszont nincs benne a kutatás által le nem fedett településeken élő kis létszámú szórvány, illetve a magyar nemzetiségű cigányság, éppen ezért közvetlenül nem összehasonlítható a 2001-es értékkel. A kis létszámú szórvány esetében úgy gondoltuk, hogy csökkenésük mértéke nagyjából megfeleltethetett a kutatásba bekerült szórványtelepüléseken regisztrált csökkenésnek, így számukat 2000 főre becsültük. Ennél sokkal nehezebb kérdés viszont, hogy vajon hányan lehettek a magukat magyarnak valló cigányok. Mivel a cigányság egy részének az önbevallása szituatív, a külső tényezők függvényében változik, éppen ezért pusztán az összehasonlíthatóság érdekében számukat a 2001-ben magyarként regisztrált romák becsült számából (hozzávetőleg 4200 fő) vezettük tovább. Így 2017-re 5500 főnyi magyar nemzetiségű cigány lakossal számoltunk, ami természetesen jóval elmarad a kárpátaljai magyar anyanyelvű cigányok számától (több mint 20 ezer

32 Például, a népszámlálás alapján a Beregszászi járásban a vegyes házasságban élők gyerekeinek 75,4%-a vallotta magát (vagy vallották őt) magyarnak, a SUMMA eredményei alapján viszont ez az arány 63,5%-nak adódott. Ezek szerint a mintavételből adódó hiba járási szinten $63,5 - 75,4 = -11,9\%$ volt. A 2001 után születettek esetében a nyers értéket (60,0%) korrigáltuk a fenti -11,9%-kal, és így 71,9%-os mutatót kaptunk jelenlegi asszimilációs mutatóként.

fő).³³ A fentieket összesítve azt kapjuk, hogy a magyar nemzetiségűek száma 2017 közepén 130,7 ezer fő, kerekítve 131 ezer fő lehetett.

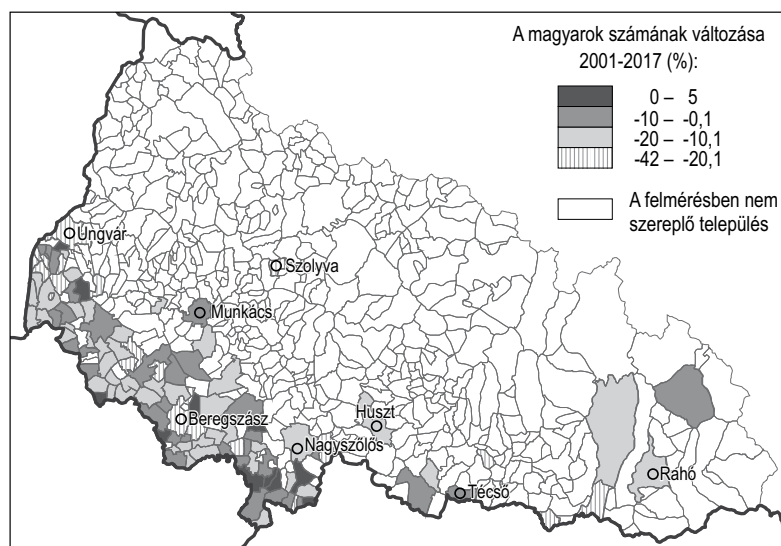
Azonban nem győzzük hangsúlyozni, hogy egy esetleges népszámlálás alkalmával ettől gyökeresen eltérő értékeket is kaphatunk, amelyet leginkább a huzamosabb ideig külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok regisztrációja, illetve a cigány lakosság mindenkori önbevallása befolyásol. Az ideiglenesen külföldön tartózkodók módszertani besorolása ebben a kérdésben alapvető fontosságú, hiszen Kárpátalján – ahogy a független Ukrajna időszakában mindvégig – napjainkban is meghatározó megélhetési stratégia a külföldi munkavállalás (és tanulás).³⁴ Jelen kutatásban azon személyeket soroltuk ebbe a kategóriába, akiről az adott háztartásban azt mondták, hogy még kárpátaljai lakhelyén lakik – függetlenül attól, hogy akár 11 hónapot tölt más országban. A felmérés szerint a teljes magyar népesség több mint 20%-a számolt be arról, hogy legalább 1 hónapot töltött külföldön 2016 folyamán. Ha úgy számolnánk, hogy a legalább az évnek a felét külföldön tartózkodókat nem számítjuk bele a kárpátaljai magyar lakosságba, akkor a vonatkozó érték mintegy 11–12 ezer fővel kevesebb lenne. Mindezek alapján becslésünkben is inkább azt emeljük ki, hogy a fenti tényezőket figyelembe véve, a magyarok valószínűsíthető létszáma 125–135 ezer között mozoghat napjainkban.

Ha a 131 ezer fős középértékhez viszonyítunk, akkor a magyarok száma a 2001-es népszámláláshoz képest 21 ezer fővel, avagy 13,7%-kal csökkent, ami némileg kedvezőbb azon forgatókönyveknél, amik a magyarországi bevándorlási statisztikákon alapulnak. Továbbá, a fogyás éves átlagos üteme (-1,0%) jóval kisebb, mint a többi nemzetrész vonatkozó értékei 2001 és 2011 között (Szlovákia: -1,2%, Vajdaság: -1,4%, Erdély: -1,5%, Horvátország: -1,6%).

A csökkenés természetesen területileg egyenlőtlen módon ment végbe. A Kárpát-medence összes nagyregiójára jellemző az, ami Kárpátaljára is: a szóránymagyarság lélekszámának csökkenése (16,6%) jelentősen meghaladta a tömbmagyarságét (13,0%). Még ennél is nagyobb a különbség a városi (-17,9%) és a falusi (-11,3%) magyarság között, ami elsősorban a városi népesség nagyobb mértékű kivándorlásának az eredménye. Különösen látványos Ungvár (-32,6%) és Beregszász (-26,4%) magyar népességvesztése. A falusias térségek közül jelentős a magyarok csökkenése az Ungvár és Csap közötti sávban – leszámítva Ungvár közvetlen agglomerációját, ahol vélhetőleg a szuburbanizáció hatására a magyarok száma csak kis mértékben csökkent –, továbbá a Beregszászi járás nyugati részén (2. ábra).

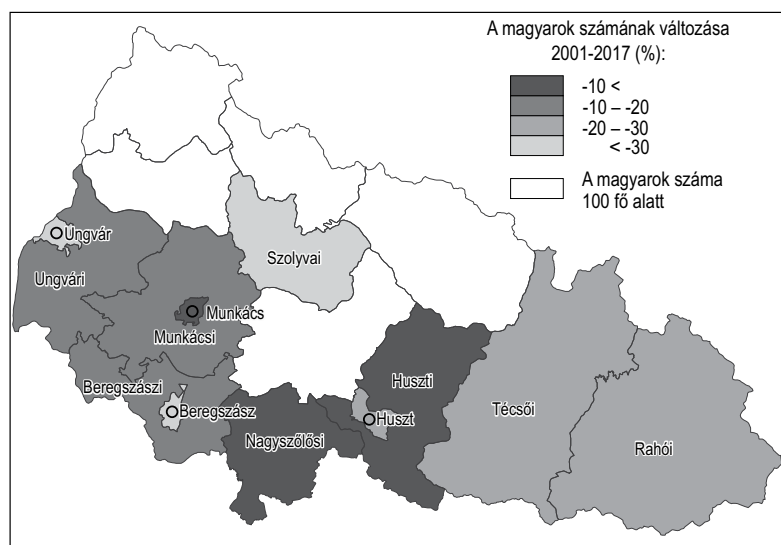
33 Molnár – Csernicskó – Braun, 2016. Cigányok Kárpátalján, i.m.

34 Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22.; Szanyi-F. Eleonóra – Faludi Julianna – Illyés Gergely: Elvagyódás, elvándorlás – legújabb migrációs folyamatok Kárpátalján. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 85–108.

2. ábra: A magyarok számának változása településenként 2001 és 2017 között

A fentiekkel szemben a legkisebb mértékű csökkenés a magyar tömbterület keleti részét (pl. Nagyszőlősi járás) érintette, amely hagyományosan magasabb születési arányszámokkal jellemezhető. A Nagyszőlősi járásban néhány településen némileg nőtt is a magyarok száma (1. melléklet). A Huszti járás viszonylag kedvező értéke annak köszönhető, hogy ez mindössze egy település, Visk adatait jelenti, amelyik nem tekinthető klasszikus szórványtelepülésnek (3. ábra).

3. ábra: A magyarok számának változása járásonként 2001 és 2017 között

A csökkenés mértéke általánosságban fordítottan arányos a magyarok települési arányával, azaz minél magasabb a magyarok aránya, annál kisebb a fogyás. 75% feletti magyar részesedéskor a csökkenés átlagosan 10,3%, 50–75% közötti településeknél 15,3%. Ahol a magyarok kisebbségben élnek, ott már nincs érdemi különbség: 25–50% között a fogyás mértéke 18,5%, míg a 25% alatti településeken 17,3%. A településnagyság szerepe a változásban mindössze a már említett falu–város különbségre rímel: a 10 ezernél kisebb települések között nincs számottevő különbség (a csökkenés mértéke ezekben átlagosan 11,3%), viszont a 10 ezer felettiekhez képest jelentős a különbség (utóbbiak vonatkozó értéke 21,5%).

A magyarok létszámváltozásának komponensei

A magyarok számának csökkenésében a legfontosabb szerepet – a korábbi időszakhoz hasonlóan – az elvándorlás játssza. 2001 és 2017 között a vándorlási veszteség mintegy 15 ezer fő, akik közül 14,7 ezren az országot is elhagyták,³⁵ míg 600-an Ukrajna egyéb részeire költöztek. Ez jelentősen kisebb érték, mint ami akár csak a magyarországi statisztikákból következne, azonban utóbbiak pontosságát nagymértékben rontja a többszörös regisztráció a cirkuláris migráció és a nehezen követhető ingázások miatt, illetve a csak papíron létező átköltözések.³⁶ A migráció éves átlagban 7,2‰-kel csökkentette a magyarok számát 2001 óta, ami erősödő migrációs intenzitást jelent a korábbi időszakhoz képest.³⁷ Különösen az Euromajdant követő időszakban erősödött fel a magyarok kivándorlása, ami vélhetően a legnagyobb hullámot jelentette Kárpátalja 1989 utáni történetében.

A migráció intenzitása Kárpátalján belül meglehetősen egyenlőtlennek bizonyult. Elsősorban a települési hierarchiaszint befolyásolta a folyamatot: a városokból arányaiban sokkal többen telepedtek külföldre (évi átlagos -10,2‰), mint a falusi térségekből (-6,1‰).³⁸ Ahogy a magyarság számának változásánál, úgy a migrációt tekintve is kiemelkedik Ungvár, Beregszász és Szolyva, ahol az évi átlagos elvándorlás mértéke meghaladta a 11‰-et.

35 Többségük, körülbelül 10 ezer fő, Magyarországra települt át.

36 Részletesen ld. Tátrai et al., 2018. A migrációs folyamatok hatása, i.m.

37 1989–2001 között a migráció éves átlagban 3,6‰-kal apasztotta a magyarok számát. Ezt az értéket azonban csak körültekintéssel lehet összevetni a fenti értékkel, mert a SUMMA 2017-ből kapott 7,2‰-es értékben nincsenek benne a magyar cigányok, illetve a kutatás által le nem fedett kis létszámú szórvány adatai.

38 Az ukrainai településrendszer átmeneti kategóriáját, az ún. városi típusú településeket, az elemzésnél a lélekszámban és demográfiai magatartásban hozzájuk egyaránt közelebb álló falvakhoz soroltuk.

A migrációt a tömb–szórvány különbség és a földrajzi elhelyezkedés kevésbé befolyásolta: mindössze a Técsői járás értékei emelkednek számottevően az átlag fölé (-9,5‰), ahol a kitelepedés és a külföldi munkavállalás már az 1990-es évektől magas szinten állandósult. A települések etnikai jellege szerint vizsgálva megállapítható, hogy az elvándorlás mértéke azokon a településeken a legmagasabb, ahol a magyarok kisebbségben élnek (0–25%: 8,5‰; 25–50%: 9,1‰). A magyar többségű településeken általában a magyarok arányának növekedésével mérséklődik a kitelepedés mértéke. Mindez összefüggésben állhat azzal, hogy a vegyes településeken a magyar migrációs hálózatok mellett a magyarok gyakran rákapcsolódnak a többségi nemzet migrációs hálói, ami fokozza az elvándorlást.³⁹

A migráció mellett a természetes fogyás is jelentős mértékben apasztotta a magyarok számát. 2001 és 2017 között a születések és halálozások egyenlege becsléseink szerint -6,7 ezer fő lehetett, ami éves átlagban 3,1‰-es csökkenést jelentett. Ez jóval kedvezőtlenebb, mint az 1989–2001 közötti időszak éppen csak 0 alatti egyenlege, de Kárpát-medencei összevetésben a legkisebb mértékű fogyást jelenti a magyar nemzetrészek között. A természetes szaporodás értéke a 2001-es mélypont után 2006-tól emelkedni kezdett, de az Euromajdant követően – párhuzamosan a produktív korban levő lakosság tömeges elvándorlásával – jelentősen visszaesett.⁴⁰

A természetes szaporodás értékeiben meghatározó egyrészt a falu–város különbség: a városokban általában nagyobb mértékű volt a természetes fogyás (évi átlagos -5,7‰), míg a rurális térségek kedvezőbb értékekkel jellemezhetők (-2,0‰). Másrészt, talán még a falu–város különbségnél is fontosabb a kelet–nyugat megosztottság. Kárpátalja nyugati járásait magasabb, keleti járásait (a történeti Máramaros tradicionálisan fertilis térségeit) alacsonyabb fogyás jellemezte.⁴¹ A legkedvezőbb értékeket a Nagyszőlősi járásban (évi átlagos -0,9‰), a Técsői járásban (-0,3‰) és a Huszti járásban (Visken) regisztráltuk, utóbbi az egyetlen olyan nagyobb egység Kárpátalján, ahol a magyarok körében a születések száma meghaladta a halálozásokét. E kelet–nyugat kettősség ellenére a természetes szaporodás értékei a szórványtelepüléseken – amelyek döntően Kárpátalja keleti részén helyezkednek

39 Ennek analógiáját írja le Kiss Tamás Erdélyben: „A szórványterületeken a magyarok migrációs vesztesége ráadásul a románokra jellemző amúgy is magas értékeket is meghaladja, mert a románokat is jellemző nyugat-európai migráció mellett a magyar hálózatokon keresztül történő kiáramlás sem szűnhetett.” Kiss, 2012. Demográfiai körkép, i.m. 28.

40 Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram: Budapest, 2018.

41 Molnár – Molnár D., 2017. A születésszámok alakulása, i.m.

el – kedvezőtlenebbek, mint a tömbben, ami főként a városoknak köszönhető.⁴² A természetes szaporodást a települések etnikai jellege szerint vizsgálva lényegében ugyanazokat a megállapításokat tehetjük, mint a migráció esetében: ahol a magyarság kisebbségben él, ott a természetes szaporodás értékei átlag alattiak, míg a magyar többségű (és különösen az erős többségű, 75% feletti) településeken átlag feletti.

Az intergenerációs asszimilációt vizsgálva megállapítható, hogy a Kárpátalján 2002–2016 között etnikailag vegyes családokban született magyar gyerekek aránya 53,0% volt, ami szinte megegyezik a 2001-es népszámlálásból számított értékkel.⁴³ Ez azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében Magyarország határain kívül Kárpátalja az egyetlen olyan a régió, ahol a magyar kisebbség etnikai reprodukciója eléri a demográfiai reprodukciót. Ennek hátterében elsősorban Magyarország gazdasági ereje, ezáltal pedig a magyar nyelv hasznos-
sága és az utóbbi időben jelentősen növekvő presztízse állnak.⁴⁴

Az asszimiláció területi különbségeinek legfontosabb befolyásoló tényezője továbbra is a magyarok helyi aránya. Ennek megfelelően a tömb járásaiban kismértékű asszimilációs nyereség figyelhető meg (évi 0–0,2‰), míg a szórványterületeken és a nyelvhatár városai-
ban enyhe veszteség (–0,2––1,8‰).⁴⁵ 2001-hez képest valamelyest csökkent mind a tömb-
magyarság asszimilációs nyeresége, mind a szórvány és a nagyvárosok vesztesége, azaz né-
mileg kiegyenlítettebbé váltak az asszimilációs folyamatok területi különbségei. Ami pedig
az összesített asszimilációs egyenleget illeti, az számításaink szerint +156 főnek adódott. Ez
bőven a hibahatáron belül van, azaz az asszimiláció a 21. században érdemben nem befo-
lyásolta a kárpátaljai magyarok lélekszámát (2. melléklet).

42 Kárpátalja ebből a szempontból sem egyedi eset: szórvány és tömb demográfiai aszimmetriája teljesen általános a Kárpát-medencében (részletesen ld. Tátrai, 2017. A Kárpát-medencei magyar szórványok, i.m.).

43 Molnár, 2016. Національна ідентичність, i.m.

44 Ugyanakkor az etnikai asszimiláció kérdése valamelyest elválik a nyelvi asszimilációtól. A TANDEM 2016 felmérés alapján ugyanis a magyar almintában enyhén nőtt azoknak az aránya, akik 6–7 éves gyermekkorukhoz képest ma már az ukrán nyelvet használják otthon a családban (ld. Csernicskó István: Nyelv, nyelvtudás és nyelvhasználat Kárpátalján a Tandem 2016 kutatás adatai alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 41–63.).

45 Hangsúlyozzuk, hogy ebben nincsenek benne a kis létszámú szórványok adatai, amelyek valószínűsíthetően kedvezőtlenebb értékekkel jellemezhetők.

Összegzés

Kutatásunkban arra tettünk kísérletet, hogy elérhető népszámlálási adatok híján magunk tárjuk fel a kárpátaljai magyarság népesedési viszonyait. A SUMMA 2017 felmérés eredményeképp megállapítható, hogy a magyarok száma – a várakozásoknak megfelelően – csökkent, de a csökkenés mértéke kisebb, mint az a pesszimista forgatókönyvekből vagy éppen a magyarországi áttelepedési statisztikákból következne. Becslésünk szerint 2017-ben a magyarok – 2001-es népszámlálással összehasonlítható – száma 125 és 135 ezer fő között lehetett, legvalószínűbben 130 ezer fő körül. Ugyanakkor a terepi adatgyűjtés alapján egyértelműen leszögezhető, hogy e szám sokkal alacsonyabb is lehet, ha a huzamosabban távol levőket (külföldön dolgozókat, tanulókat) immár nem kárpátaljai lakosként vesszük figyelembe. Ugyanígy, ha – az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok hatására – a mintegy 20 ezer magyar anyanyelvű cigánynak szignifikáns hányada (több mint negyede) vallja magát magyar nemzetiségűnek, akkor a magyarok száma a megadott intervallum felső határa felé mozdul el.

Ezek a megkötések kiválóan rávilágítanak napjaink népesség- és nemzetiségstatisztikáinak gyenge pontjaira: egyrészt arra, hogy a megnövekedett mobilitás, a többlekliság miatt a népesség jelentős részét nehéz egyértelműen valamely régió lakosaként azonosítani; másrészt arra, hogy az „objektív” demográfiai folyamatoktól (természetes szaporodás, migráció) jelentősen elválhat egyes etnikai csoportok számának alakulása – például a cigányság változó önbesorolása miatt.

A fent bemutatott bizonytalanságok ellenére a SUMMA 2017 eredményeként az rajzolódik ki, hogy a korábbi, 1989–2001 között tapasztalt trendek csak kevésbé változtak. Továbbra is elsősorban (70%-ban) a migráció a felelős a magyar népesség csökkenéséért, míg a korábbiakhoz képest – a rövidebb, kedvezőbb időszakok ellenére – összességében növekedett a természetes fogyás, a 21 ezer fős csökkenés mintegy 30%-át okozva. A generációk közötti nemzetiségváltás mértéke azonban, úgy tűnik, meglehetősen állandó, és csak csekély befolyása van a magyar népesedésre, jelezve a makroszinten stabil etnikai határokat magyar–szláv viszonylatban.

A migrációt tekintve a legfontosabb strukturális magyarázó tényező a falu–város különbség (vagy más megközelítésben a településnagyság), ami Kárpátalja esetében is azt mutatja, hogy – a rurális térségeknél szélesebb munkalehetőségek és kedvezőbb bérviszonyok ellenére – az emigrációban fontos szerepe van a városiak nagyobb humán tőkéjének és

gazdasági forrásainak. A természetes szaporodás strukturális magyarázói között szintén meghatározó a falu–város kettősség, de még fontosabb az a kelet–nyugat kettősség, ami az átalakuló demográfiai viszonyok ellenére is, úgy tűnik, tartósan fennmaradt. Az etnikai reprodukciónak a – kelet-közép-európai térségben unikális – kiegyenlített volta pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnicitás iránti „keresletet” jelentősen befolyásolják egyrészt a Magyarország és Ukrajna közti gazdasági különbségek, másrészt a magyarországi nemzetpolitika által nyújtott kedvezmények, és e két tényező által Kárpátalján generált etnikai presztízsvizonyok.

Mellékletek

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
<u>Beregszász</u>	Beregszász v.	26 050	12 779	49,1	9410	-26,4
<u>Csap</u>	Csap város	8870	3496	39,4	2982	-14,7
<u>Huszt</u>	Huszt város	28 559	1706	6,0	1487	-12,8
<u>Munkács</u>	Munkács város	81 637	6975	8,5	6455	-7,5
<u>Ungvár</u>	Ungvár város	115 568	7972	6,9	5370	-32,6
Asztély	Beregszászi j.	677	590	87,1	605	2,5
Badaló	Beregszászi j.	1714	1682	98,1	1601	-4,8
Balazsér	Beregszászi j.	816	737	90,3	712	-3,4
Bátyu	Beregszászi j.	3023	1894	62,7	1632	-13,8
Bene	Beregszászi j.	1409	1270	90,1	1091	-14,1
Beregdéda	Beregszászi j.	2013	1607	79,8	1465	-8,8
Beregsom	Beregszászi j.	1091	1040	95,3	873	-16,1
Beregújfalu	Beregszászi j.	1926	1407	73,1	1183	-15,9
Bótrágy	Beregszászi j.	1846	1304	70,6	1137	-12,8
Csetfalva	Beregszászi j.	755	731	96,8	717	-1,9
Csonkapapi	Beregszászi j.	929	909	97,8	743	-18,3
Gát	Beregszászi j.	3122	2561	82,0	2435	-4,9
Gút	Beregszászi j.	1353	1295	95,7	973	-24,9
Halábor	Beregszászi j.	752	738	98,1	616	-16,5
Hetyen	Beregszászi j.	761	749	98,4	641	-14,4
Kígyós	Beregszászi j.	895	781	87,3	812	4,0
Kisbakos	Beregszászi j.	988	496	50,2	439	-11,5
Kisbégány	Beregszászi j.	1300	1003	77,2	810	-19,2
Kisharangláb	Beregszászi j.	797	632	79,3	590	-6,6
Macsola	Beregszászi j.	675	545	80,7	516	-5,3
Makkosjánosi	Beregszászi j.	2030	1657	81,6	1375	-17,0
Mezőgecse	Beregszászi j.	1030	913	88,6	775	-15,1
Mezőkaszony	Beregszászi j.	2338	2087	89,3	1830	-12,3

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Nagybakos	Beregszászi j.	854	284	33,3	263	-7,4
Nagybakta	Beregszászi j.	1047	326	31,1	307	-5,8
Nagybégány	Beregszászi j.	1893	1657	87,5	1401	-15,4
Nagybereg	Beregszászi j.	2540	2004	78,9	1665	-16,9
Nagyborzsova	Beregszászi j.	1502	1426	94,9	1273	-10,7
Nagymuzsaly	Beregszászi j.	2086	1714	82,2	1362	-20,5
Papitanya	Beregszászi j.	210	204	97,1	208	2,0
Rafajnaújfalu	Beregszászi j.	974	936	96,1	701	-25,1
Sárosoroszi	Beregszászi j.	895	852	95,2	742	-12,9
Tiszacsoma	Beregszászi j.	916	807	88,1	653	-19,1
Vári	Beregszászi j.	3147	2552	81,1	2082	-18,4
Zápszony	Beregszászi j.	1799	1657	92,1	1471	-11,2
Visk	Husztai j.	8142	3699	45,4	3473	-6,1
Barkaszó	Munkácsi j.	2236	1452	64,9	1102	-24,1
Beregrákos	Munkácsi j.	3280	1493	45,5	1215	-18,6
Csongor	Munkácsi j.	2265	2116	93,4	1824	-13,8
Dercen	Munkácsi j.	2793	2727	97,6	2499	-8,4
Fornos	Munkácsi j.	1455	1412	97,0	1263	-10,6
Izsnýéte	Munkácsi j.	2243	1435	64,0	1358	-5,4
Szernye	Munkácsi j.	1979	1690	85,4	1438	-14,9
Akli	Nagyszőlősi j.	366	350	95,6	260	-25,7
Aklihegy	Nagyszőlősi j.	611	597	97,7	600	0,5
Batár	Nagyszőlősi j.	924	882	95,5	876	-0,7
Csepe	Nagyszőlősi j.	1943	1110	57,1	920	-17,1
Fancsika	Nagyszőlősi j.	2059	770	37,4	734	-4,7
Feketeardó	Nagyszőlősi j.	2232	715	32,0	734	2,7
Feketepatak	Nagyszőlősi j.	1074	999	93,0	1010	1,1
Fertősalmás	Nagyszőlősi j.	1070	989	92,4	867	-12,3
Forgolány	Nagyszőlősi j.	890	861	96,7	870	1,0
Gödényháza	Nagyszőlősi j.	592	241	40,7	183	-24,1
Karácsfalva	Nagyszőlősi j.	400	336	84,0	307	-8,6

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Királyháza	Nagyszőlősi j.	8064	510	6,3	401	-21,4
Mátyfalva	Nagyszőlősi j.	1079	715	66,3	624	-12,7
Nagypalád	Nagyszőlősi j.	1824	1773	97,2	1603	-9,6
<u>Nagyszőlős</u>	Nagyszőlősi j.	25 383	3633	14,3	3149	-13,3
Nevetlenfalu	Nagyszőlősi j.	1632	1401	85,8	1310	-6,5
Salánk	Nagyszőlősi j.	3110	2738	88,0	2480	-9,4
Szőlősgyula	Nagyszőlősi j.	1421	1360	95,7	1216	-10,6
Tekeháza	Nagyszőlősi j.	1546	418	27,0	392	-6,2
Tiszabökény	Nagyszőlősi j.	2216	2144	96,8	2221	3,6
Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi j.	927	687	74,1	528	-23,1
Tiszapéterfalva	Nagyszőlősi j.	2016	1937	96,1	1955	0,9
Tiszaújhely	Nagyszőlősi j.	1865	1252	67,1	1067	-14,8
Tiszaújlak	Nagyszőlősi j.	3422	2772	81,0	2635	-4,9
Újakli	Nagyszőlősi j.	314	215	68,5	207	-3,7
Verbóc	Nagyszőlősi j.	1206	1088	90,2	1084	-0,4
Gyertyánliget	Rahói j.	3392	491	14,5	441	-10,2
Kőrösmező	Rahói j.	8043	809	10,1	764	-5,6
Nagybocskó	Rahói j.	9423	341	3,6	259	-24,0
<u>Rahó</u>	Rahói j.	14 969	1037	6,9	847	-18,3
<u>Szolyva</u>	Szolyvai j.	16 983	335	2,0	257	-23,3
Aknaszlatina	Técsői j.	8956	2193	24,5	1742	-20,6
Bustyaháza	Técsői j.	8506	341	4,0	302	-11,4
Kerekhegy	Técsői j.	573	20	3,5	15	-25,0
<u>Técső</u>	Técsői j.	9519	2306	24,2	2078	-9,9
Bátfa	Ungvári j.	231	183	79,2	107	-41,5
Botfalva	Ungvári j.	579	379	65,5	347	-8,4
Császlóc	Ungvári j.	820	424	51,7	372	-12,3
Cservona	Ungvári j.	869	126	14,5	120	-4,8
Eszeny	Ungvári j.	1677	1607	95,8	1384	-13,9
Gálóc	Ungvári j.	498	372	74,7	292	-21,5
Homok	Ungvári j.	1179	430	36,5	328	-23,7

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Ketergény	Ungvári j.	1348	222	16,5	188	-15,3
Kisdobrony	Ungvári j.	1872	1728	92,3	1464	-15,3
Kisgejőc	Ungvári j.	760	696	91,6	634	-8,9
Kistéglás	Ungvári j.	551	457	82,9	350	-23,4
Kisszelmenc	Ungvári j.	200	185	92,5	159	-14,1
Koncháza	Ungvári j.	1278	409	32,0	398	-2,7
Korláthelmec	Ungvári j.	901	437	48,5	312	-28,6
Minaj	Ungvári j.	3088	402	13,0	409	1,7
Nagydobrony	Ungvári j.	5607	5072	90,5	4595	-9,4
Nagygejőc	Ungvári j.	1062	824	77,6	859	4,2
Palágykomoróc	Ungvári j.	834	650	77,9	556	-14,5
Palló	Ungvári j.	422	308	73,0	242	-21,4
Rát	Ungvári j.	1325	841	63,5	634	-24,6
Sislóc	Ungvári j.	339	203	59,9	150	-26,1
Szalóka	Ungvári j.	825	749	90,8	700	-6,5
Szürte	Ungvári j.	1898	1239	65,3	1094	-11,7
Tiszaágtelek	Ungvári j.	684	532	77,8	475	-10,7
Tiszaásvány	Ungvári j.	852	815	95,7	761	-6,6
Tiszasalamon	Ungvári j.	1387	833	60,1	706	-15,2
Tiszaújfalu	Ungvári j.	277	251	90,6	214	-14,7
Ungtarnóc	Ungvári j.	853	354	41,5	325	-8,2

1. melléklet: A magyar lakosság Kárpátalja magyarlakta településein 2001-ben és 2017-ben (a SUMMA 2017 által felmért településeken). Az állandó lakosság, a magyarság száma és aránya 2001-ben népszámlálási adatok alapján, 2017-ben a SUMMA 2017 felmérés eredményei alapján. A városi típusú települések neveit félkövér, a városoké aláhúzott formában jelennek meg.

Közigazgatási egység	Összlakosság 2001-ben a SUMMA 2017 által lefedett településeken	Magyarok száma a SUMMA 2017 által lefedett településeken		A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %	Magyarok száma a SUMMA 2017 által lefedett településeken a magát magyarnak valló cigányság becsült száma nélkül		A magyarok számának változása a cigányság nélkül 2001 és 2017 között, %	A cigányság nélkül számított csökkenés (=100%) mekkora részben köszönhető a(z)		
		2001-ben	2017-ben		2001-ben	2017-ben		migrációnak (%)	természetes szaporodásnak (%)	asszimilációnak (%)
Beregszász város	26 554	12 779	9 410	-26,4	12 779	9 410	-26,4	67	33	0
Csap város	8 870	3 496	2 982	-14,7	3 100	2 442	-21,2	61	38	1
Huszt város	31 864	1 706	1 487	-12,8	1 706	1 410	-17,4	85	13	2
Munkács város	81 637	6 975	6 455	-7,5	5 500	4 455	-19,0	48	52	0
Ungvár város	115 568	7 972	5 370	-32,6	7 972	5 370	-32,6	70	29	1
Beregszászi járás	50 103	41 047	35 699	-13	40 628	35 153	-13,5	66	34	0
Husztói járás	8 142	3 699	3 473	-6,1	3 699	3 473	-6,1	100	0	0
Munkácsi járás	16 251	12 325	10 699	-13,2	12 245	10 569	-13,7	84	16	0
Nagyszőlősi járás	68 186	30 493	28 233	-7,4	29 146	26 435	-9,3	88	12	0
Rahóci járás	35 827	2 678	2 311	-13,7	2 678	2 310	-13,7	61	32	7
Szolyvai járás	16 983	335	257	-23,3	335	257	-23,3	69	19	12
Técsői járás	27 554	4 860	4 137	-14,9	4 860	4 137	-14,9	90	3	7
Ungvári járás	32 216	20 728	18 175	-12,3	20 318	17 667	-13,0	53	47	0
<i>Kárpátalja összesen</i>	<i>1 254 448</i>	<i>151 516</i>	<i>130 700</i>	<i>-13,7</i>	<i>147 389</i>	<i>125 200</i>	<i>-15,0</i>	<i>70</i>	<i>30</i>	<i>0</i>

2. melléklet: A magyar lakosság számának változása és a változás komponensei a SUMMA 2017 által érintett járásokban

BAKK MIKLÓS

KÉT NEMZETÉPÍTÉS, EGY ÁLLAM –
ROMÁNIA SZÁZ ÉVE

Nagy-Románia megszületésének centenáriuma jó alkalom mind a vissza-, mind az előretekintő elemzések számára. A visszatekintések téjje: a román történelemértelmezések bővülése, az európai kontextus alakulásában rejlő interpretációs lehetőségek hasznosítása. Az előretekintő elemzések jellemző toposza az „országprojekt” aktualitása¹: indokolt-e és van-e lehetőség a százéves modern Nagy-Románia „újratervezésére”?

Az alábbiakban a XX. századi román állam létrehozásának a feltételeit és az ebből az ország politikai közösségére háruló következményeket a nacionalizmuselméletek értelmezési keretei között vizsgálom. E megközelítést az is indokolja, hogy a román nyelvű szakirodalomban viszonylag kevés ilyen jellegű elemzés született. Kiinduló tézisem: a mai román állam két különböző román nemzetépítési projekt egyesítésével jött létre, és Erdély leértékelődése – és ezen belül a magyarság státusának alakulása – ezen egyesítés módjának következménye.

Az „ébresztés” közép-európai útja

Az erdélyi románság modern nemzetté válására a Miroslav Hroch által leírt nemzetépítési modell² nyújtja az egyik legjobb értelmezési keretet.

Hroch az angolszász szakirodalom megközelítéséből indul ki: a nemzeteket a „nacionalizmus” eszméi kibontakozásának és elterjedésének a folyamata teremtette meg. Mindazonáltal a nemzet több mint „*ambiciózus és narcisztikus értelmiségiek terve*” – az eszmék

-
- 1 Klaus Iohannis államfő 2016. szeptember 29-én rendelettel létrehozta az „Országprojekt elnöki bizottságát”. Ennek 25 tagja van: a parlamenti pártok képviselői és függetlennek tekintett személyiségek.
 - 2 Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 230–247.

terjedéséhez objektív körülmények kelljenek, amelyek közül Hroch a három legfontosabbnak a következőket tartja: a) a „sorsként” kezelt múlt „emlékezete”; b) azok a nyelvi és kulturális kötelékek, amelyek révén a csoporton belüli kommunikáció jóval magasabb szintű, mint rajta kívül; c) a csoport civil társadalomként való megszerveződésének a képessége, ami a csoport tagjainak egyenlőségéről szóló koncepciót is meggyökerezteteti.³

A nemzetté alakulás folyamata ezen az alapon két eltérő utat követett. Nyugaton (Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Svédországban stb.) *„a kora újkori állam egy etnikus kultúra dominanciája alatt fejlődött ki, abszolutista formában vagy rendi-reprezentatív rendszerben”*.⁴ Később ezek az államok forradalmak vagy reformok útján kialakították modern civil társadalmukat, és ezzel párhuzamosan építették a *nemzetállamukat* mint egyenlő polgárok közösségét.⁵

Ezzel szemben a másik út meghatározója az volt – és ez elsősorban a közép- és kelet-európai térségre volt jellemző –, hogy birodalmi kereteken belüli nem-domináns, de nagy, összefüggő területeken élő etnikai csoportok felett „külső eredetű” (exogén) uralkodó elitek domináltak.⁶ Ebben a helyzetben voltak a szlovének, észtek, szlovákok, ukránok és sok más, kisebb nép, köztük az erdélyi románok is.⁷

Míg a nyugati modellben a modernizálódó (megreformált vagy forradalom útján átalakult) állam teremtette meg elsősorban a nemzeti civil társadalmat, azaz az állam volt az etnikus kultúra elsődleges terjesztője, addig a közép- és kelet-európai átalakulásban a nem-domináns etnikumok *nemzeti mozgalmakat* („nacionalizmusokat”) fejlesztettek ki, amelyeknek célja a nemzetként való létezés attribútumainak a megszerzése volt, azaz a helyi („népi”) nyelvnek a bevétele, és az elismerése az oktatásban, kultúrában, közigazgatásban, majd az egyenlők társadalmát jelentő állampolgári jogoknak és a közösség politikai öngazgatásának az elnyerése, végül pedig az ennek megfelelő társadalmi struktúrák, intézmények és elitek kialakítása.⁸

Hroch a nemzeti mozgalmak három tipikus szakaszát különbözteti meg: A) először megjelennek a nem-domináns csoport azon aktív szereplői, akik a csoport nyelvi, kulturális és történelmi sajátosságait kezdik „kutatni”; B) aztán a második szakaszban újabb szereplők

3 Hroch, 2004. A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig, i.m. 231.

4 Uo. 231.

5 Uo. 231–232.

6 Uo. 232.

7 Hroch jelzi, hogy a két út nem választható világosan szét területi alapon. Nyugat-Európában is voltak nem-domináns etnikai csoportok (katalánok, írek, norvégok), de őket általában már asszimilálta a középkori állam.

8 Hroch, 2004. A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig, i.m. 233.

lépnek a színre, az „ébresztők”, akik az előző szakasz eredményei alapján a csoport minél több tagját kívánják megnyerni a „nemzet” tervének, és agitációjukkal tömegmozgalmat akarnak létrehozni, amely már politikai célokat is megfogalmaz; C) végül létrejön a teljes társadalmi struktúra, és különböző szárnyak, irányzatok jönnek létre a maguk külön nemzeti programjával.⁹

Az erdélyi románság mint nem-domináns etnikai csoport végigjárta a nemzeti mozgalom kifejlődésének e három szakaszát. Ezek ugyan nem válnak szét világosan, időben átfedik egymást, de megkülönböztethetők. Ugyanakkor az erdélyi román „nemzeti projektnek” a politikai célok tekintetében is volt egy sajátossága: e célok viszonyítási kerete Erdély volt.

Ha időben nem is lehet pontosan elválasztani a román nemzeti mozgalom három szakaszát, a következő – egymást részben átfedő – korszak-lehatárolásokat érdemes kiindulópontnak tekintenünk: 1) a *dákoromán* elmélet megalapozása (XVIII. sz. eleje –1848)¹⁰; 2) az „ébresztés” szakasza (1792–1867); 3) a román nemzeti mozgalom pluralizálódása (1848/49–1918).

Az első szakasz, mely a románság *eredetmítoszának* a megalapozását eredményezte, kétségtelenül a görögkatolikus egyház létrejöttével, a görögkatolikus klérus megerősödésével vette kezdetét. Az eredetmítosz alaptétele, hogy a románság (és ekkor elsősorban az erdélyi románságról van szó) római eredetű. A latin származás gondolata ugyan régebbi keletű; nyugati humanisták már korábban felfigyeltek a beszélt román nyelv és az európai újlatin nyelvek közötti rokonságra. Erről Antonio Bonfini már a XV. század végén értekezést írt¹¹, azonban programszerű alapgondolattá a latin származás eszméjét az Erdélyi Iskola (*Școala Ardeleană*), a görögkatolikus papság tevékenysége nyomán kibontakozó felvilágosodás kori román kulturális mozgalom tette. A pápai fennhatóság alatt működő görögkatolikus klérus a római kapcsolat hatására juttatta el a felvilágosodás eszméit az erdélyi románokhoz. A mozgalom neves tagjai, Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior programszerű műveik zömét 1780 és 1825 között jelentették meg; ezek a történelmi és nyelvészeti munkák a románság római eredetét bizonyították, illetve a román nyelv modern – latin írásmódú – grammatikáját alapozták meg.

9 Uo. 233.

10 Az 1697–1792-es korszakot I. Tóth Zoltán „*az erdélyi román nacionalizmus első századának*” nevezi. Lásd I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada – 1697–1792*. Pro Print Könyvkiadó: Csíkszereda, 1998.

11 A Lengyelországban tanult, és így a latin nyelvet jól ismerő moldvai krónikások, Grigore Ureche és Miron Costin is lényegében e humanista irodalom hatására írták le a XVII. században, hogy a románok a rómaiaktól származnak.

Az eredetmítosz első, alapozó változatának fő állítása az volt, hogy a rómaiak elűzték, elpusztították a dákokat, tehát a Dácián belül a rómaiak leszármazottjaként egy új nép született, a románok. A dák–római keveredés tézise csak jóval később alakult ki, az 1830–60-as évekig a *latinista iskola* dominált, mert ekkor az erdélyi románság új elitjének (élén a görögkatolikus papsággal) a tiszta római származás szolgált „*harci fegyverként*” (Lucian Boia) a magyarokkal szembeni harcban. Ezáltal az erdélyi románok, mint a világ urainak utódai, „*akiknek a nyelve ekkor még hivatalos nyelv volt Magyarországon és Erdélyben, nem fogadhatták el a végtelenségig olyan nép felsőbbiségét, amely – a korabeli normák szerint – »fajra« és származásra náluknál alacsonyabb rendű*”.¹²

Az eredetmítosz kialakulásához vezető folyamatot nem az erdélyi román társadalom „belső” fejlődése, hanem a külső hatalmi kontextus változása indította el: a török kiűzése Magyarországról, a Habsburg-uralom berendezkedése Erdélyben. Ez logikusnak tekinthető fejleményként eredményezte azt, hogy a bécsi udvar a katolicizmus megerősítésével próbálta növelni befolyását a protestáns rendek által uralt Erdélyben. Bécs lehetőségeit két tényező határozta meg: 1) Az I. Lipót által kibocsátott 1691-es *Diploma Leopoldinum*ban a császár biztosította Erdély alkotmányának (a három rendi nemzet – a magyar, a székely és a szász – státusának) a csorbítatlan megőrzését és – ezzel összefüggően – a bevett vallások rendszerének a változatlanóságát. 2) Minthogy az erőteljes rekatolizációnak nem sok esélye volt Erdély protestáns társadalmában, Bécsnek más irányban kellett keresnie a katolikus befolyás növelését.

Ezek voltak azok a körülmények, amelyek között megfogalmazódott az ortodox hitű románságnak a katolikus egyházzal való egyesítése, vagyis a görögkatolikus egyház erdélyi megalapításának a terve. Az alapítást egy paktum tette életképpé: az ortodox egyházból és vallásból kilépő papok számára Bécs biztosította a társadalmi felemelkedés lehetőségét: a korábban lényegében jobbágyi sorban élő ortodox papság mentesült a jobbágyi szolgáltatások alól, és ez a rendekkel egyenlő jogok élvezésével kecsegtette az így létrejövő új elitet. A román egyházi unió sikerét lényegében azzal érte el, hogy megnyerte a papságot anyagi érdekeinek kielégítésével, és egy új státus megteremtésével.

Ezzel azonban egy új, feszültségekkel terhes viszony is létrejött az új görögkatolikus elit, és az ortodox hitéhez erőteljesen ragaszkodó román parasztság között. Olyan feszültség ez, amelyet mindeddig kellően még nem vizsgáltak az erdélyi román nemzetépítés folyamata felől, habár I. Tóth Zoltán már felfigyelt erre: „*A keleti ortodox valóságban megmaradó nép*

12 Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban [Istorie și mit în conștiința românească]*. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest – Kolozsvár, 1999 [1997], 95.

és a nyugati formákba öltöző értelmiség eltávolodása egymástól az erdélyi román nacionalizmus egyik legfontosabb kérdése”.¹³

Az erdélyi román társadalomban így kialakuló belső konfliktus annak az eredménye, hogy e premodern etnikai közösségen belül először keletkezik egy olyan csoport, elit, amely mobilitásának „gyorsasága” mellett – tehát egy rugalmasabbá vált társadalmi rétegződés mellett – szembesül azzal a dilemmával, amely számos premodern nemzetépítő folyamatban megfigyelhető. Liah Greenfeld a rugalmas rétegződés nacionalizmust (nemzeti identitást és ideológiákat) generáló hatását a premodern angol társadalomban azon új arisztokráciára nézve vizsgálta, amely a Tudor-korszakban (1530 körül) kezdte meg a felemelkedését.¹⁴ A rózsák háborúja megtizedelte a hagyományos felső arisztokráciát, vákuumot hozott létre a társadalmi hierarchia csúcsán, amelyet az uralkodó a kisbirtokos nemesség tehetséges, egyetemet végzett tagjainak magas államigazgatási pozíciókba emelésével orvosolt. Így egy új elit keletkezett, amelynek státusa – a kor gondolkodásától eltérően – az érdemeiktől, és nem a születéstől függött.¹⁵ Olyan anomikus állapot keletkezett – írja Greenfeld –, amelyben a „társadalomról alkotott hagyományos kép, amelyben a felfelé irányuló mobilitás nem volt lehetséges, már nem felelt meg a valóságnak”.¹⁶ Ebben a helyzetben az új angol elit tagjai, akik közrendű származásukat nem tartották elfogadhatónak, azt a „homogén módon nemes nép, vagyis a nemzet eszméjével helyettesítették”.¹⁷ Így született meg a nemzet eszméje, amely szuverén közösségként bármely tagját magasabb státusba emelhetette.

A párhuzam a Tudor-korszak új arisztokráciája és az erdélyi görögkatolikus klérus felemelkedése között könnyen észrevehető. Mindkét esetben az uralkodó döntése teremtette meg a felemelkedés lehetőségét, és mindkét esetben ez „státusinkonzisztenciát” (Greenfeld) eredményezett: a felemelkedett csoport bizonytalan és nyugtalan volt új helyzetét illetően, elégedetlen hagyományos identitásával, zavarodott feladatait és elfogadottságát illetően.¹⁸ Az angol új nemesség biztosabbnak érezte saját helyét úgy meghatározni, hogy azt a „nemzetnek” tett szolgálatok legitimálják, és nem eredeztette jogait az uralkodóval szembeni lojalitásából (látván a régi arisztokrácia eltávolításának módját). A görögkatolikus papság sem értelmezhetette saját helyzetét az erdélyi rendek közelébe emelkedve a megszerzett státusából kiindulva (jóllehet, a kapott előjogokkal élni kívánt), hiszen e rendeket korábban az

13 I.Tóth, 1998. Az erdélyi román nacionalizmus, i.m. 11.

14 Greenfeld, Liah: *Nacionalizmus és modernitás*. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004., 183–203.

15 Greenfeld, 2004. Nacionalizmus, i.m. 186.

16 Uo. 187.

17 Uo.

18 Vö: Greenfeld, 2004. Nacionalizmus, i.m. 187–189.

ortodox hívők nagy tömegei előtt ellenségként láttatta, és nem hivatkozhatott a vallási közösségre sem, hiszen az új felekezet híveinek közössége még épp megszületőben volt. Ebben a helyzetben a közös előkelő származás eszméje bizonyult a jó hivatkozási alapnak, hiszen a rómaiaktól való származás, mint „*közös nemesi eredet*”, újabb köteléket teremtett a régebbi vallási helyébe. A *tiszta latinitás* politikai fegyverként való használata ennek a modernebb köteléknek a megteremtését segítette elő.

A második szakasz, az „ébresztés” és az agitáció szakasza, ekkor már a görögkatolikus papi elit mellett a már formálódó polgári társadalom képviselői is megjelennek. Ekkor adják ki az első román nyelvű lapokat Erdélyben, amelyek a római eredet-eszme állandó propagátorai voltak. Az „ébresztés” korszakának két emblemikus alakja, George Bariț (1812–1893) és Timotei Cipariu (1805–1887), már az erdélyi román nyilvánosság megalapozói voltak. Bariț elsősorban publicistaként jelentős személyiség, ő alapította az első erdélyi román lapot, a *Gazeta de Transilvania*-t, de tanárként is tevékenykedett.¹⁹ Cipariu a latinista iskola első átfogó grammatikáját dolgozta ki, 1835-ben adta ki az első latin betűs egyházi könyvet, majd elérte, hogy az erdélyi görögkatolikus egyház elsőként térjen át az új írásrendszerre. A latin írásmód terjesztése és első egységesítése, az ennek alapján működtetett sajtó a 48-as forradalmat megelőző években, de főleg azt követően a nemzeti mobilizáció meghatározó körülménye lett a XIX. század közepén.

A harmadik szakasz, a román nemzeti mozgalom pluralizációja a politikai intézményszerűsítés szintjén tulajdonképpen a kiegyezéssel kezdődött el. A korszak magyar politikusai a nyugat-európai példák – elsősorban a francia modell – alapján olyan magyar nemzetállam megvalósítására törekedtek, amelyben a kor liberalizmusának megfelelően csupán az egyének jogai biztosítottak – a kollektív jogok, a nemzetiségek jogalanyként való elismerése viszont nem.

Ez a kétarcú helyzet megkettőzte a román nemzeti mozgalmat is, két román párt is létrejött 1869-ben: az Erdélyi Román Nemzeti Párt és a Magyarországi Román Nemzeti Párt. Az előbbi a passzivitás stratégiáját választotta, és egyfajta protesztként nem vett részt az országgyűlési választásokon. Az utóbbi viszont részt vett a politikai életben, és már 1869-ben sikerült 25 képviselőt küldenie az országgyűlésbe, akik Deák Ferenc szabadelvű pártját támogatták.²⁰

19 Tagja volt az 1848-as balázsfalvi román nemzetgyűlés által választott bizottmánynak, 1867-ben részt vett az ASTRA megalapításában (később elnöke is volt), és tagja volt a Román Nemzeti Párt vezetőségének is.

20 Lásd Vogel Sándor: *Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák*. Pro-Print Könyvkiadó: Csíkszereda, 2001, 154–156.

A pluralizálódás másik dimenziójában azonban a nemzeti ideológia átalakulását és az eredetmítosz módosulását találjuk. Az erdélyi román fejlődés sajátossága, hogy ekkor valósul meg igazából – de csupán az elitek szintjén – az erdélyi és a havasalföldi-moldvai (óromániai) nemzeti mozgalmak közötti eszmei kapcsolat. Ez hatással volt a latinista paradigma (a tisztá római származás eszméje) átalakulására, amely körülbelül 1850 táján kezdődött el. Amint Boia írta: „Az az alacsonyabbrendűségi érzés, mely a rómaiakat vetített előtérbe, Románia megalapítása, a függetlenség elnyerése és a királyság kikiáltása után már nem talált a korábbival azonos mérvű igazolást”.²¹ Lassan kezdett elfogadottá válni, hogy Dácia lakosságát „nem elsősorban Róma és Itália lakosaiból kolonizálták”, és a dákok is a román nép alapítóelemeként tekintendők.²²

Ez alapján véve „a román társadalom korabeli fejlődési szakaszára jellemző összeillesztés volt: a nyugati források (rómaiak, a latin testvérnemzetekkel való rokonság) és az autochton források (dákok) összekapcsolása”.²³ A „dák fordulator” elsősorban I.C. Brătianu (1857-es cikksorozata: *Studii istorice asupra originilor naționalității noastre* [Történeti tanulmányok nemzetiségünk eredetéről]) és B.P. Hașdeu (1860-as cikke: *Pierit-au dacii?* [Vajon elvesztek-e a dákok?], majd 1872-es kötetei: *Istoria critică a românilor* [A románok kritikai története]) készítették elő, de szerzők sokasága²⁴ kezdett el dolgozni az eredetparadigma módosításán.

E változást nem csupán a politikai helyzet változása kényszerítette ki, hanem maga a kutatás is: a történeti vizsgálódás fejlődése is megkövetelte az őslakos népesség szerepének tudomásul vételét a történelmi folyamatban. Egy olyan szintézis alakult ki a római és a dák elem kombinációjából, amely a különböző társadalmi és politikai helyzetekhez alkalmazkodva mindig lehetővé tett egyfajta „újraalapítást”, azaz az eredetmítosz, az eredet-paradigma újrafogalmazását. A dákoromán származáseszme ekként – Anthony D. Smith kifejezésével – egyfajta *mythomoteur*-ként²⁵ kezdett működni: olyan szintéziseként a kulturális és történeti mítoszoknak, jelképeknek, értékeknek és „emlékeknek”, amely egyfajta etnikai vallásként is tudott működni. E szintézis első, ténylegesen rugalmas, tehát a kontextusfüggő újraértelmezést lehetővé tevő formáját Hașdeu munkássága alapozta meg.²⁶

21 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 100.

22 Uo. 101.

23 Uo.

24 Cezar Bolliac, Grigore Tocilescu, A.D. Xenopol

25 A fogalmat John Armstrong nyomán Smith *The Ethnic Origins of Nations* című művében (1986) használta. Lásd még: Smith, Anthony D.: A nemzetek eredete. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004., 204–229, itt: 218.

26 Lásd még Trencsényi Balázs: History and Character. Visions of National Peculiarity in the Romanian Political Discourse of the 19th Century. In: Mishkova, Diana (ed.): *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*. Central European University Press: Budapest, 2009. 139–178.

A bürokratikus nemzetépítő projekt

Az erdélyi román társadalmi helyzettel szemben a Kárpátoktól délre és keletre, Moldova és Havasalföld egyesülése előtt, majd azt követően az Egyesült Fejedelemségekben (az Óromániának, Ókirályságnak vagy Regátnak nevezett államban) egy állami elit kezdte el a nemzetépítést, és ez – első közelítésben – a nyugat-európai erős államokban végbement folyamathoz hasonlítható.

A regáti elit történelmi teljesítményének értelmezéséhez fontos megkülönböztetnünk az állam- és a nemzetépítést, amelyek Linz szerint „*egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok*”²⁷ Az átfedés az állam- és a nemzetépítés között olykor oly mérvű és bonyolult történeti logikájú folyamat volt, hogy szétválasztásuk állandóan dilemma maradt a történelmi értelmezésekben. Az olasz történettudományban mind a mai napig vita folyik arról, hogy a Risorgimento – az olasz egyesülés – vajon „*egy Cavour vezette államépítési, vagy inkább egy Mazzini és Garibaldi vezette nemzetépítési folyamat volt-e*”.²⁸ Az államépítés elsőbbsége azt eredményezte, hogy a nemzetépítés egy központi állami elit feladata maradt, aminek a dilemmáját találóan fogalmazta meg – az olasz egyesítés esetén – Massimo D’Azeglio piemonti politikus 1860-ban: „*Olaszországot megteremtettük, most olaszokat kell teremtenünk*”.²⁹

Miképp merült fel ez a dilemma a Havasalföld és Moldova egyesítésével létrejött államban, Óromániában?

A „nemzeti ébresztési” folyamat Hroch által vázolt egyes elemei ugyan megfigyelhetők a XIX. század első felében mind Havasalföldön, mind Moldvában. Azonban ez nem eredményezte a nemzeti civil társadalom kialakulásának azt a szerves folyamatát, amely az erdélyi romániség esetében megfigyelhető. Erre csak az 1859-es egyesülés után, a Cuza-féle reformok nyomán kerülhetett sor.

A római eredet mítosza, bár már a XVII. században megjelent Grigore Ureche és Miron Costin révén, nem az erdélyi latinista iskola felfogásában bontakozott ki. Boia szerint „*a fanarióta uralom alá került román fejedelemségekbeli történetírás a görög befolyás szakaszában, 1800 táján, a dák–római összeolvadást mint természetes jelenséget tárgyalta*”³⁰, és ez – mint „*a fanarióta korszak némileg kozmopolita terméke*” – nem egyezett az erdélyi írástudók „tisztá

27 Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 277–297, itt: 277.

28 Uo. 280.

29 Idézi uo. 287.

30 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 96.

román” elképzelésével.³¹ Pontosabban: míg az erdélyi latinista iskola számára a tiszta római származás a közösség státusának, jogainak az afirmációját jelentette, a fejedelemségekben a „rómaiság” csupán orientációs segédlet volt az Európa felé fordulásban. Tehát egy közösségi identitás és egy orientációs ideológia (politikai cselekvés) különbségéről van szó, nem tagadva természetesen a kettő szoros összetartozását.

Az elit orientációs elképzeléseinek európai irányát jelentős mértékben gazdasági-piaci átalakulások alapozták meg. Az 1820-30-as években a gabonakivitel révén a román fejedelemségek betagozódtak a világ gazdaságba, ez átalakította a román társadalomfejlődést, elindította a bojártság „európaizálódását”. Ez a bojártság egyik napról a másikra hátat fordított a görög–fanarióta (a Nicolae Iorga által „*Bizánc utáni Bizánc*”-nak nevezett) világnak, amellyel régi szimbiózisban élt. A művelt körökben a görög nyelvet gyorsan felváltotta a francia, és azokban az ifjú bojárokban, akik még görögül tanulták a betűvetést, a francia nyelven keresztül támadt fel a nemzeti kultúra iránti szomjúság.³² Ezáltal tulajdonképpen a havasalföldi (munténiai és olténiai) elit megszerezte azt a fogalmi-műveltségi képességet, hogy „*képzelt közösséget*” (Benedict Anderson³³) az egyenlők közösségeként tudja elgondolni, ami a nemzetépítés fontos feltétele.

Miközben a bojártság egy része egyszerre vált „románná” és európaivá, a szélesebb körű nemzeti mobilizáció kulturális feltételrendszere még nem teremtdőött meg. A román középrétegek forradalmi mobilizációjának első nagy pillanatában, 1821-ben Tudor Vladimirescu – aki már olvashatta Petru Maiornak a románok eredetéről szóló könyvét – még „*nem a nemzeti eszmevilág érvrendszerével, hanem biblikus igékkel mozgósított, amikor a tismanai kolostorból kiáltvánnyal fordult az ország népéhez, programszerűen kifejtve a képviselői államszervezet és a méltányos társadalmi rend igényét*”.³⁴

Összegezve, az „ébredés” – egy elit román öntudatának kialakulása – itt nem annyira az alapító mítoszra, hanem inkább az európai öntudat kialakulására, az európai minták átvételére épült, és a mozgalmi agitáció első szakasza sem a származási „nemzeti eszmét” terjesztve, azt előtérbe helyezve indult el.

A nemzetté válás modern formáját végül Cuza reformjai készítették elő. A nemzeti képzeletű standardizálását a XIX. századi Európában majdnem mindenütt a modern közoktatás

31 Uo.

32 Trócsányi Zsolt – Miskolczi Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben (1711–1866)*. ELTE BTK: Budapest, 1992. 83–86.

33 Lásd Anderson, Benedict: *Képzelt közösségek*. In: Kántor Zoltán Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 79–108.

34 Trócsányi – Miskolczi, 1992. *A fanariótáktól a Hohenzollernekig*, i.m. 77.

mozdította elő, Cuza is ezt próbálta megalapozni. Nyugat-Európában ekkor a homogén, nyelviileg standardizált magaskultúra elterjesztése az ipari társadalom világos szükséglete volt – ahogyan Gellner megfogalmazta: „*az egész társadalmat egyetlen sztenderdizált magas kultúrának kell átjárnia, mert különben a társadalom nem tud megfelelőképpen működni*”.³⁵ Az egységes magaskultúra, az ahhoz való hozzáférés előfeltétele annak, hogy az egyén egy országos szintűvé vált munkaerőpiacon szabadon tudjon mozogni, jogi és erkölcsi értelemben állampolgárrá váljon, valamint a politikai közösség tagja lehessen a nyilvánosság révén – és e hozzáférés képességét csak egy országos, egységesen formalizált iskolai képzés keretében lehet elsajátítani.³⁶

Cuza idején az egyesült fejedelemségek még messze voltak az egységes belső piac kialakulásától, de a kialakuló burzsoázia – mely az európai orientáció felvállalásával a nyugati mintakövetést is vállalta – megérezte, sőt elébe ment ennek a szükségszerűségnek. Ezt az erőltetett mintakövetést ragadja meg Titu Maiorescu a „*tartalom nélküli formák*” elméletében.

A standard nemzeti kultúra elterjedésének feltételeit tehát Cuza oktatási reformjai teremtték meg: 1864-ben bevezeti az első modern közoktatási törvényt (a három oktatási ciklus meghatározásával), 1866-ban jelenik meg a középiskolák, gimnáziumok egységes szabályzata, majd 1870-ben bevezetik az elemi iskolák egységes szabályzatát is. A rendszer a francia közoktatás (III. Napóleon rendszere) mintájára rendkívül központosított volt, minden döntésre miniszteri rendelettel került sor.³⁷

Az így felépített központosított közoktatás Spuru Haret minisztersége alatt (1897–1910 között háromszor is az oktatási tárca élén állt) vált a nemzetépítés hatásos eszközévé. Bár a falusi írástudatlanság felszámolásában csak nagyon lassan ért el eredményeket (a századforduló táján a lakosságnak csupán 20%-a tudott írni és olvasni, miközben ez az arány Magyarországon 55%, Ausztriában pedig 70% körül volt³⁸), a XIX. század második felére a román elit már el tudott képzelni egy szélesebb „közvéleményt”, egy olyan potenciális (napilap-)olvasó közönséget, amely ugyan fikció, de – amint Anderson írja – olyan képzelte világ, amely a „*mindennapi életben gyökerezik*” és oda is szívárog vissza, „*megteremtve ezzel*

35 Gellner, Ernest: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó: Budapest, 2004. 55.

36 Uo.

37 Lásd Iorga, Nicolae: *Istoria învățământului românesc*. Editura Casei Școalelor: București, 1928. 323–330. Iorga kifejti, hogy a központosítás következményeként sűrű törvény- és szabályzatmódosítás vált szükségessé a konkrét körülmények nyomására: 1864–1898 között 34 különböző szabályzatot bocsátottak ki. (I.m. 327.)

38 Vö. Ungureanu, Constantin: Știința de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX. *Codrul Cosminului*, 2005, no.11, 75–101, itt: 75–76.

az anonimitás közösségében való figyelemre méltó bizodalmat, ami a modern nemzetek alapvető megkülönböztető jegye”.³⁹

A XIX. század végére kialakult tehát a regáti román nemzet „képzelt közössége”, de a tényleges politikai részvétel tekintetében ez nem működött, hiszen az egyesülés (1859) utáni választási törvények rendkívül magas cenzussal működtek – az első választásokon a választók körét 3800 főre korlátozták⁴⁰ –, ami a politikai versenyt néhány kis elitcsoport versenyére korlátozta.

Az „elképzelt közösség” és a kis – de versengő – elitcsoportok közötti feszültségtérben alakult ki az a modern „románság”-felfogás, amely aztán hosszú időre meghatározó maradt. A különböző politikai csoportosulások megpróbálták kialakítani és eljátszani azokat a szerepeket, amelyeket a nyugati polgárság játszott a kor fejlett piacgazdaságaiban, azonban anélkül, hogy az ehhez szükséges piaci és társadalmi háttér meglelt volna.

A polgári fejlődés tekintetében nagyjából három elit csoport, társadalmi réteg számba veendő. A hagyományos bojárság megpróbált alkalmazkodni ahhoz a piacgazdasághoz, amely az 1840-es évektől a terményexport révén kialakult, azonban ennek a csoportnak a helyzetét a tőkehiány határozta meg, és az uzsorakölcsön rabságában nagyrészt elszegényedett.

Az uzsoratóke hordozója elsősorban az a kereskedőréteg volt, amely a terménykereskedésnek és -kivitelnek a fő haszonélvezőjeként gyarapította a vagyonát. Ez a réteg az „idegenek” rétege volt: Brăila és Galac görög kereskedői, a nagyobb (elsősorban moldvai) városok zsidósága. A hazai közvélemény erre a csoportra mint gyűlölt, de nélkülözhetetlen rétegre tekintett.⁴¹

Végül, a harmadik csoportot az új román „vállalkozó” polgárság testesítette meg, városi iparosok, parvenü szabadparasztok, akik a felhalmozott tőkéjükkel 1858-ig még bojári rangot⁴² is tudtak vásárolni.

A regáti nemzetépítés szempontjából e csoport karaktere bizonyult a legmeghatározóbbnak. Magatartásának – amiként Miskolczy Ambrus írta – torz megtestesítője a „csokoj” volt: az a parvenü, aki „bojári háziszolgaként kezdi pályafutását, és miután összelopkodott

39 Anderson, 2004. Képzelt közösségek, i.m. 100.

40 Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanarióráktól a Hohenzollernekig, i.m. 138.

41 Lásd uo. 139–140.

42 Az 1858-as párizsi konferencia elrendelte a törvény előtti egyenlőséget.

egy vagyonraválót, pártfogója és gazdája helyére lép”.⁴³ Ez az új középosztály az „idegenek” versenyének nyomása alatt erősödött meg, hátrányát az állami pozíciók megszervezésével küzdötte le, és olykor politikai eszközökkel – antiszemita kampányokkal – tartotta ellenőrzése alatt az erős tőkefelhalmozó gazdasági elitet. Ideológiájában a 48-as nemzedék (Bălcescuék) emelkedettségének helyét a bürokratikus nacionalizmus vette át. Ion C. Brătianu, aki e csoport politikailag legtehetségesebb képviselője volt, a kereskedőket és iparosokat tartotta a román nemzet legegészségesebb rétegének, és ebben egyszerre volt befogadó és kizáró, mert e csoportba befogadhatónak tartotta azokat, akik *„itt gazdagodtak meg, és váltak szabad emberré, itt találtak szabadabb és nagylelkűbb hazát”*⁴⁴, de ennek feltétele volt, hogy a befogadott a „nemzeti egyház” rítusán legyen.

De miképp vált a nacionalizmusnak ez a formája oly sajátosan románná? Két politikai párt alakult az egyesült fejedelemségekben: a konzervatív és a liberális párt. Versengésük azonban nem az Európában ismeretes mintákat követte; mivel a liberálisok hamar lemondtak az általános választójog 1848-as ideáljáról, a konzervatívokkal egyetértésben őrzött magas censzus olyan „politikai ipar” kialakulását mozdította elő, amelyben – miként Daniel Barbu írja – a liberális „természetjogiasság” és a konzervatív historicizmus érvei csupán a sajtóban és a parlamentben csaptak össze látványosan, a kormányzásban viszont békés konszenzusra leltek.⁴⁵ E konszenzus igazi politikai célja nem a modernizáció megfelelő útjának a kiválasztása volt, hanem a köz- és egyéb szimbolikus javak olyatén való elosztása, hogy az a kialakult „politikai ipar” kereteit és monopóliumait ne veszélyeztesse.⁴⁶ Amint a korszak egyik francia megfigyelője is megállapította: a románok a politikára mint jövedelmező iparra a parlamentre pedig „börzseként” tekintenek.⁴⁷

A politikát így elfoglaló „*egyesült oligarchia*”, amely helyzetét az 1866-os alkotmány alapján konszolidálta, tulajdonképpen kizárta a politika problémavilágából az agrártársadalom problémáit, és azt a felfogást jelenítette meg, hogy a nemzetállamot a tetőszerkezete felől kell megépíteni: a modernizációs kérdéseket az állam és nem a (civil) társadalom felől kell tekinteni.⁴⁸ Ezt az államot pedig a szociális teljesítménye nem, csak „nemzeti mivolta” legitimálhatta; így az „*egyesült oligarchia*” csak olyan állampolgárság-modellt tudott elfogadni és megjeleníteni, amelynek semmilyen szociális tartalma nem volt. Lényegében tehát egy állami (bürokratikus) eszközökkel

43 Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanariótáktól a Hohenzollernekig, i.m. 141. A csokoj e típusát román irodalom egyik klasszikus regénye is megjeleníti, és pedig: Nicolae Filimon: *Régi és új csokojok [Ciocoi vechi și noi]* című műve.

44 Idézi uo. 139.

45 Barbu, Daniel: *Politica pentru barbari*. Editura Nemira: București, 2005. 63.

46 Uo.

47 Lásd még Trócsányi – Miskolczy, 1992. A fanariótáktól a Hohenzollernekig, i.m. 141.

48 Barbu, 2005. *Politica*, i.m. 65.

folytatott nemzetépítés bontakozott ki, amely épp szociális összetevőjének hiánya miatt maradt sokáig sikertelen, de az egyetlen elképzelhető az állami elit számára.

A regáti állam- és nemzetépítésre Hechter nacionalizmustipológiája szerint is értelmezhető. Hechter úgy véli, hogy „*a nacionalizmust helyesebb a nemzet és kormányzati egysége határainak egybeesésére irányuló kollektív cselekvésként meghatározni*”.⁴⁹ Négy típusát különbözteti meg: a) az *államépítő nacionalizmus*, amely az államon belüli, kulturálisan különböző területek asszimilálását, és ekként való egyesítését célozza (például Anglia és Franciaország uralkodói megpróbálták országaik kelta területeinek lakosságát az uralkodó kultúrába és nyelvbe asszimilálni); b) a *periférikus nacionalizmus* egy kulturálisan sajátos terület törekvése, amellyel ellenáll az egységes, homogenizált országba való betagozódásnak, vagy megpróbál elszakadni tőle; c) az *irredenta nacionalizmus* egy állam meglevő határait egy szomszédos állam többnyire az azonos nemzetiség által lakott területeire próbálja kiterjeszteni; d) az *egyesítő nacionalizmus* egy politikailag megosztott, de kulturálisan egynemű terület egyesít egyetlen államba (pl. a XIX. századi Német- és Olaszország).⁵⁰

Mindaz, ami a román fejedelemségek egyesülésével létrejövő Óromániában végbement, az a hechteri egyesítő és államépítő nacionalizmusnak egy sajátos összeötvozése. Szembesülés a „*románok megteremtésének*” a problematikájával, miközben az államépítés, mint modernizáció nem tudta megteremteni az ehhez szükséges, nyugati mintáknak megfelelő intézményi eszközöket. A nyugat-európai térségtől eltérően a regáti állam létrehozása nem csupán a megkésetttség jegyeit viseli, a sajátosság abból is adódik, hogy az egyesítő nacionalizmus az államépítő nacionalizmus modernizációs hiányosságaira – a *maiorescu-i „tartalom nélküli formákra”* – épült rá.

Az egyesített államépítés – Nagy-Románia megteremtése

Nagy-Románia 1918–20-as megteremtésének két nemzetépítést kellett tehát – az előbb vázoltak alapján – egyetlen állami keretbe terelnie: az erdélyi román nemzetépítést, amely, amint azt Hroch leírta, a civil társadalom nemzeti „ébredésével”, majd mobilizációjával jutott el a politikai célok megfogalmazásáig, és a regáti román nemzetépítést, amely állami bürokratikus eszközökkel próbálta az egyesült fejedelemség lakóiból homogén állampolgári közösséget teremteni.

49 Lásd Hechter, Michael: A nacionalizmus megfékezése. *Magyar Kisebbség*, 2003, 7 (27). 146–204. Letöltés helye: www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg; letöltés ideje: 2018. 09. 03.

50 Uo.

Az egyetlen állami keretbe való egyesítésnek azonban volt még egy fontos meghatározója: a románok hazáról alkotott fogalmainak eltérő volta.

Az erdélyi románságnak – amint azt Sorin Mitu kimutatta – három konkurens haza-fogalma alakult ki.⁵¹ Ez főleg a Hroch által vázolt fejlődés harmadik szakaszához, a politikai elképzelések pluralizálódásához kapcsolódik.

Az első politikai-államigazgatási keret, mely a XVIII–XIX. századi erdélyi románság számára mintegy magától adott volt, az Erdélyi Nagyfejedelemség. Ez is több változatban fogalmazódott meg. Az első változatban Erdély, mint többnemzetiségű térség jelenik meg, amelynek politikai megjelenítése az erdélyi diéta volt, ahol azonban nem volt jelen az egyik erdélyi nemzetiség, a románság, következésképpen a felvilágosodás korának román elitje jogosan vetette fel, hogy az *Unio Trium Nationum* rendszerébe bevett nemzetiségként kerüljön be a románság is. A másodikban Erdély úgy többnemzetiségű térség, amelyben a románság többségben van, és így joggal aspirál egyfajta vezető szerep elnyerésére. Végül, létezett a politikai Erdélynek egy – a románok számára általában nem elfogadott – percepciója, amely szerint a tartomány tulajdonképpen Magyarország része, és ekként jogos az a magyar nemzetépítő törekvés, hogy beolvasztandó legyen egy új, polgári Magyarországba.⁵²

A második viszonyítási keret, amelyben az erdélyi románság a maga számára kereshette a „haza” meghatározását: a Habsburg-birodalom. Ennek alapja a Habsburgok iránti hagyományossá vált lojalitás volt. De minthogy a birodalom egy nemzetek feletti keret volt, az erdélyi románok olyan reformokban voltak érdekeltek, amelyek a birodalom szerkezetét nemzeti törekvésekkel harmonizálták.⁵³

Végül a harmadik haza-koncepció – amelyet az erdélyi román értelmiség elképzelt – mindazon területek összességét jelentette, amelyen románok laknak. Ez olyan, nem kellően meghatározott területet foglalt magába, amely fölött nagyon sokféle politikai autoritás létezett, és amely – egységként – minimalizálta a benne levő etnikai szigeteket, a kisebb, más nemzetiségű körzeteket. 1848 volt az a történelmi pillanat, amikor a hazának ez a képzete a legeuforikusabban megjelenhetett, de még ekkor is – mondja Mitu – a legtöbb, amit az erdélyiek elképzeltek, az az összes román terület egyesítése volt Ausztria fennhatósága alatt.⁵⁴

51 Lásd Mitu, Sorin: *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*. Editura Polirom: Iași, 2013. 174–184.

52 Uo. 176–177. Voltak azonban román gondolkodók – például Timotei Cipariu –, akik a Magyarországgal való egyesülés előnyének azt látták, hogy ezzel Erdély a gyorsabb modernizáció útjára tér.

53 Lásd uo. 177. A birodalom átalakításának az erdélyi román nemzeti törekvésekkel való összhangba hozatalát célozta Aurel Popovici 1906-os Monarchia-föderalizálási terve. Lásd: Popovici, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*. Leipzig, 1906.

54 Mitu, 2013. *Transilvania mea*, i.m. 177–178.

A konkurens hazafelfogások közül a különálló, a Monarchián belül egyképpen autonóm Erdély-haza maradt a legfontosabb momentumokban az igazán meghatározó. Az „ébredő” erdélyi román nemzet, a maga civil és politikai társadalmával ebben tudta magát a legjobban elhelyezni, ez pedig két, látszólag egymásnak ellentmondó adottság összehangolását jelentette: Erdély „politikai identitását” meghatározó történelmi alkotmányát (melynek alapjait az *Unio Trium Nationum* rakta le) és az egyre inkább polgári társadalomként „ébredő” erdélyi román nemzetét. E kettő egymást formáló hatása alatt egyetlen ívben jelenik meg az erdélyi román nemzeti fejlődés a *Supplex Libellus Valachorum*-tól (1791) a *Gyulafehérvári Határozatokig* (1918). Mindkét dokumentum a történeti erdélyi alkotmány szellemében próbál keretet adni az egymás mellett és az egyenlők közötti viszony konszenzuális szabályaival élő „erdélyi nemzeteknek”. De miközben az *erdélyi politikai keret* látszólag megőrződött, alapvetően megváltoztak az e keretbe besorolódó „erdélyi nemzetek”. A *Supplex* még a hagyományos három erdélyi *rendi natio* (magyarok, székelyek és szászok) mellett kívánta „bevetett nemzetként” elismertetni a románságot, amely azonban már nem tisztán rendi alapon állt, hanem „ébresztett” civil (polgári) társadalomként helyezte ideológiai nyomás alá a tradicionális erdélyi rendi gondolatot. Közben, 1848 előtt, majd azt követően megjelent a saját nyelvi-etnikai alapjaira egyre erőteljesebben igényt tartó magyar polgári nemzet is, és ez megváltoztatta, átszabta az erdélyi politikai keretben egymás mellé kerülő „nemzeteket”: a magyar és székely *natio* immár magyar polgári nemzetté olvadt össze, és az erdélyi románság sem a negyedik rendként, hanem a harmadik polgári nemzetként próbált e keretbe integrálódni. A *Gyulafehérvári Határozatok* sokat idézett III/1-es pontja immár ezeket a „nemzeteket” érti az „együtt lakó népek” kifejezés alatt.⁵⁵

A regáti román elit hazafelfogását sokkal inkább a hódító „politikai egyesítés” képzelete, illetve a tág etnikai terület imaginárius egységének a képzelete határozta meg. II. (Vitéz) Mihály (Mihai Viteazul) vajda, mint a „nagy egyesítő” szimbolikus alakja – mely a havasalföldi forradalmár Nicolae Bălcescu *României supt Mihai-Voievod Viteazul* című történeti munkája (1852) nyomán terjedt el – kétségtelenül közelebb állt a későbbi bürokratikus egyesítő nacionalisták politikai képzeletvilágához, mint az erdélyi románok föderalizmusa és konföderalizmusa; a porosz vagy olasz példát idéző területegyesítés jóval levezethetőbb volt ebből a történelmi előképből. Ehhez járult hozzá a „román haza” mint nagy etnikai

55 „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc” [„Teljes nemzeti szabadság az összes együtt lakó nép számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni; minden nép ama egyének számának arányában, akik alkotják, megfogja kapni a jogot a Törvényhozó Testületekben és az ország kormányzásában való képviselőre.”]

térség képze, amelyet „*az egységes történelem [...] egységes földrajzot feltételez*”⁵⁶ logikájával alapozták meg a XIX. században. E képzet „*a tökéletes, szinte kör alakú térség képében*” tartalmazza a román hazát, amely térséget „*három nagy folyóvíz, a Duna, a Dnyeszter és a Tisza fogja közre, s összetartó szilárdságát mint gerincoszlop a Kárpátok vonulata biztosítja, amely végighúzódik rajta egészen*”⁵⁷. Mindezt a mitologikus közgondolkodás részévé Eminescu egy híres verse, a *Doina*⁵⁸ tette, amellyel a „*Dnyesztertől Tiszáig*” jelszava általános mozgósító erőre tett szert.

Közismert, hogy az első világháború eredményeit rögzítő békerendszer egyértelműen a bürokratikus egyesítő nacionalizmusnak, a regáti államépítésnek engedett terepet – az erdélyi románok elképzeléseit a bukaresti kormány és királyi udvar hamar félre söpörte. Az alábbiakban ennek két olyan következményét vázolom itt röviden, amelyet az egyesítő bürokratikus nacionalizmus máig ható következményének kell tekintenünk: az egyik a) a ma is uralkodó román állampolgárság-felfogás (mint a nemzetépítés eszköze), a másik b) az államépítés hagyományaként továbbélő területi-közigazgatási felfogás.

Az 1866-os román alkotmány az állampolgárságot a *ius sanguinis* elve alapján határozta meg, sőt, a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („*români de origine*”) szinte azonnal elnyerhették az állampolgárságot, anélkül hogy alávetették volna őket a honosítási eljárásnak. Ez olyan kikötés volt, amely érzékeltette a román nemzetállam etnikai határainak lezáratlanságát, és legitimálta azt az irredenta politikát, amely arra törekedett, hogy beolvassa az Osztrák-Magyar Monarchia, Oroszország és a Balkán területén élő románokat.⁵⁹

Később, az 1866-os alkotmánynak e *völkisch* állampolgárság-felfogása mellett megjelent az államközpontú, szekuláris, asszimilatív liberális felfogás is (vagyis az állampolgárság német felfogása mellé a francia is), és e kettőből látszólag egy olyan állampolgárság-koncepció alakult ki, amely Tilly⁶⁰ tipológiája szerint inkább a francia modellhez esik a legközelebb, viszont továbbra is megőrizte a sajátos román etnikai identitást.

Tilly szerint az állampolgárság-felfogások két dimenzió mentén helyezhetőek el; egyrészt van egy *befogadás-kizárás* (inkluzív-exkluzív) tengely, másrészt az állampolgárság alapulhat *primordiális* („elsődleges adottság”, természetes), illetve *tanult* identitásokon. A következő példákat adja meg:

56 Boia, 1999. Történelem és mítosz i.m. 161.

57 Uo.

58 Mihai Eminescu: „Doina”. *Convorbiri literare*, XVII, 4 (1883. július 1.)

59 Iordachi, Constantin: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio*, No.3, 2000. 27–57, itt: 30.

60 Tilly, Charles: Citizenship, Identity and Social History. *International Review of Social History*, vol. 40, Issue 53, December 1995. 1–17, itt: 10.

	<i>EXKLUZÍV</i>	<i>INKLUZÍV</i>
<i>PRIMORDIÁLIS</i>	Izrael	Oszmán Birodalom
<i>TANULT</i>	Franciaország	Egyesült Államok

Izrael, írja Tilly, ha nem is kizárólagosan, de csak született zsidóknak ad állampolgárságot, míg Franciaország nagyon sokfelől érkező, különböző származású embereknek biztosítja ugyanazt a feltétellel, hogy elsajátítják a „franciának lenni” nyilvános viselkedési modellt, mint kulturális normát. Más államok befogadóbbak. Ezeknek egyik történeti modellje az Oszmán Birodalom, amely különböző identitású, vallású és szokású embercsoportot is elfogadott a birodalom keretei között.⁶¹ A modern korszakban az Egyesült Államok a befogadó államok egyik kiváló példája: az állampolgáraitól elvárt – elsajátítandó – modell az a sajátosan „*amerikai krédó*”, a demokráciának egyfajta „*civil vallása*”⁶², ez azonban nem ró ki külön kulturális normákat.

Hol helyezhető el ebben a modellben a román állampolgárság-felfogás?

Könnyű észrevenni, hogy az előbbieik alapján a modell „exkluzív” és „tanult” pólusai közelébe helyezhető a román állampolgárság-felfogás, és leginkább a franciához hasonlítható. De jelentős az a sajátossága (eltérése a franciától), amely „tanulás” szabályozásával, mechanizmusaival függ össze. A „románnak lenni” nyilvános mintáját ugyanis sokkal inkább a politikai diskurzus, a politikai vitaszféra tartja fenn, s kevésbé a kulturális szféra mintaadó működése. Ez főleg a politikailag instrumentalizált magyarellenesség esetében figyelhető meg: a folyamatosan „karbantartott” magyarellenesség ugyanis több funkciót is betölt.

Egyrészt egyfajta finomszabályozó szerepet tölt be a politikai életben: naponta használt mértékegysége a politikai közbeszédben annak, hogy az egyes pártok hogyan viszonyulnak az „*egyesült oligarchia*” (az államból való közös megélés) kérdéseihez, belső egyensúlyához, a „*politikai ipar*” javainak az elosztásához. A mainstream pártok között az egymás „jó

61 Természetesen, az adófizetés kollektív és egyoldalúan (olykor egészen drasztikusan) megállapított kötelezettsége mellett.

62 Az amerikai krédóról mint az amerikai identitás központi eleméről Samuel Huntington írta az egyik legátfogóbb – de egyben nagyon is vitatott elemzést – a *Who are we? The Challenges to America's National Identity* című művében. Szerinte az „*amerikai krédó*” legfontosabb elemei: a szabadság, egyenlőség, individualizmus, képviselői kormányzás és a magántulajdon.

románságának” a megkérdőjelezése ugyan magyarellenes kérdések révén tematizálódik, de gyakran el is akad a kötelező retorikai gyakorlatnál, mert csupán az egymás közötti viszony szabályozása végett került rá sor. Azonban mindeközben megerősíti azt nyilvános viselkedési modellt, amely a „románnak lenni” publikus mintája.

Másrészt, a tényleges magyarellenes lépések, amelyekre a közpolitikában folyamatosan sor kerül, azt a tehetetlenséget is kifejezik, hogy a román állami elit mind a mai napig „nem találja” a román Risorgimento alapkérdésére a választ: megteremtették Nagy-Romániát, de még mindig nem lett minden polgárunkból „jó román”, mi lenne tehát a teendő...? Mondhatni, ez tulajdonképpen a XIX. századi regáti bürokratikus nacionalizmus XXI. századi változata.

A XX. század második felében és a XXI. század elején a politikai modernizáció az európai térségben kibővítette a politikai színtereket: a decentralizáció és a szubszidiaritás révén megjelentek az állam alatti területi közösségek is, amelyek különböző jog- és hatáskörökre tettek szert. Azonban az állam- és nemzetépítés hagyományaiból adódóan érezhető különbség van aközött, hogy az államok központját birtokló elitek miként tekintenek ezekre az állam alatti területi közösségekre.

A román államépítés ma is a XIX. században kialakult regáti modell folytatásának tűnik. Az államot kizárólagosan felülről építő elit az állam egyedüli politikai közösségeként a demokratikus állampolgári közösség egészét statuálja. Ez ugyan jó alapot biztosít a formális egyenlőséghez, de a sajátos kisebbségi csoportok csoportigényeit nem ismeri el. Tehát a formális egyenlőség ezen típusa iránti igény az óromániai politikai hagyományban a homogenizáció eszköze iránti igény is: annak a XIX. századi „modernizációnak” az igénylése, amellyel „megteremtjük a románokat”.

A másik megoldástípus a politikai közösséget nemcsak állampolgári dimenzióban ismeri el, hanem „természetes” közösségek (*történeti-területi és/vagy nyelvi-etnikai közösségek*) *összetartozásaként* is (ezt a megoldást alkalmazta például Spanyolország vagy Olaszország). Az erdélyi hagyomány, mint fönnebb láttuk, épp az emancipációs nemzeti harcok „emlékeként” viszi tovább ezt a megoldást. Ez ma is benne van az erdélyi területi közösségi tagoltságban, ezért a közigazgatási reformtervek itt ütköznek az alulról jövő régióépítési elképzelésekkel, mozgalmakkal. Az államterület feletti uralomra, a területi igazgatási módra vonatkozó – jórészt rejtett – konfliktusok is visszavezethetők ekként a két történelmi nemzetépítési projekt különbségére.

Összegezve a fentebbieket: Nagy-Románia nem csupán területeket, hanem nemzetépítési hagyományokat is egyesített. Geopolitikai körülményekből eredeztethető, hogy a két,

erdélyi és regáti nemzetépítésből az utóbbi vált meghatározóvá. A két projekt különbségét ma már elfedni látszik a közössé tett politikai mitológia, azonban ez nem oldotta fel azokat a feszültségeket, amelyek – látens módon ugyan, de – mind a mai napig meghatározzák a román államépítést, és akadályt jelentenek egy új politikai modernizációs modell kialakításában.

ÁDÁM BIBORKA

A ROMÁN ÜNNEPEK SZÉKELYFÖLDI
MEGNYILVÁNULÁSAI

E tanulmány¹ képet ad a Kovászna megyében – elsősorban a megyeszékhelyen, Sepsiszentgyörgyön, valamint Kézdivásárhelyen – zajló, rendszeresen megrendezésre kerülő román nemzeti ünnepek, emlékünnepségek fejlődéstörténetéről, azok megkonstruálásáról és recepciójáról a magyar nyelvű sajtóban illetve a helyi közösség körében. Az elemzés *január 24.* (a román fejedelemségek, Moldva és Havasalföld 1859-es egyesülése), *május 9–10.* (a második világháború befejezése és a fasizmus feletti győzelem emléknapja, illetve a Román Királyság megalakulása), *augusztus 23.* (Románia kiugrása a tengelyhatalmak oldaláról a második világháborúban, a kommunista propaganda szerint pedig az „antifasiszta fegyveres felkelés” és a „nemzeti és társadalmi, antifasiszta és antiimperialista felszabadító forradalom” emléknapja²) és *december 1.* (Erdély 1918-as egyesítése a Román Királysággal) székelyföldi magyar médiareprezentációját vizsgálja. Továbbá összefoglaló jelleggel képet ad a manapság legfontosabb román emlékünnepség, *december 1.* székelyföldi ünneplésének jelentőségéről.

Románia alkotmányai közül elsőként az 1991-es rendelkezett explicite Románia nemzeti ünnepéről, melynek 12. cikkelye kimondta, hogy Románia nemzeti ünnepe december 1.³ Ezt megelőzően még két hivatalos nemzeti ünnepe volt Romániának: 1866 és 1947 között május 10., 1948-tól az 1989-es rendszerváltásig augusztus 23. Az itt vizsgált ünnepek mindegyikéről már kialakulásukat követően rendszeresen, hivatalos ünnepségek keretében emlékezett meg a székelyföldi románság. Január 24-ét végül 2014. december 18-án a 171/2014-es számú törvény, május 10-ét pedig 2015. május 18-án a 103/2015-ös törvény Románia második, illetve harmadik hivatalos állami ünnepévé nyilvánította.⁴

1 A tanulmány a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében 2016 szeptemberében magna cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezésem szintézise.

2 Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion Könyvkiadó: Bukarest, 1999, 83.

3 Constituția României 1991. Letöltés helye: www.cdep.ro; letöltés ideje: 2019. 01. 30.

4 Legea nr. 171/2014 pentru declararea zilei de 24 ianuarie — Ziua Unirii Principatelor Române. Monitorul Oficial, Partea I nr. 922 din 18 decembrie 2014. Letöltés helye: www.dreptonline.ro; letöltés ideje: 2015. 03. 27. és Legea nr. 103/2015 pentru declararea zilei de 10 Mai ca zi de sărbătoare națională. Letöltés helye: www.dreptonline.ro; letöltés ideje: 2015. 06. 12.

A vizsgálat szűkebb helyszíne Sepsiszentgyörgy és környéke, ahol sajátos kisebbség-többség etnikumközi viszonyt eredményez a terület földrajzi elhelyezkedése és történelmi evolúciója: ez a román „nemzetállam” földrajzi középpontjában fekvő terület, melyet 74,5%-ban népesít be a magyar (kisebbségi) nemzet. Itt a nemzeti ünnepet rendszeresen megünneplő nemzetállam többségi komponense (románok) mindössze 25,5%-ot alkot, tehát számbeli kisebbségben van.⁵ Varga E. Árpád hivatalos népszámlálások Sepsiszentgyörgyre vonatkozó adatai és összesítései⁶ mutatják, hogy a város az elmúlt száz év során etnikai összetételét illetően jelentős változáson ment át. Az 1850-es népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a város 2302 lakosából 422 (18%) román nemzetiségű, 62 roma, 1818 magyarnak vallotta magát. 1910-ben a 8665 lakosból már csak 108 fő vallotta magát románnak, feltételezhető, hogy az eltelt húsz év alatt nagyrészüket asszimilálódott. 1920-ban az összlakosság 11,9%-a román, 83,5%-a magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A város ipari fejlődésének köszönhetően az 1960-as években megduplázódott a lakosság száma, így 1966-ra 20 768 főre duzzadt a lakosság, ebből 2560 román, 17 739 magyar és 331 roma.⁷ 2002-re a románok aránya az összlakosság 23,4%-ra nőtt, míg a magyaroké közben 74,5%-ra csökkent.⁸ Bár a román lakosok száma a székelyföldi Sepsiszentgyörgyön és általában a Székelyföldön az első világháborút követő nyolcvan év alatt megduplázódott, valójában ezen a területen a román nemzetiségű lakosok még mindig kisebbségben vannak az itt élő tömbmagyarsághoz viszonyítva. A vizsgálat helyszíne egy etnikai és felekezeti határterület és kontaktzóna. Megyeközpontról lévén szó, a román és magyar emlékünnepek koncentráltan jelennek meg, fontos kulturális játszmák és kísérletek terepeivé, a dominancia és a hatalomgyakorlás kiemelt helyszínévé változtatva Sepsiszentgyörgyöt.⁹ A népesedési viszonyok alakulása is magyarázza, hogy a megnövekedett számú, de valójában kisebbségben élő román lakosság etnikai reprezentációs igénye is nőtt az elmúlt évszázad során. Ekképpen a megyeközpont a román és a magyar közösség identitásartikulációs vágyát jól tükröző emlékünnepek fontos központjává vált.

5 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011*. Letöltés helye: nepszamlalas.adatbank.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 05. 03.

6 Varga E. Árpád: *Kovászna megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850–2002*. 2007. Letöltés helye: www.kia.hu; letöltés ideje: 2015. 03. 27.

7 Veres Valér – Salat Levente: Central and local public administration in the dynamics of inter-ethnic relations in Romania. *Revista Transilvană de Științe Administrative*. IX, 2003. 149–161, itt: 149–150.

8 Varga E., 2007. Kovászna megye településeinek, i.m.

9 Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó: Budapest, 2008. 15.

Ebben az interetnikus környezetben a sajtóanyag és a mélyinterjúk elemzése során a diskurzuselemzés foucault-i felfogását követve¹⁰, valamint Jan Assmann¹¹, Fredric Barth¹² és Thomas Hylland Eriksen¹³ eredményeire támaszkodva a fenti négy román nemzeti ünnep szerkezetváltozását és az interetnikus viszonyok (média)reprezentációját vizsgálom a háromszéki magyar regionális sajtóban megjelent 577 tény- és véleményközlő cikk, valamint 16 mélyinterjú segítségével. Kutatásom során a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeumban, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Bod Péter Megyei Könyvtárban és az internetes portálok archívumaiban található magyar nyelvű újságcikkeket használtam fel. Továbbá mélyinterjúkat készítettem az eseményeket szervező bizottságok tagjaival, és résztvevő szemtanúkkal.

Kvantitatív és a kvalitatív elemzési módszer¹⁴ segítségével négy korszakra lebontva, összefoglaló jelleggel azt mutatom be, hogy a román emlékünnepek szerkezete, funkciója, jelentései hogyan reprezentálódtak egy etnikailag összetett és történelmében interetnikus szempontból túlterhelt területen, 1919 és 2015 között. Az elemzés során a 2015. december 31-ig megszervezett román emlékünnepek reprezentációját vizsgálom a magyar sajtóanyag segítségével, így voltaképp a kisebbségnek a többség által szervezett hivatalos, nemzeti ünneprendjéhez való viszonyulását mutatom be, elemzem és értelmezem.

Ezt követően az antropológia résztvevő megfigyelési módszer segítségével részletesen dokumentált emlékünnepek legfontosabb kutatási eredményeire támaszkodva *december elseje* ünneplésének százéves évfordulója alkalmából az emlékünnepek háromszéki jelentőségét és szimbolikus jelentéstartalmait vizsgálom.

Román emlékünnepek a székelyföldi sajtóban

A több szempontból is határterületnek számító Háromszék és Sepsiszentgyörgy román emlékünnepeinek magyar sajtója sajátos képet fest a székelyföldi románság ünneplési

10 Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. 1991. [1971]. Letöltés helye: www.holmi.org; letöltés ideje: 2016. 01. 21.

11 Assman, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford.: Hidas Zoltán. Atlantisz: Budapest, 1999.

12 Barth, Fredric: *Ethnic groups and boundaries. The social Organisation of Cultural Difference*. G. Allen & Unwin: London, 1969.; Ugyanő: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7 (1). 1–14.

13 Eriksen, Thomas Hylland: The cultural context of ethnic differences. *MAN. The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1991, 26 (1). 127–144.

14 Hornig Priest, Susanna: *Doing Media Research: An Introduction*. Sage Publications Inc., 1996.; Asa Berger, Arthur: *Media Research Techniques*. San Francisco State University: USA, 1998.

szokásainak recepciójáról, itt ugyanis két különböző, gyakran konfliktusos csoportidentitás találkozik.

Bár az 1866 óta elfogadott román alkotmányok közül csak az 1991-es határozza meg tételesen a hivatalos nemzeti ünnep időpontját, az egyes nemzeti ünnepek, közvetlenül kialakulásukat követően, Háromszéken csakhamar a helyi, számszerű kisebbségben élő románság ünneplési gyakorlatának részévé váltak. Ezek mind olyan események, melyeket évről évre megszerveznek, szervesen beépültek a románság ünnepi rendjébe, köztudatába, ugyanakkor széles körben elterjedtek, tudatosan mediatizált ünnepek. A vizsgált ünnepek jelentősége, jelentései és funkciói azonban időszakról időszakra, folyamatosan változtak.

Miként működik ez a gyakorlatban, miről is „beszélnek”, mit reprezentálnak egy adott vizsgálati korszak emlékünnepesei?

A kutatás *első korszakában (1919–1944)* összesen tizenkilenc újságcikket vizsgáltam meg. A két világháború közötti időszak történelmi eseményei – a többszöri határmódosítás tudatában, valamint a szűkebb székelyföldi környezetet, a román–magyar együttélést tekintve – interetnikus szempontból nagyon problematikus, terhelt időszak. Talán emiatt is a sajtó-adatbázis alapján nehéz bármilyen logikát felfedezni a három ünnep székelyföldi ünnepléséről, a tudósítások ugyanis rendszertelenek – évente változik a számuk, és nincs éves ciklikusságuk – ami egyfajta ünneplési következtetlenségre utal. Ugyanakkor számolhatunk azzal is, hogy a magyar újságírók mélyen „elhallgatták” a román nemzetállam ünnepeivel kapcsolatos korabeli eseményeket.

Az, hogy *december elseje* csak elvétve és aránylag kis terjedelmű hírek formájában jelenik meg a sajtóban és a közéletben, két következtetést enged levonni. Elsőként az 1918-as események túlzott közelsége miatt ez az ünnepi esemény még nem vonult be olyan mértékben a székelyföldi románság ünneplési szokásai közé, hogy az mérvadó hírforrásként szolgálhasson a magyar nyelvű lapokban. A helyi adminisztráció és vezetők cseréje körülbelül 1924-re valósult meg, amikor a helyi magyarság kezdett ráébredni arra, hogy mégsem lesz változás az 1918-as impériumváltást követően. Ezt támasztja alá Jan Assmann kollektív emlékeztének fogalma, valamint a múlt és a történelem kapcsolatának koncepciója is.¹⁵ Vagyis bár a székelyföldi románság ünnepelte ezt az évfordulót, – ha nem is olyan mértékben, mint január 24-ét – a helyi magyar média a román nemzeti ünnepet tudatosan figyelmen kívül

15 Assmann, 1999. A kulturális emlékezet, i.m. 31.

hagyta, elfojtotta, bagatellizálta, nem is akart tudomást venni az esemény létezéséről. Az a néhány tudósítás, ami ezekben az években megjelent, arról tanúskodik, hogy az ünnepi esemény valójában a román–magyar „üzengetés”, a „mi” és az „ők” közötti megkülönböztető rendszer egyik legfontosabb színtere volt az adott időszakban.¹⁶ Ezekben az években még nyíltan felmerült a revízió kérdése, s végig érzékelhető a tudósítások hangulatában az ünnepség körül uralkodó feszült hangulat, mely komoly etnikumközi konfliktusokra enged következtetni. Míg január 24-ről és május 10-ről országos szintű, a központi, bukaresti eseményeket is részletező, viszonylag rendszeres tudósítás történt, addig a december elseje esetében csak rövid helyi hírek jelentek meg a napilapokban.

Január 24-e a vizsgált időszakban ritkán került megemlítésre a helyi újságokban, arányaiban azonban a második leggyakrabban ünnepelt esemény, a róla szóló cikkek egy kivételével főhírként jelentek meg az első vagy a harmadik oldalon. Az 1859-es egyesítés a modern román nemzet és a modern román nemzetállam kialakulása szempontjából olyan jelentős eseményként definiálható, mely napjainkig nagy jelentőséggel bír. Az esemény a vizsgált időszakra már szervesen bevonult a román közösség ünneprendjébe meg köztudatába, s amennyire az adott politikai helyzet és vezetőség engedte, megünneplésre is sor került. A román fejedelemségek 1859-es egyesülése közvetlenül nem érintette a székelyföldi és az erdélyi magyarságot, ezért erről az ünnepről részletesen és viszonylagos tárgyilagos-sággal tudósítottak a székelyföldi napilapok magyar nyelvű munkatársai. Lehetőségeikhez mérten megragadták ezen ünnep keretein belül is az alkalmat, hogy diskurzusukban hangot adjanak a román–magyar együttéléssel kapcsolatos véleményüknek, egyértelműsítsék a kapcsolat problematikus voltát. Bár az 1930-as évek Romániájában a szélsőjobbboldali, vasgárdista csoportosulás erősödése, a román nemzeti mitológia, a kontinuitás-elmélet fel-lángolása semmiképp sem kedvezett a román–magyar kapcsolatoknak,¹⁷ ez a csoport még nem fedezte és nem használta fel a nemzeti ünnepeket, mint a bevallottan nacionalista és sovinizta törekvéseik megvalósításának hatékony, szimbolikus jellegű eszközét a magyarok lakta területeken.

Ennek a korszaknak a legjelentősebb nemzeti ünnepe *május 10.* volt, mely szorosan összefüggött a román királyság intézményével, annak eredeti jelentéstartalmával: Románia 1881. május 10-től 1947. december 30-ig királyság volt, 1918 után már Erdély és Partium is részévé vált a királyságnak, kivételt ez alól 1940 és 1944 között Észak-Erdély képezett. Az

16 Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*. 1996, 7 (1). 1–14, itt: 4–5. Letöltés helye: <http://adatbank.transindex.ro/>; letöltés ideje: 2015. 03. 13.

17 Boia, Lucian: *Miturile comunismului românesc*. Editura Nemira: București, 1998. 16; Ugyanő: *Două secole de mitologie națională*. Humanitas: București. 1999. 39.

1920-as években, azaz I. Ferdinánd uralkodása idején is hangsúlyos szerepet játszott május 10., s az őt 1930-tól 1940-ig követő uralkodó, II. Károly diktatórikus intézkedései azonban még hangsúlyosabban és kötelező módon a királyi családra és annak ünnepeire koncentrálták a kor sajtójának a figyelmét.¹⁸ Gulyás Gáborné az újonnan kreált emlékünnepségek azon tulajdonságára hívta fel a figyelmet, miszerint ezek az ünnepségek visszatükrözik egy adott társadalom vagy csoport állapotát és hatalmi viszonyait,¹⁹ vagyis az ünnepnek a megemlékezésen túl másodlagos funkciója is volt: a királyság intézményének megerősítését szolgálta, s ez a legitimitási igény annál erősebbé vált, minél jobban gyengült a királyság intézménye. Így a vizsgált időszak vége felé a tudósítások egyre erőteljesebben csak a király személyére fókuszáltak, elsősorban tettei és a román királyi család történelmi sikerei köré építették fel az ünnepet, vagyis próbálták mitizálni a királyt és intézményét, így legitimálva mindkettőt. A május 10-én Sepsiszentgyörgy központjában szervezett felvonulásokkal kapcsolatosan több adatközlő is kihangsúlyozta, hogy bár ezeket az ünnepségeket nagy pompával rendezték meg, a részvétel nem volt kötelező, ellentétben a későbbi időszakok gyakorlatával:

„A román királyság időszakában május 10. volt a nagy ünnep. A város központjában volt felvonulás, de én akkor még gyerek voltam, fel sem fogtam. Inkább egy parádé volt, különösebben nem érintett minket, mivel nem volt kötelező.”²⁰

Az interjúalanyok adatközlésük során semmiféle említést nem tettek más ünnepségekről ebben a vizsgált időszakban, ami szintén május 10. privilegizált helyzetét bizonyítja. Később a kommunista hatalom 1947 után mindent elkövetett, hogy a királyságot mint intézményt lejárassa, elnémítsa és elfeledtesse, hogy az be se épülhessen az újabb nemzedékek tudatába.

Ekképpen a *második vizsgált korszakban (1945-1965)* megjelent nyolc újságcikk is kiválóan szemlélteti, hogy a kommunista térnyeréssel a május 10-hez kapcsolódó korábbi ünneplési szokás néhány év alatt eltűnt, és helyét átvette a második világháború befejezésének napjához (1945. május 9.) kapcsolódó ünnepség, mely csakhamar a hitleri fasizmus felett aratott győzelem emléknapjaként vonult be a románság köztudatába. A második világháború lezárása tehát új jelentést kölcsönzött a napnak, az új jelentés azt sulykolta, hogy a királyság intézménye elértéktelenedett, közeleg a megszűnése.

18 Köpeczi Béla (szerk.): *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Akadémia Kiadó: Budapest, 1990. 668–676.

19 Gulyás Gáborné Kiss Bernadett: Deszakralizált ünnepek. In: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklór szövegek. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 13*. Paulus Hungarus – Kairosz: Budapest, 2004. 83–93, itt: 83.

20 Interjú B. F. -fel.

A január 24-ei ünnepséget továbbra is rendszeresen megünnepezték mind helyi, mind országos viszonylatban. A cikkek mélyebb jelentéstartalmait vizsgálva megállapítható, hogy ez az ünnepség továbbra is megmaradt eredeti jelentéstartalmánál, a román fejedelemségek egyesülésének fontosságát hangsúlyozva a modern román nemzet kialakulásának történetében, mindezt nemzetközi szférába emelve.

Mindeközben december 1. is lassan beszívárgott és rendre szerves részévé vált a székelyföldi románság ünneplési gyakorlatának és ünneptudatának. Az újságcikkeket vizsgálva megállapítható, hogy az ünnep forgatókönyve nagyon hasonlított a jelenkori ünnepségekéhez. Valójában a kommunizmus ünneplési gyakorlatát – nem úgy a retorikáját – megkerülve a mai forgatókönyvek visszanyúlnak az 1930-as, 1940-es évek gyakorlatához. Továbbra is feltűnő az eseményről szóló tudósítás pátosza, a megbékélés, a magyarok és románok közötti jogegyenlőség hangsúlyozása. A cikkek többségénél a szerző személye nem ismert, a tudósítás helye legtöbbször Brassó, Bukarest vagy Kolozsvár. A kisebbségi tematika, a magyar–román békés együttélés szükségességének hangsúlyozása és a magyar–román párhuzamok alapján feltételezhető, hogy a cikkek többsége magyar szerző tollából származott. Az előző időszak kisebbségi vonatkozásbeli kemény megfogalmazásaival és kijelentéseivel ellentétben, ebben az időszakban túlzottan patetikus a közlések hangvétele, ami már érzékeltette a mindent átható „megrendelést” a kommunista hatalom részéről, mellyel a későbbiekben még gyakran találkozni fogunk. Bár a Román Kommunista Pártot a két világháború közötti időszakban az antinacionalizmus jellemezte,²¹ a fent részletezett egyenlőséget, testvériséget hirdető nyilatkozatában már érzékelhető a Szovjetunió mítosza, az orosz minta, az új irányzat, melynek kezdetét Mihail Sadoveanu *Keletről jön a fény* (*Lumina vine de la Răsărit*) című 1945-ben megjelent propagandafüzete fémjelzett.²²

Ezek után még 1947-ig rövid átmeneti időszak következett, aztán néhány év leforgása alatt megtörtént a kommunizmus által kikényszerített radikális anyagi, társadalmi és mentális átalakulás, melynek legjelentősebb eseményei: a korábbi polgári vezető réteg felmorzsolása, a kollektivizálás, a nagymértékű iparosítás, a tömegek faluról városra költöztetése és az új vezető réteg, a munkásosztály hegemoniájának megteremtése voltak. Ezáltal Romániában létrejöhetett a sztálinista, internacionalista kommunizmus egyik legfontosabb közép-kelet-európai bázisa.²³ Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések is tükrözik a hirtelen váltást, mely az ünneplési szokásokra is egyértelműen rányomta bélyegét:

21 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i. m. 71.

22 Cioroianu, Adrian: *Lumina vine de la răsărit*. „Noua imagine” a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947. In: Boia, Lucian (szerk.): *Miturile comunismului românesc*. Editura Nemira: București, 1998. 21–68.; Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 209.

23 Uo. 72.

„A királyság idején nem volt kötelező a részvétel, de 1947 után, amikor kikiáltották a köztársaságot, kötelezőek lettek az ünnepségek. 1965-ben, amikor meghalt Gheorghiu-Dej, s megválasztották Nicolae Ceaușescu, akkortól váltak csak igazán kötelezővé. (...) Szimbólumként az ország zászlaját használták, a királyságot követően viszont a piros zászlót, a szovjet befolyás nagyon erős volt. Ekkor már minden a Szovjetunióról szólt.”²⁴

A *Népi Egység* napilap²⁵ megszűnését követően, az 1952-ben létrejött Magyar Autonóm Tartomány (1960-tól Maros Magyar Autonóm Tartomány) hatásaként feltételezhetnénk, hogy a magyar kultúra és média fellendítése kulcsszerepet kapott Háromszéken is. Stefano Bottoni és Váry O. Péter kutatásai alátámasztják, hogy 1956 előtt folytatódott egyfajta lokális nemzetépítés, melynek a kultúra és a média is fontos része volt, azonban egyikük sem bontakozhatott ki szabadon, nem függetleníthette magát az összmagyarországi médiától és a központosított hatalomtól. Hamar világossá vált, hogy a marosvásárhelyi központot a valóságban Bukarest és Moszkva irányítja. Mindez egyértelműen leképeződött az írott sajtó helyzetének alakulásában is. Bár 1945-től kezdetben az egyházi lapok, majd a sportújságok, az 1960-as években pedig a diáklapok próbálták átvenni a nem létező helyi lapok szerepét, kisebb sikerektől eltekintve általában tiszavirág életűek voltak.²⁶ A háromszéki magyar lakosság pedig kénytelen volt a kommunista propaganda által jelentős mértékben átítatott, monopolhelyzetet élvező bukaresti országos *Romániai Magyar Szó/Előre* napilapból, a *Dolgozó Nő*, a *Falvak Dolgozó Népe*, az *Új Sport*, a *Szakszervezeti Élet*, a *Tanügyi Újság*, az *Egység/Új Út*, illetve az *Utunk*, *Irodalmi Almanach/Igaz Szó* című napilapokból, folyóiratokból tájékozódni. Gheorghe Gheorghiu-Dej és Moszkva mindent átható kommunista propagandája ezen orgánumokon keresztül próbálta a magyar lakosságot is megszólítani és szigorú ellenőrzése alatt tartani. Ez alól a legfiatalabb korosztály sem lehetett kivétel, részükre a *Pionír*, az *Ifjúmunkás* és a *Napsugár* című folyóiratok jelentek meg.²⁷

24 Interjú T. C. -nal. „În timpul Regatului nu era obligatoriu să participi, dar după ce am trecut de 1947, când s-a proclamat Republica, aceste sărbători erau obligatorii. În 1965, când a murit Gheorghiu Dej, și a fost ales Nicolae Ceaușescu, de atunci într-adevăr era obligatoriu. (...) Ca simbol se folosea drapelul de stat, iar după perioada Regatului drapelul roșu, influența sovietică, care era foarte puternică. Totul era legat de Uniunea Sovietică.”

25 A Brassóban megjelent *Népi Egység* napilap számait 1944 és 1947 közötti időszakban tekintetem át. Azért volt szükség a szomszédos megye legfontosabb magyar nyelvű napilapjának bevonására az említett időszakban, mert 1944 és 1967 között Sepsiszentgyörgynek csak részben volt helyi magyar napilapja. A *Népi Egységet* ugyanis 1944-től 1946 szeptemberéig Brassóban, 1946-tól 1948 márciusáig, vagyis megszűnéséig Sepsiszentgyörgyön szerkesztették. Így feltételezhető, hogy a sepsiszentgyörgyiek is ebből a napilapból informálódtak, a *Népi Egység* számait ezért dokumentálták a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtárban (Sipos András: Sajtótörténeti mementó. *Brassói Lapok*, 1983. március 4.)

26 Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyleknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó: Csíkszereda, 2008.; Váry O. Péter: Háromszék magyar nyelvű írott sajtója. In: *Háromszéki olvasókönyv*. Bod Péter Megyei Könyvtár – Kovászna Megye Tanácsa – Kovászna Megyei Művelődési Központ: Sepsiszentgyörgy, 2006. 149–158, itt: 151–152.

27 Bottoni, 2008. Sztálin a Székelyleknél, i.m. 168–180.

A Szovjetunió dicsőítése és kritikátlan követése az 1950-es és 1960-as években Romániában is rendre alkonyodni kezdett, mivel itt fokozatosan előtérbe került a nacionalizmus. Ez a lassú, de folyamatosan kimutatható irány 1964-ben érte el csúcspontját, a Román Munkáspárt „függetlenségi” nyilatkozatában, melynek diskurzusa az internacionalizmus helyett már a nacionalizmust helyezte előtérbe, és gyakorlatilag – ahogy Boia is megfogalmazta – a megbukott „ragyogó jövő” ellenében a dicső nemzeti múltban kereste gyökereit és legitimitását.²⁸

Az interjúalanyokkal folytatott beszélgetésekből leszűrhető, hogy az ünnepek sorából egyik itt vizsgált ünnepet sem emelték ki, emlékeikben elsősorban a május elsejével kapcsolatos, kevésbé kötött forgatókönyvvel rendelkező ünnepség szolgált összehasonlítási alapul a megelőző (május 10.) és a következő időszakok (augusztus 23.) jeles napjaival történő összehasonlítás során. Gyakoriak a május elseje és az augusztus 23. közötti párhuzamok, ezek az újonnan kreált, grandiózusan és kötelező módon megünnepeelt kommunista és szocialista jeles napok nagymértékben meghatározták a közösségi memóriát.²⁹ Míg a május elseje inkább a kötetlen majálisairól volt emlékezetes, addig az augusztus 23-át inkább a kötelező, végérfelmentetlen előkészületek, felvonulások és jelszavak jellemezték, ahol valójában mindenkit csak egy cél vezérelt: miként tud észrevétlenül mielőbb távozni az ünnepségről.

A második világháborút követően fokozatosan egy új országos jelentőségű ünnepnap alakult ki: *augusztus 23.* 1944. augusztus 23-án Románia hirtelen elhagyta korábbi szövetségeseit, s végül a győztes hatalmak oldalán fejezte be a háborút. A királyi puccs időpontja, elsősorban a kommunista párt propagandája révén, csakhamar az „antifasiszta fegyveres felkelés” és a „nemzeti és társadalmi, antifasiszta és antiimperialista felszabadító forradalom” emléknapijává vált,³⁰ s így a következő, *harmadik vizsgált időszakban (1965–1989)* már a legjelentősebb országos, nemzeti ünneppé lett. Az ünnep 1965 utáni átszerkesztése tipikus példája annak, ahogy a Ceaușescu személyi kultuszát megalkotó propagandagépezet milyen módszerekkel manipulálhatta, integrálhatta saját ideológiai célrendszerén keresztül a nemzeti ünnepek egész sorát egy történelmi ívbe, majd diktatórikus módszereivel miként fordíthatta azt saját legitimitásának növelésére, fenntartására. A nemzeti ünnep ugyanakkor a rezsimhez hű elit önkifejezésének egyik eszköze és saját pozíciójának megerősítésére is alkalmat adott.

28 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 76–77.

29 Bucur, Maria: Birth of a Nation. Commemoration of December 1, 1918 and National Identity in Twentieth-Century Romania. In: Bucur, Maria – M. Wingfield, Nancy: *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. Purdue University Press: West Lafayette, Indiana, 2001. 286–326, itt: 305.

30 Boia, 1999. Történelem és mítosz, i.m. 83.

A sajtóanyag vizsgálata során 303 újságcikket tekintettem át ebben a vizsgálati időszakban, melynek során alapvetően kétfajta „átrendezési” módozat körvonalazódott. Az első, a történelmi és a személyi mítosz teremtésének mintapéldája, voltaképp a három ünnep (január 24., május 9. és december 1.) átszerkesztésével és mérhetetlen leegyszerűsítésével valósult meg. Függetlenül attól, hogy egyesülésről vagy az állami függetlenség (1877. május 9.) kikiáltásának ünnepléséről volt szó, mindhárom ünnep szerkezetét a kommunista párt propagandistái ugyanarra a történelmi ívre építették. A Ceaușescu-korszak első, enyhébb időszakában annak kezdete még a Mihai Viteazul által megvalósított 1600-as egyesítés, végpontja pedig rendszerint a párt és a néptömegek jelenkori tetteiben csúcsosodott ki. Eközben az adott történelmi dátumokhoz a rendszer propagandistái még hozzárendeltek egy-egy történelmi személyt, író, költőt vagy államférfit is, akinek tettein és szavain keresztül bizonyították az általuk forgalmazott ideológia jogosságát és sikerességét. Később, a Ceaușescu-korszak második felében, amikor a kommunista propaganda az élet minden területét áthatotta, ez a történelmi ív jelentősen kitágult. A románság eredetét és a mitikus személyek körét rendszerint egészen a dák-római időszakig vezették vissza, s végül ezt az egész konstrukciót maga a párt és annak vezetője, Nicolae Ceaușescu hiperbolizált alakja dominálta és koronázta meg.

A második típusú „átrendezés” az augusztus 23-ai ünnepségek átszerkesztésében figyelhető meg. Az ünnep központjában már nem egy régmúlt, hanem egy jelenkori esemény állt, amit Ceaușescu propagandistái csakhamar gyökeresen átszerkesztettek jól meghatározott ideológiai szempontok mentén, melyeket rendszeresen sulykoltak az írott sajtó hasábjain is. Annak szerkezetében az 1970-es évek elején előbb megjelent a néptömegből kiemelt, szorgos élmunkás mítosza, s azzal egy időben pedig, éppen a pártkongresszusok és ötéves tervek alapján, maga a heroizált munka mítosza is. Az idő előrehaladtával fokozatosan csökkent a néptömegből vett élmunkások mitizálásának mértéke, s helyükre egyre hangsúlyosabban és monumentálisabban a párt és vezetőjének egyszemélyes kultusza került, épült be. Ezt a dominanciát igazolják az egyik interjúalany augusztus 23-i visszaemlékezései is: *„igaziból a párt erejét volt hivatott demonstrálni, a Ceaușescuét, illetve a Ceaușescu-házaspárét, az augusztus 23-a is mindig arra volt kihegyezve. A nemzeti itt mindig másodlagos volt, persze abban a szószban volt feltárlva, de mégiscsak a hús az Ceaușescu volt benne. A nemzeti csak mártás volt körülötte, és minden ünnepély erre volt kihegyezve. Ebből a szempontból két dolog volt, amire nemzetiként lehetett tekinteni: a Mihai Viteazul-szobor és a román katona [szobra]. Ezeknek az ünnepélyes felállítására, hiszen a Mihai Viteazul-szobor felállításakor Ceaușescu is itt volt, ő leplezte le a szobrot – azok egyértelműen a magyar közösség számára szerkesztett üzenetek voltak, hogy világos legyen: ez itt Románia, ezt értsétek meg.”*³¹

31 Interjú K. J. -vel.

Az augusztus 23-ai ünnepségek és felvonulások ugyanakkor díszleteikkel, szlogenjeikkel, a párt vezetőinek köszöntésével, a kötelező tapssal a társadalmi kontroll gyakorlását, a közösségi hűségritus élményét is hivatottak voltak táplálni. A kommunista propaganda által hirdetett transzcendens tartalmakkal pedig a vallásos élménnyel egyenértékű hitet próbáltak közvetíteni a tömegek felé.³² Olykor azonban kevés sikerrel: „*Az érdekes az volt, hogy a barátomék ott laktak az Iskola utca végén, ahol most tömbház van, akkor egy kertes ház volt, és egy-egy ilyen felvonulás után a Mikó előtt, mikor vonultak el, a kertjük tele volt ilyen jelmondatokkal. Az utcán nem merték eldobni, hanem bedobták a kertbe.*”³³

Mindkét eljárás voltaképp azt eredményezte, hogy mind a négy ünnep jelentéstartalmában egyértelműen, eredményesen és hatékonyan a Ceaușescu-rendszer kommunista ideológiáját, másodsorban pedig a pártvezér egyszemélyes kultuszát építette fel módszeresen, törvényesítette hatalmát és szülölte az emberek tudatába. A propagandagépezet sikeres ténykedése mellett, a közösségi emlékezet fölött teremtett kontroll a kommunizmus ideje alatt eredményes volt.

A Ceaușescu-rendszer huszonnégy éves története alatt nagyon jelentős ideológiai indoktrináció zajlott, éppen ezért a *negyedik vizsgált (1990–2015) rendszerváltás utáni időszak* első öt évére (1990–1995) már a nemzeti ünnepek egyfajta elbizonytalanodása, útkeresése jellemző. Az 1989-es romániai rendszerváltozást követő években augusztus 23. egy csapásra eltűnt a hivatalos, nemzeti ünnepek sorából, a közösségi emlékezet felett teremtett kontroll azonban jelentős tárgyi és szellemi örökséget hagyott az utókorra, melynek átideologizált világképe és történelemszemlélete gyakran ellentmondásba kerül a rendszerváltás után kialakult demokratikus tartalmakkal és értékekkel.³⁴

Ebből az időszakból 247 újságcikket elemeztem és értelmeztem, melynek során megállapítottam, hogy *január 24.* fokozatosan visszanyerte eredeti jelentéstartalmát, és a román fejedelemségek egyesítésének ünnepeként, napjainkig minden évben rendszeresen megünneplik, mind Kovászna megye adminisztratív központjában, mind országos szinten. A regionális magyar újságok elsősorban az ünnep megyeszékhelyen megszervezett rendezvényeiről tudósítanak. Ezek az események jelképeikkel és elemeikkel elsősorban az egyesülés történelmi jelentőségét, valamint a románság összetartozását hangsúlyozták. A 2010-et követő években ez az ünnepség is egyre gyakrabban vált a helyi interetnikus szimbolikus

32 Györffy Gábor: Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában. *Médiakutató*, 2009. Letöltés helye: www.mediakutato.hu; letöltés ideje 2016. 11. 19.

33 Interjú P. S. -sel.

34 Ádám Biborka: Augusztus 23. sajtórepresentációja a háromszéki magyar írott sajtóban (1968–1989). *Korunk*, 2017, 29 (1). 59–66, itt: 65.

zászló- és táblaháborúk, valamint üzenetek terepivé. 2010-ben *Bănescu az autonómiáról és az egységről* című rövid hírből megtudhatjuk, hogy az 1859-es egyesülés kapcsán az államfő üzent a területi autonómiát követelőknek, miszerint „*az egység iránti igény a román-ság lelkében van*”.³⁵ 2013-ban *Kis egyesülés, nagy zászló* címmel arról tudósított a *Háromszék* és a *Székely Hírmondó* is, hogy akárcsak december elseje alkalmából, ekkor is román trikolórral takarták el a november elején a prefektúra elé felállított SIC – Terra Siculorum feliratú, Székelyföld óriástáblát. Az RMDSZ 2014. február 20-ig kapott területfoglalási engedélyt, azonban a prefektus is ragaszkodott ahhoz, hogy az ünnep elteltével otthagyja a nemzetiszínű lobogót a SIC transzparens előtt.³⁶

Az ünnep kontinuitásának és a románság ünneplési köztudatában betöltött szerepének fontosságát az a tény is igazolja, hogy 2014. december 18-án elfogadott 2014/171-es törvény január 24-ét Románia második nemzeti ünnepének nyilvánította.

A *májusi ünnepség*, elsősorban a rendszerváltás első öt évében, a hazai belpolitikai törekvések és csatározások fontos időpontjává, ritualizált eseményévé vált. A kormánypártiak május 9-ét rendszerint a fasizmus feletti győzelem és az állami függetlenség napjaként ünnepelték, míg a parlamentáris monarchia hívei elsősorban a királyság visszaállításának lehetőségét látták az ünnepben. A kormányzó erők I. Mihály király Romániába látogatásának rendszeres megakadályozásával végül is gyakorlatilag teljesen kioltották, felszámolták május 10. jelentőségét. S mivel a napnak a fasizmus feletti győzelemmel kapcsolatos jelentése nagymértékben összefüggött a korábbi kommunista rendszer ideológiájával, ezért néhány év alatt jelentős mértékben veszített jelentőségéből, s gyakorlatilag mindkettő kivonulófélben volt a románság ünnepköréből és szakrális tudatából. Ezt megakadályozandó egy képviselői kezdeményezésnek köszönhetően a 2015/103-as törvény 2015. május 18-án május 10-ét Románia harmadik nemzeti ünnepévé nyilvánította. Papíron győzött tehát a királyság intézményére való emlékezés a fasizmus feletti győzelem jelentéstartalma felett, a magyar újságok hasábjain azonban még napjainkban is nagy érdeklődés követi a május 9-ei ünnepség orosz–román vonatkozásait. Megállapítható ugyanakkor, hogy a székelyföldi románság még nem fedezte fel ezt az ünnepet mint nemzeti identitásának, önazonosságának egyik fontos történelmi mozzanatát, és mint lehetséges szakrális, ünneplési és emlékezési momentumot Székelyföldön.

Az 1991-es új alkotmányba már hivatalosan is bekerült *december elseje* mint Románia legfontosabb és hosszú ideig egyetlen hivatalos nemzeti ünnepe. A rendszerváltás óta eltelt

35 *Háromszék*, 2010. január 25.

36 *Háromszék*, 2013. január 25. és *Székely Hírmondó* 2013. január 25.

december elsejével foglalkozó újságcikkek elemzése rávilágít arra a tényre, hogy egy korábban arányaiban marginális szerepet játszó ünnep az új politikai hatalom segítségével, annak köszönésére miként válhat egy nemzet nagyszabású, erősen mediatizált és interetnikus szempontból erősen túlterhelt ünnepévé. Az Indiana Egyetem kutatója, Maria Bucur tanulmányában bemutatja, hogy 1918-at követő első tíz évben a bukaresti központban, illetve Moldva és Havasalföld más településein, a királyság intézményének köszönhetően is, alig van jelentősége az ünnepről való megemlékezésnek, míg Erdélyben az ortodox egyház és az Astra egyesület támogatásával és biztatására már a Gyulafehérvári Határozatot követő években jelentős politikai színezetű ünnepségek zajlottak. Az 1930-as években kezdett bevonulni ez az ünnep az óromániai köztudatba is, de még hosszú éveken keresztül Bukarest bagatellizálta az erdélyi események fontosságát. A két világháború közötti időszakban december elseje amolyan regionális, erdélyi ünnep szerepét töltötte be, majd az antirevizionizmussal párhuzamosan egyre inkább félhivatalos ünneppé vált, 1947 után eltűnt egy időre a köztudatból, majd az ünnep ötvenedik évfordulója alkalmából, 1968 után ismét teret kezdett nyerni, azonban továbbra sem hivatalos nemzeti ünnepként ünnepelték. Az erdélyi és regáti nézetkülönbségek az 1980-as évekre tűntek végleg el Ceaușescu homogenizáló kultuszának olvasztótégelyében. A rendszerváltást követően végül december elseje került ki győztesen a lehetséges ünnepek közül viszonylag folyamatos konnotációjának köszönhetően, forgatókönyve azonban visszanyúlik a második világháborút megelőző időszak hagyományaihoz, diskurzusa pedig a Ceaușescu-korszak hagyományait idézi. Bucur szerint a hivatalos és félhivatalos megemlékezések annyira merev intézményesített keretek között zajlottak, hogy egy 1997-es felmérés szerint sokan unalmasnak, emocionális és patriotikus kötődésében hiányosnak ítélték meg az országos ünnepséget.³⁷ A '90-es évek elejének lassú demokratizálódási folyamatában megfigyelhető, hogy milyen mértékben élnek tovább a román köztudatban a kommunizmusból származó történelmi, retorikai beidegződések, az önreflexiótól mentes történelmi szemlélet, ami a kommunista időszakot jellemezte. A megemlékezések továbbra is a dákoromán kontinuitás elmélet tükrében zajlottak, miközben politikai útkeresés jellemezte az időszakot. Ez az útkeresés mutatkozott meg nem csak a május 9–10-ei ünnepségekben, hanem a december elsejei ünnep kapcsán is, melyet a kormánypártiak és a parlamentáris monarchia hívei egyaránt próbáltak saját eszméik terjesztésére, a hatalom megtartására illetve megszerzésére használni. Ekkor még olyan tényezők játszottak fontos szerepet az országos ünnepségek során, hogy miként tudják a kormánypártiak megakadályozni a király romániai látogatását. December elseje jelentéstartalmát ugyanakkor saját

37 Bucur, 2001. *Birth of a Nation*, i.m. 286–326.; Ádám Biborka: December elseje valós háttere. *Korunk*, 2016. 28 (3). 117–121.

belpolitikai hatalmi törekvések és a magyarsággal folytatott verbális küzdelmeik során is egyértelműen, újra és újra etnikai színezettel ruházták fel, miközben Bukarestben és Gyulafehérváron egyre nagyobb és mediatisáltabb rendezvénysorozatokkal ünnepelték meg ezt a napot.

A háromszéki újságokban jól lekövethető az ünnep sajátos, székelyföldi evolúciója, melynek sajátosságát a román–magyar együttélés, a románság kisebbségi léte határozza meg. A '90-es évek elejétől a magyarság részéről elsősorban a gyulafehérvári nyilatkozatokban lefektetett, tehát megígért jogegyenlőség követelése vált a nemzeti ünnep fő tematikájává, valamint annak a visszatérő elemzése, hogy az erdélyi magyarság miért nem ünnepli december elsejét. Az elemzett újságcikkek azt taglalják, hogy ez az ünnep a magyarság számára semmilyen egyesülést nem jelent, hiszen ez az „unió” kizárólag egy másik nemzetről szól – azaz egy másik, többségi nemzet uniója – és hogy a kisebbségeknek 1918-ban megígért jogok betartása és betartatása közel száz év elteltével sincs napirenden, az mostanáig sem valósult meg.

A székelyföldi románság viszont a '90-es években már rendszeresen részt vett a prefektúra által szervezett megyeszékhelyi ünnepségen. Az ünnepségsorozat azonban kevésbé mediatisált és interetnikus konfliktusokról nem történt híradás. Ezekben az években mindkét oldalon, párhuzamos módon folyt a csendes nemzetépítés, a saját etnikai közösség identitásának erősítése.

1996 után, Emil Constantinescu elnökségének idején, a magyarságot a visszafogott bizakodás jellemezte a román nemzeti ünnepet illetően. Az új elnök nem a kommunizmus idejéből jól ismert retorikát használta, hanem jövőbe tekintő, az országot előre vivő gondolatokkal üdvözölte az ünneplő közösséget, így a törvények tiszteletben tartása, az euroatlanti integráció került előtérbe politikájában, melynek következtében az RMDSZ is részt vett a december elseji ünnepségeken. 1997-ben javult a magyar–román államközi viszony, valamint a közgondolkodásban megjelent annak a lehetősége, hogy december elseje helyett szerencsésebb lenne más nemzeti ünnepet választani, például december 22-ét, a forradalom győzelmének illetve Ceaușescu bukásának napját. A következő év belpolitikai vízályai következtében újra borúlátóbbá vált a magyarság a december elsejét illetően. Féllelmek be is igazolódtak, 1999-ben Sepsiszentgyörgyön nagyszabású, erősen mediatisált ünnepre került sor, a magyarság ismételtén a gyulafehérvári nyilatkozatban lefektetett jogegyenlőséget kérte számon a háromszéki napilapok hasábjain és nem csak ott.

A 2000-es évek elején tovább fokozódtak az etnikai feszültségek, így pl. 2001-ben Csíkszeredában a románság nagy felháborodására az RMDSZ-es szenátor, Sógor Csaba

felszólította a magyarságot, hogy maradjon távol a központba költöztetett nagyszabású helyi rendezvénytől. További interetnikus feszültségekre okot adó tényezők is borzolják a kedélyeket, mint pl. a státustörvény, a Har-Kov jelentés, az ortodox egyház erőszakos székelyföldi terjeszkedése. Mindezek következtében a román–magyar államközi viszony is jelentősen átalakult, a 2002-es budapesti, Năstase–Medgyessy miniszterelnöki koccintás a román nemzeti ünnep alkalmából óriási felháborodást és elhatárolódást váltott ki az erdélyi magyarságból. 2003-ban Gyulafehérváron december elsejét elítélő feliratok jelentek meg. 2006-ban az RMDSZ ugyan részt vett a sepsiszentgyörgyi december elseji ünnepségsorozaton, de a magyar–román interetnikus viszony több sebből is vérzett, Becsek-Garda Dezső parlamenti képviselő ünnepi beszédét kifütyülték, Kolozsvár és az ország a Babeş–Bolyai Tudományegyetem táblabotrányától volt hangos.

„A 2000-es évek közepén úgy döntöttünk, hogy megpróbálunk közeledni egymáshoz és megbeszéltük a román pártok képviselőivel, hogy elmegyünk a nemzeti ünnepre és részt veszünk. Nem volt szokásunk addig sem és azután sem, és akkor arra kértük őket, hogy vegyenek résztők is a március 15-i ünnepségen. Akkor az egyetlen eset volt, hogy a megye teljes magyar vezetőségével együtt kiálltunk. György Ervin prefektusként mondott egy beszédet, amelybe nagyon szépen bevitte, hogy mi volt 1918-ban és mit ígértek akkor és mit várunk el. Tehát próbáltunk egy ilyen közeledést, ellenben március 15-én egyetlen egy román párt képviselője sem jött el, és ezzel aztán befejeződött, és azóta nem vesz részt senki a magyar vezetőség közül ezeken az eseményeken.”³⁸

A 2007-es megyeszékhelyi ünnepség felfokozott szimbolikájával, túlhevült nacionalista beszédeivel tűnt ki az eddigi ünnepségek sorából, 2009-ben pedig első alkalommal vonult fel a szélsőséges nacionalista *Noua Dreaptă* (Új Jobboldal) nevű szervezet Sepsiszentgyörgy utcáin, durva, magyarokat sértő és provokáló jelmondatokat skandálva és paramilitáris öltözeteket valamint szimbólumokat viselve. Mindeközben Szász Jenő Bukarestben ünnepelt, Băsescuval. Időközben egy párhuzamos ünnep is kialakulóban volt: 2009. december elsején emlékezik meg első alkalommal a baróti Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (HVIM) a Székely Hadosztályról. A 2010-től 2014-ig terjedő időszak december elseji ünnepségeire a román–magyar szimbolikus konfliktusok fokozódása jellemző, mely első-sorban kölcsönösen provokatív szimbolikus tábla-, himnusz- és zászlóbotrányokban nyilvánult meg. A helyi románságot képviselni hivatott Kovászna, Hargita és Maros megyei Románok Civil Fóruma az ortodox egyház helyi képviselőivel karöltve, a kormányhivatal és a rendvédelmi szervek hallgatólagos beleegyezése mellett rendszeresen meghívták az Új Jobboldal szélsőséges szervezet tagjait a sepsiszentgyörgyi nemzeti ünnepségre, akik 2009.

38 Interjú P. B. -vel.

és 2015. között még négy alkalommal látogattak el – elmondásuk szerint együtt ünnepelni a helyi románsággal – valójában azonban a helyi interetnikus hangulat szítását, a magyarok megfélemlítését tűzték ki célul.³⁹

Válaszként a helyi magyarság még jobban elhatárolódott a nemzeti ünneptől, s több alkalommal is az 1918-as be nem tartott gyulafehérvári ígéretre emlékeztető nagygyűlést tartott a nemzeti ünnepet megelőző napokban. A szintén szélsőséges nézeteket valló HVIM tagjai pedig 2009 után rendszeresen megemlékeztek a Székely Hadosztályról kézdivásárhelyi, sepsiszentgyörgyi és baróti központjaikban.

2015-ben egy újabb különös interetnikus színezetű eseményről tudósítanak a helyi újságok: a román Szervezett Bűnözés és Terrorizmus Elleni Igazgatóság (DIICOT) és a Román Hírszerző Szolgálat (SRI) a nemzeti ünnepet megelőző éjszakán nagy erővel és erősen mediatisztált módon, terrorelhárító akcióra hivatkozva házkutatást tartott a HVIM kézdivásárhelyi elnökénél, és terrorizmus vádjával előzetes letartóztatásba helyezte őt, majd egy hónappal később a szervezet erdélyi elnökét is. A vádlottakat évekig meghurcolták, több hónapra bebörtönözték, végül 2018. július 4-én számos kételyt ébresztő vád alapján, konkrét bizonyítékok hiányában öt év letöltendő börtönbüntetésre ítélték.⁴⁰ A székelyföldi magyarságot a média segítségével kollektív módon terroristának bélyegezték meg, a december elseje körül kialakult valaha legfeszültebb pillanatokat provokálták ki a székelyföldi románság és magyarság között.

Quo vadis december 1.?

December elseje nemzeti ünnepként történő kiválasztása és alkotmányba foglalása a rendszerváltást követően egyértelműen meghatározta e jeles nap és a hozzá kapcsolódó jelentések sorsát. A központi hatalom által szentesített és a románság többsége által elfogadott kijelölés, valamint az erdélyi magyarság elutasító magatartása jelzi az ünnep vitatható voltát történelmi, interetnikus és politikai szempontból is. Ez a jeles nap, mely Erdély Román Királysághoz történő csatolását, a mai, modern Románia létrejöttét ünnepli, voltaképpen időszerűséget kölcsönöz egy régóta elhúzódó, gyakran konfliktusos történelmi helyzetnek:

39 Ádám Biborka: Zum Einfluss der Wirtschaftskrise auf den Zuwachs der Noua Dreaptă (Neue Rechte) in ungarisch besiedelten Gebieten Rumäniens. In: Kahl, Thede – Schippel, Larisa (Hg.): *Leben in der Wirtschaftskrise – Ein Dauerzustand?* Frank & Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur: Berlin, 2011. 137–150, itt: 142–147.

40 *Háromszék*, 2018. július 4.

Erdélyt ugyanis a román történelemszemlélet a nemzet bölcsőjének tekinti. A versengő román és magyar nemzetépítés terepén, Erdélyben, az ünnep tudatos kijelölése a román fél számára teremtett kedvezőbb körülményeket, így fokozva évről-évre az interetnikus hangulatot. Az ünnepvel kapcsolatos alapvető problémát Bakk Miklós fogalmazza meg, miszerint a Bukarest által támogatott centralista, nacionalista francia modellt követő államforma a regáti hagyományokhoz nyúlik vissza, míg az erdélyi magyarság és románság a közép-európai föderálisabb modellt tartaná kedvezőnek,⁴¹ a centrum azonban mai napig hallani sem akar Románia decentralizációjáról, regionalizációjáról, a központi hatalmi struktúrák⁴² segítségével blokkol minden ilyen jellegű kezdeményezést. Vagyis december elseje mint nemzeti ünnep nem csak két konfliktusos nemzetépítési modell és identitás, hanem két konfliktusos országmodell problémáját is felszínre hozza. Bakk a Gyulafehérvári Határozatokról a következőket írja: „a bukaresti államépítő centralizmus igazolásává torzult, és kilúgozódott belőle az erdélyi román nemzetépítésnek az a specifikuma, amely az erdélyi 'párhuzamos társadalmak' belső konföderációját támogatta.”⁴³

Románia legjelentősebb nemzeti ünnepe száz év viszonylatában is jól példázza, miként próbálja a központi hatalom, a francia homogén nemzetállam modelljét szem előtt tartva felszámolni azt a sokszínűséget, mely Erdély jellegzetes sajátossága évszázadok óta, melynek az erdélyi román kultúra is szerves része, és amely törekvésnek Ceaușescu idején a romániai németek és zsidók már áldozatul estek.⁴⁴

Az emlékünnepség részletes jelenkori háromszéki lebonyolításának, megkonstruálásának dokumentálását több ízben is elvégeztem az antropológiai résztvevő megfigyelési módszer segítségével.⁴⁵ Ezek az elemzések ráerősítenek a médiareprezentáció vizsgálat és a mélyinterjúk elemzésének eredményeire, miszerint december elseje ünneplése a huszadik század folyamán fokozatosan honosodott meg Székelyföldön, és a kezdetben marginális ünnep a rendszerváltást követően, a tudatos szelekciónak köszönhetően vált a románság

41 Bakk Miklós: Román és magyar „határontúliség”: állam- vagy nemzetépítés? *Korunk*, 2014, 3 (12). 16–21, itt: 19.

42 Tanczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség*, 1998, 4 (12). Letöltés helye: epa.oszk.hu; letöltés ideje: 2018. 10. 24.

43 Uo. 19.

44 Az első világháborút követően Romániában 600 000 német élt, (Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, 2010, 145–146.) 2011-re számuk 36 000-re csökkent. (Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle – Videsott, Paul: *National Minorities in Europe. Handbook of European National Minorities*. Volume 1, Second Edition. Verlag Österreich – Berliner Wissenschafts-Verlag: Wien, 2018. 173.

45 Ádám Biborka: Etnikai határátlépések Székelyföldön. In: Dobos István – Bene Sándor (szerk.): *Határátlépések. A doktoriskolák III. nemzetközi konferenciája, Kolozsvár, 2010. augusztus 26–27*. Nemzetközi Magyarstudományi Társaság: Budapest, 2011. Letöltés helye: mek.oszk.hu; letöltés ideje: 2016. 10. 11.; Ugyanő: December elseje Sepsiszentgyörgyön. *Korunk*, 2016. 28 (12). 76–85.

legfontosabb nemzeti ünnepévé, a székelyföldi románság identitásépítésének egyik legjelentősebb eszközévé, valamint az interetnikus feszültségekeltetés kiemelt terepévé.

Elmondható, hogy az 1990-es évek közepére december elseje ünneplése országos szinten kiüresedni látszik, Háromszék magyar többségű városaiban viszont érdekes módon épp ezzel a kiüresedéssel esik egybe az ott megrendezett román nemzeti emlékűnnepségek jelentőségének erősödése, mintegy jelezve, hogy az emlékűnnepség mekkora jelentőséggel bír a helyi kisebbségben élő románság identitás erősítésében és a nemzetépítési folyamatban. Sepsiszentgyörgyön először 1999-ben került sor egy nagyszabású, erősen mediatizált, diskurzusában nacionalista ünnepség megrendezésére. Ezt követően az ünnep körül kialakult interetnikus feszültségek tárháza egyre csak bővült, amplitúdójában pedig egyre intenzívebb és abszurdabb méreteket öltött. Kezdve a zászló- és táblaháborúktól, a szélsőséges csoportok rendszeres masírozása és provokálása mellett manapság már a terrorizmus abszurd vádjától és az ebből következő bebörtönzésektől hangos az országos média és közvélemény. December elseje apropóján, annak centenáriuma évében a magyarság ellenében és annak ellenségképével riogatva próbálta a hatalom újjáéleszteni ezt az ünnepet. Tette ezt a tudományos testületek⁴⁶, titkosszolgálati szervek valamint az ortodox egyház hathatós együttműködésével.

Bár a román politikai és értelmiségi elitnek lenne tennivalója a (nyugati értelemben vett) modern román nemzetépítés terén,⁴⁷ mégis a jól berögzült régi módszerekhez nyúlt vissza. A román–magyar párbeszéd eközben továbbra is holtponton van, és a magyar közösség számára az sem hordoz pozitív üzenetet, hogy George Ivaşcu nemzeti identitásért és kultúráért felelős miniszter 2018. április 17-én bejelentette, hogy a centenáriumi ünnepségsorozatot három évre tervezik, azaz gyakorlatilag 2020-ig hosszabbítják meg.⁴⁸

46 Lásd ehhez még a Román Tudományos Akadémia centenáriumi tíz pontos nyilatkozatát: Academia Română și Centenarul Marii Uniri. Letöltés helye: www.acad.ro; letöltés ideje 2018. 10. 15.

47 Pázkán Zsolt: Centenáriumi Románia – Nemzetépítés és zűrzavar. *Kisebbségi Szemle*, 2018. 3 (1). 7–24, itt: 17.

48 A Román Belügyminisztérium honlapja: „A centenáriumi évfordulót meghosszabbítottuk 2020-ig, mert a történelmi igazságról van szó. Nem tehetjük meg, hogy 2019 januárjában nem tiszteljük meg és emlékezünk meg az Amerikai Egyesült Államokról, aki 1919 januárjában elismerte Nagy Romániát. Folytatjuk azon szerződésekről való megemlékezések sorát, amelyekkel 1920-ig elismerték Nagy-Romániát. Ez a meghosszabbítás lényege.” Letöltés helye: ab.prefectura.mai.gov.ro; letöltés ideje: 2018. 10. 24.

SZÉKELY LEVENTE

NYELVÉBEN ÉL? – KÜLHONI MAGYAR FIATALOK NEMZETI KÖTŐDÉSE

A külhoni magyar fiatalok¹ vizsgálata

A külhoni magyar fiatalokról való mozaikos tudásunkban az ezredforduló hozott jelentős változást, amikor sor kerülhetett az első átfogó ifjúságkutatásra. Ekkor (egészen pontosan 2001-ben) zajlott a nagyobb magyar népességgel bíró külhoni régiókban, így Erdélyben (és külön Székelyföldön), Kárpátalján, Vajdaságban és a Felvidéken a 15–29 éves korú fiatalok viszonylag nagy létszámú mintákon történő vizsgálata.

A kérdőíves kutatásban részletesen vizsgálták mindazon tényezőket, amelyek az identitásformálásban kiemelt szerepet játszanak és jelentős súlyt kapott a magyarsághoz való kötődés, a többségi nemzettel való viszony vizsgálata is. A nagymintás ifjúságkutatás külhoni vizsgálatát követően a 2007. évi *Kárpát Panel* volt a következő olyan kutatás, amely sztenderd módszertannal valósult meg az összes Kárpát-medencei magyar közösségben, illetve Magyarország népességét is vizsgálta, és amely az identitásra és a társadalmi, etnikumközi kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt.² Ezt követően kifejezetten a külhoni magyar fiatalokra koncentrálni készült el a *GeneZYs* kutatás 2015-ben, majd 2016-ban a *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*.

1 Az ilyen típusú kutatások esetén két alapvető kérdést, a területi határokat és a célcsoportot szükséges tisztázni a mintaválasztást megelőzően.

A területek kijelölését a helyi kutatóintézetek munkatársaival közösen végeztük el, korábbi tapasztalatok és a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján. A kutatás így azon területekre vonatkozik, amelyekben a magyar nemzetiségűek aránya számottevőnek tekinthető. Kimaradnak tehát azok a területek, ahol a magyar közösségek szóróanyagban élnek, amelyet az alkalmazott módszer és a rendelkezésre álló erőforrások indokolnak.

Legalább ennyire fontos kérdés, hogy az interjúalanyok kiválasztása során kit tekintünk „határon túli magyar fiatalnak”. A célcsoport definiálása önmagában is kiemelt fontossággal bír minden kutatás esetében, főleg abban az esetben, ha a vizsgálat kiterjed olyan kérdéskörökre is, amelyek a célcsoport meghatározása szempontjából lényegiek. Egyszerűbben fogalmazva körültekintően szükséges eljárni, ha a magyarság egyaránt kiválasztási és vizsgálati szempont. Egyszerű, a terepmunka során jól alkalmazható módszert választottunk: magyarnak tekintettük azokat a fiatalokat, akik jól beszélik a magyar nyelvet, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy képesek megérteni a magyar nyelvű kérdőívet, magyarul tudnak rá válaszolni.

2 Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel. Gyorsjelentés*. MTA ENKI: Budapest, 2007.

A *Magyar Ifjúság Kutatás 2016* a korábbi nagymintás ifjúságkutatások (*Ifjúság 2000–2008*; *Magyar Ifjúság 2012*; *MOZAIK 2001–2011*) által kijelölt irányvonalak mentén, a korábbi kutatások eredményeivel összehasonlítható módon készült. A 2016-os kutatás két fő részből áll, a magyarországi fiatalok (15–29 évesek) élethelyzetét és életmódját vizsgáló kutatásból és a határon túli magyar fiatalokról szóló kutatásból, amelynek keretében adatfelvételeket végeztünk a magyarországi kutatással összehangoltan a legnépesebb magyar közösséggel bíró határon túli régiókban. A kutatás során Erdélyben összesen 2000 fővel (ebből Székelyföldön 1000 fővel), Vajdaságban és Kárpátalján, 500 fővel, Felvidéken 1000 fővel készültek interjúk.³

Összefoglaló kép a küllhoni régiók magyar ifjúságáról

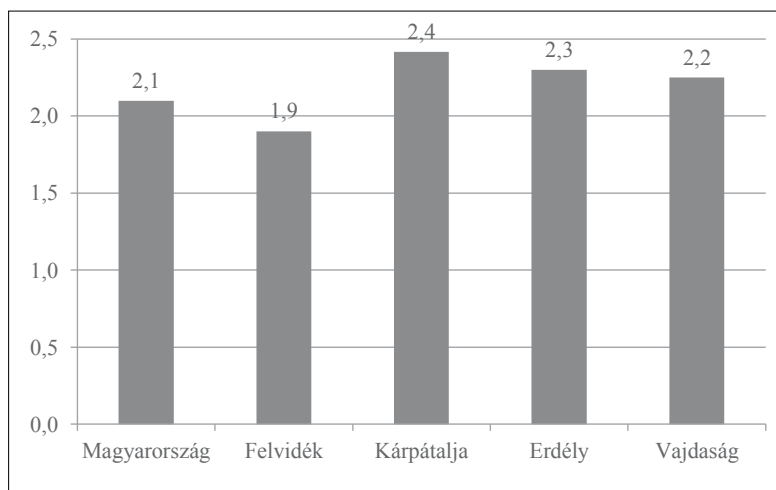
A kutatás tematikája erőteljesen épít az identitás különböző aspektusainak részletes vizsgálatára⁴, de emellett igyekszik átfogó képet is alkotni a küllhoni magyar fiatalok élethelyzetéről és életmódjáról. A kutatás eredményeiből megtudhatjuk, hogy a magyarországi tapasztalatokhoz hasonlóan a küllhoni régiókban is csökkent a házasságban élők aránya, az egyedüli kivételt Kárpátalja jelenti, ahol a házások továbbra is jelentős arányt képviselnek a 15–29 évesek között. A 2001-es adatokban Vajdaságon kívül a többi régióban minden esetben meghaladta a húsz százalékot a házások aránya, 2016-ra már csak Kárpátalján van így, ahol a többlet egyrészt a nőtlen/hajadon (62%), másrészt az élettársi kapcsolatban élő (4%) válaszadók⁵ alacsonyabb arányából fakad. A családtervezéssel kapcsolatban megállapítható, hogy a 2001-es és a 2016-os adatok alapján is a kétgyerekes családmódellet tartják a fiatalok ideálisnak, a válaszadók több mint 55%-a ebben gondolkodik. Kivételt jelent Felvidék, ahol a kétgyerekes családot csupán a válaszadók 45%-a, a gyermek nélküli életstratégiát a válaszadók kb. 10%-a jelölte meg.⁶ Mindebből következően összességében a kívánt gyermekszám 1,9-2,4 körül alakul, amelyhez a már meglévő gyermekek és a jövőben kívánt gyermekek száma is hozzájárul (1. ábra).

3 Székely Levente: Módszertani jegyzet: Magyar Ifjúság Kutatás 2016. In: Ugyanó (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont – Enigma 2001: Budapest, 2018. 479–502.

4 Erről a részletes összefoglalót lásd: Veres Valér – Ruff Tamás: Kötődések – identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont – Enigma 2001: Budapest, 2018. 387–434.

5 Az élettársi kapcsolatban élők aránya 10 százalék körüli a másik három régióban, mintegy háromnegyedük nőtlen vagy hajadon.

6 Székely Levente: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In: Ugyanó (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont – Enigma 2001: Budapest, 2018. 41–76.

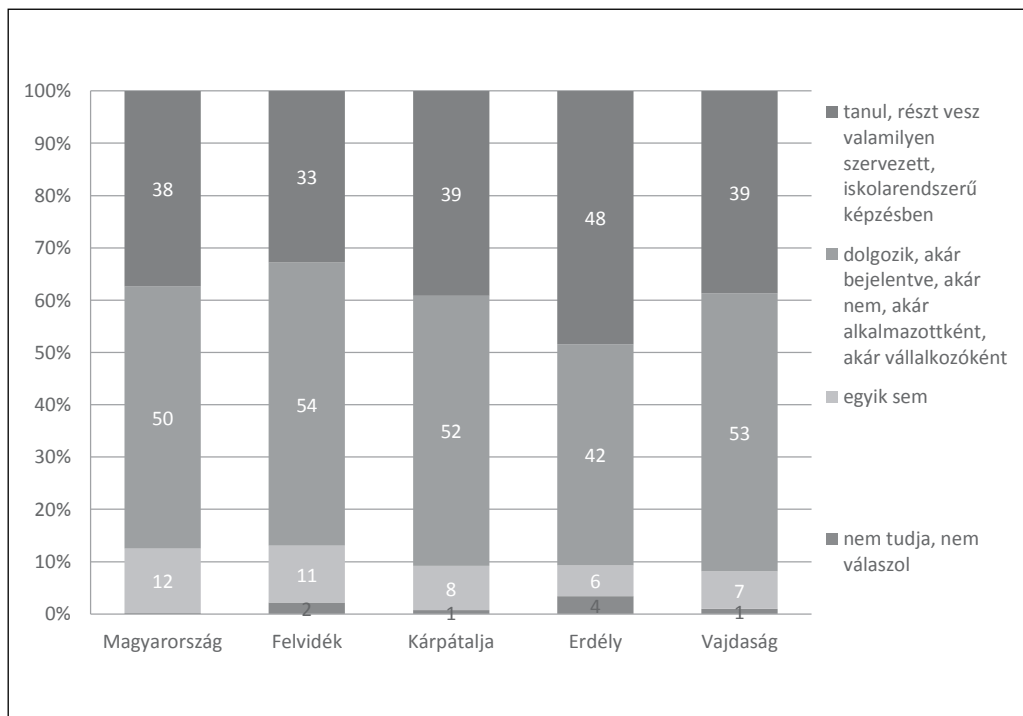

1. ábra: A kívánt gyermekszám számított átlaga⁷

A külhoni magyar fiatalok tevékenységszerkezetére vonatkozóan 2001 és 2016 között jelentősebb bővülést tapasztaltunk az oktatási rendszerben lévő fiatalok körében. 2016-os adatok alapján elmondható, hogy minden régióban a külhoni magyar fiatalok legalább harmada tanul jelenleg a főtevékenységét tekintve (2. ábra). A legalacsonyabb tanulói arányokat Felvidéken figyeltük meg (33%), míg az erdélyi fiatalok körében voltak legtöbben a képzési rendszerben (48%), Vajdaság (39%) és Kárpátalja (39%) esetén a magyarországi (38%) arányokhoz hasonló arányokat rögzíthettünk. 2001-ben még Vajdaságban (40%) voltak legtöbben a képzési rendszerben, és a székelyföldi magyar fiatalok között tanultak legkevesebben (22%), a többi régióban 25 és 35 százalék között mozgott az oktatásban jelenlévők aránya. Ennek megfelelően a munkapiaci aktivitás összességében csökkent másfél évtized alatt, 2016-ban Erdélyben volt a legalacsonyabb (42%) és Felvidéken a legmagasabb (54%). Fontos pozitív folyamat, hogy csökkent a munkaerőpiacról és az oktatási rendszerből is kimaradó fiatalok aránya, amely 2001-es adatokban többnyire meghaladta a 10%-ot, míg 2016-ban 7 és 11 százalék között mozgott a vizsgált régiókban.⁸

7 Kérdés: Hány vér szerinti gyermeke született Önnek összesen – beleértve a más háztartásban élőket is? Összesen hány gyereket szeretne? Ha van már gyermeke, vagy épp gyermeket vár: hány gyereket szeretne MÉG, a meglévőkön és az esetleg jelenleg várt gyermekeken kívül? Bázis: N Magyarország=7414, N Felvidék=917, N Kárpátalja=425, N Erdély=1695, N Vajdaság=408; átlag

8 Uo. 41–76.

2. ábra: Főtevékenység⁹

A 2001-es és a 2016-os kutatás eredményei alapján elmondható, hogy a külföldi munkavállalást tervezők¹⁰ aránya jelentősen nőtt, kivételt jelent Felvidék, ahol csupán néhány százalékos eltérés mutatkozott. A kárpátaljai magyar fiatalok foglalkoznak leginkább a külföldi munkavállalással, több mint kétharmaduk szeretne a jövőben más országban munkát vállalni. Az erdélyiek 57%-a, a vajdaságiak 53%-a szintén külföldön dolgozna, míg a felvidékiek közül a többi régióban élő társaikhoz képest kevesebben (39%) tervezik ezt.¹¹ 2001-ben Belső-Erdély esetén volt a legmagasabb (52%) a külföldi munkavállalási terveket fontolgatók aránya, Kárpátalján ekkor még a fiatalok 41%-a tervezte, hogy szülőhelyétől

9 Kérdés: Ön jelenleg, főtevékenységét tekintve...? Bázis: N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; százalékos megoszlás

10 Az affinitást összevetve a külföldi munkatapasztalattal hasonlóságokat fedezhetünk fel. A kárpátaljai és az erdélyi fiatalok nagyjából ötöde (21% és 18%) bír külföldi munkatapasztalattal, míg a vajdaságiak 9%-a és a felvidékiek 3%-a.

11 A magyarországi munkavállalási tervekkel külön kérdés foglalkozott, ami arányaiban nagyon hasonló képet mutat a külföldi tervekhez képest. Magyarországon leginkább a kárpátaljai fiatalok szeretnének dolgozni (72 százalék), utánuk legnagyobb arányban a vajdasági fiatalok fontolgatják ugyanezt (60 százalék). Az erdélyi 15–29 évesek közel fele (47 százalék) szeretne a jövőben Magyarországon dolgozni, míg a felvidékiek kétötödének tervei között szintén szerepel a jövőbeni magyarországi munkavállalás. (Székely, 2018. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, i.m. 41–76.)

távol vállal munkát. A vajdasági, a székelyföldi és a felvidéki magyar fiatalok mutattak legkevesbé érdeklődést a külföldi munka iránt, nagyjából egyharmaduk foglalkozott ezzel.¹²

Az ezredforduló óta eltelt évek legfontosabb rendszerszintű változása az információs társadalmi átalakulás, amely a külhoni magyar fiatalok mindennapjaiban, elsősorban a kommunikációs szokásaikban és az információ- és médiafogyasztásukban mutatkozik meg. Az ezredfordulón készített külhoni ifjúságkutatás egy olyan médiastruktúrát jellemző fogyasztási jellegzetességeket rögzített, amely az internet előtti világra igaz. Az eredményekből megállapítható, hogy a vizsgált régiókban a fiatalok médiafogyasztását elsősorban a kínálati különbségek határozzák meg. A külhoni magyar fiatalok fogyasztási palettája többirányú és kétnyelvű, ami abban mutatkozik meg, hogy kötődnek mind a magyarországi, mind a helyi magyar és nem magyar médiumokhoz. Televízióadások tekintetében, hozzáférés esetén egyértelműen a magyarországi adók voltak a legnépszerűbbek. A szórakoztató tartalmak vonzerejét mutatta, hogy a magyar fiatalok jelentős része távolodott el a magyarul szóló (hozzáférhető) elektronikus közszolgálati médiumoktól, helyettük inkább kereskedelmi jellegű többségi adókat preferáltak. A rádió és a nyomtatott média tekintetében nagy arányban találtunk helyi orgánumokat, napilapok esetén egyértelműen a helyi magyar nyelvű lapok domináltak.¹³ A 2001-es kutatás egy olyan állapotot rögzített, amely néhány év alatt gyökeresen megváltozott, a hozzáférési küszöb, amely digitális szakadékként elválasztotta az internethez hozzáférőket a kimaradóktól eltűnt és ma már egyfajta egyenlőség jellemzi a hozzáférés (és részben a használat) terén a Kárpát-medencei magyar fiatalokat (és tegyük hozzá a fejlett világ egész ifjúságát). Már néhány évvel az ezredfordulót követően láthatóvá vált, hogy a magyarországi fiatalok médiafogyasztásuk fő jellemzőit tekintve sokkal inkább hasonlítottak nyugati kortársaikhoz, mint a magyarországi felnőtt társadalomhoz.¹⁴ Azokban a környező, volt szocialista országokban, ahol számottevő magyar közösség él, ha a rendszerváltás első évtizedében nem is, az európai integrációt követően végbement ez a felzárkózás. A 2016-os nagymintás ifjúságkutatás külhoni, magyar 15–29 évesekre vonatkozó vizsgálataiból egyértelműen látszik, hogy csakúgy, mint a magyarországi fiatalok, a határon túli magyar fiatalok is integráns részei az online világ szövetének.¹⁵

A fiatalok otthonainak túlnyomó többségében (több mint háromnegyedében) hozzáférhető saját számítógép és internet. Mindez azt jelenti, hogy a külhoni magyar közösségek fiataljai

12 Uo.

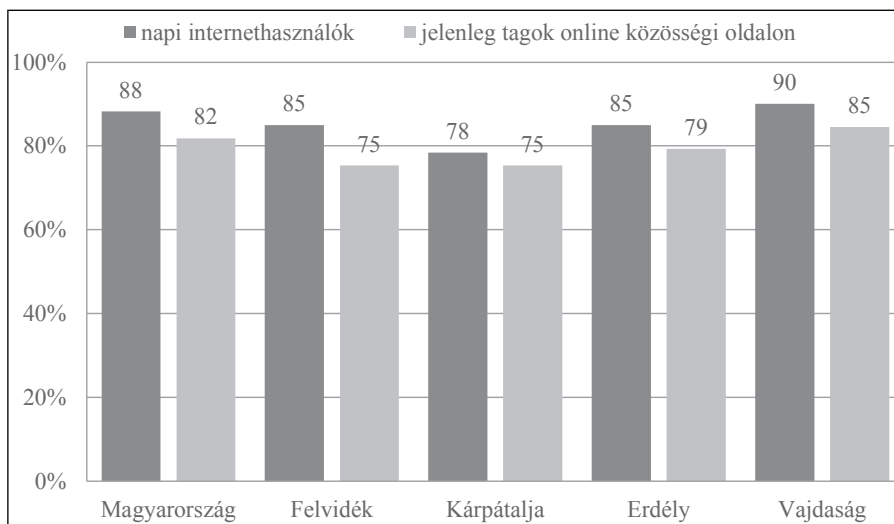
13 Székely Levente – Aczél Petra: Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont – Enigma 2001, 2018. 351–386.; Székely Levente: Magyar szó a végeken. *Új Ifjúsági Szemle*, 2005. 3(2), 31–57.

14 Székely Levente: A jövő médiafogyasztói. *Új Ifjúsági Szemle*, 2007. 5(1), 82–92.

15 Székely – Aczél, 2018. Magyar világ 2.0, i.m. 351–386.

a magyarországihoz hasonló mértékben férnek hozzá az internethez. A penetráció mértéke Kárpátalja esetében a legalacsonyabb, a többi régió esetében nagyon hasonló értékeket becsülhetünk.¹⁶

A hozzáférési adatokat tekintve elmondható, hogy a Kárpát-medencei magyar fiatalok túlnyomó többségükben közvetlen módon is hozzáférnek az információs infrastruktúra alapvető eszközeihez. A különbségeket már egyre kevésbé a hozzáférés mértéke jelenti, sokkal inkább találhatunk különbségeket a használat minőségi ismérvei szerint. A napi internetezők aránya (3. ábra) Magyarországon (88%) és a Vajdaságban (90%) a legmagasabb, amit a felvidéki és az erdélyi fiatalok arányai követnek (85–85%). Kárpátalja adatai internethasználat tekintetében is elmaradnak a többi régióhoz képest. A Kárpát-medencei magyar ifjúság legalább háromnegyede tagja online közösségi oldalnak. Magyarországot nem számítva leginkább Vajdaságban és Erdélyben népszerűek az online közösségi portálok. Felvidéken és Kárpátalján a 15–29 évesek 75%-a rendelkezik aktív tagsággal valamely közösségi oldalon.¹⁷

3. ábra: Napi internethasználók és közösségi portálok tagjai¹⁸

16 A külföldi kutatások mintájában tapasztalt nyers penetrációs adatok szinte teljes bevonódást mutatnak a legtöbb régió esetében. Módszertani megfontolásokból a pontosabb becsléshez a kutatás adatai mellett az összehasonlítható országos adatokat is figyelembe vettük az Eurostat, az ITU (International Telecommunication Union) és az internetworldstats.com adatainak felhasználásával.

17 Székely – Aczél, 2018. Magyar világ 2.0, i.m. 351–386.

18 Kérdés: Tagja-e Ön valamilyen közösségi portálnak – online közösségi oldalnak? Milyen gyakran használ Ön internetet? Bázis: N Magyarország=8000; 1905, N Felvidék=1000; 922, N Kárpátalja=500; 495, N Erdély=2000; 1989, N Vajdaság=500; 498; százalékos megoszlás

Az ifjúság problémaérzékelése hasonlóan alakult az elmúlt években a vizsgált régiókban. Az ezredfordulón a magyarországi eredményekhez hasonlóan a munkanélküliség aggasztotta leginkább a fiatalokat, amit a legtöbb térségben a kilátástalan jövő és a pénztelenség követtek. 2001 és 2016 közötti változásról elmondható, hogy a 15–29 évesek saját generációjuk szempontjából továbbra is az egzisztenciális kérdéseket emelték ki, bár kevésbé látják problémának a munkavállalást, inkább az anyagi biztonság megteremtése miatt aggódnak. A 2016-os eredmények alapján a 15–29 évesek „a fiatalok” legégetőbb problémájaként leggyakrabban az anyagi nehézségeket azonosították. Mint az alábbiakban láthatjuk (1. táblázat) egyedül Erdély esetében szerepel más (az alkohol elterjedése) az élen, a többi esetben az „anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés” képezi a fiatalok szerint az elsőszámú problémát. Az öt leggyakrabban említett problémát tekintve megállapíthatjuk, hogy az anyagi jellegű nehézségek mindenhol szerepelnek és ugyanez a helyzet az alkohol elterjedésével. Négy esetben szerepel az első ötben a bizonytalanság és három-három esetben a céltalanság, valamint a munkanélküliség. Összességében megállapítható, hogy az ezredfordulót követően a konkrét problémák említésének súlya csökkent és ezzel együtt növekedett azon problématípusok említése, amelyek életérzést közvetítenek, ebből adódóan megoldásuk is összetettebb.¹⁹

S o r - rend	Magyarország		Felvidék		Kárpátalja		Erdély		Vajdaság	
1.	anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	43	anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	50	anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	30	alkohol elterjedése	22	anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	29
2.	bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő	37	bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő	35	alkohol elterjedése	24	munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	21	munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	22
3.	céltalanság, nem tudják, mit akarnak	19	céltalanság, nem tudják, mit akarnak	16	munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	24	anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	20	alkohol elterjedése	19

19 Székely, 2018. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, i.m. 41–76.

4.	drogok, kábítószer-ek elterjedése	14	bűnözés	15	bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő	16	céltalanság, nem tudják, mit akarnak	15	bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő	14
5.	alkohol elterjedése	12	alkohol elterjedése	15	drogok, kábítószer-ek elterjedése	15	elvándorlás, külföldre vándorlás	15	elvándorlás, külföldre vándorlás	13

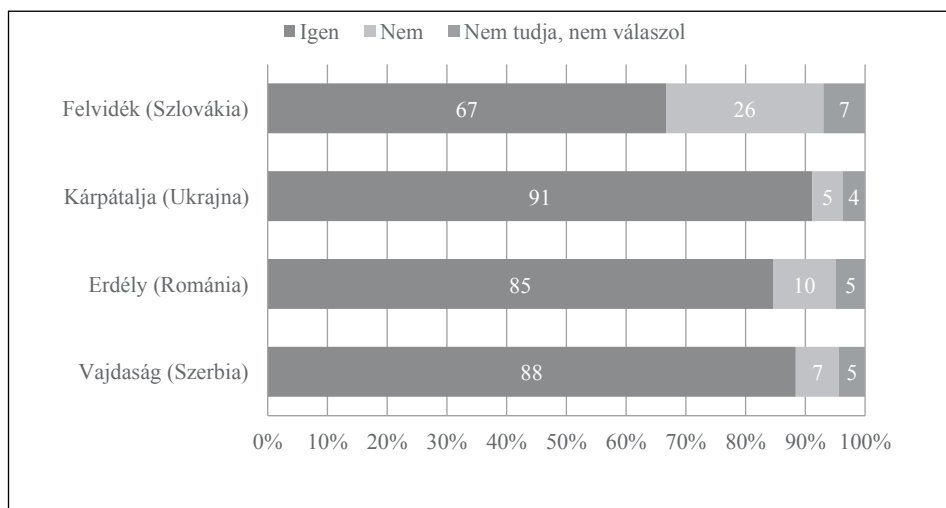
1. táblázat: Leggyakoribb problémák²⁰

Változások és állandóságok a magyar identitásban

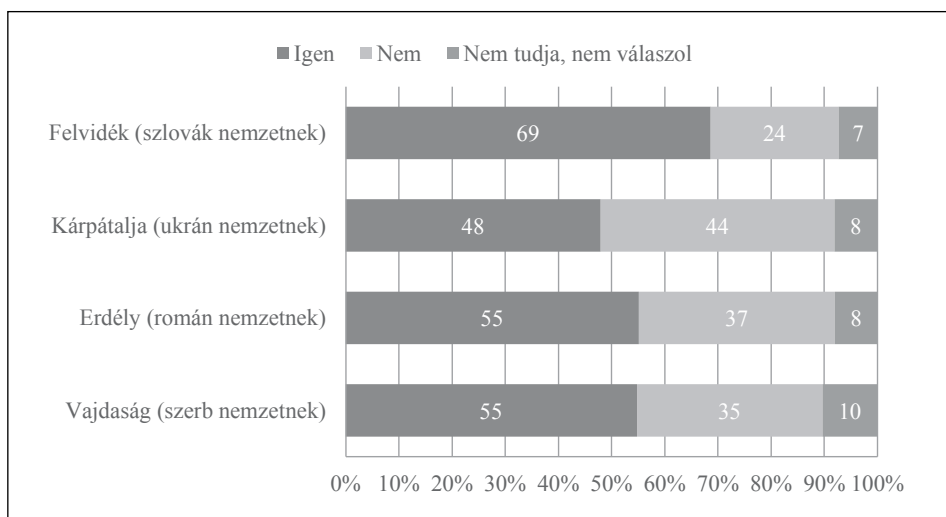
A 2016-os külhoni ifjúságkutatás eredményeiből kirajzolódó tendencia szerint az elmúlt másfél évtized alatt a magyar identitás lényeges eleme (önbesorolás) összességében is némileg gyengült, Felvidéken azonban erőteljes asszimiláció tapasztalható a magyar fiatalok között. 2001-ben a magukat magyarként definiálók aránya Felvidéken 95% volt, 2016-ban 77%. A régióra jellemző erős asszimilációra már a 2011-es szlovákiai népszámlálási adatok is felhívták a figyelmet.²¹ A többi régióban 2001-hez hasonlóan 2016-ban is a válaszadók több mint 95%-a magyarnak tekintette magát. Ugyanakkor a magyarként való önazonosítás változatlanságával együtt nem csak Felvidéken gyengül a magyar nemzethez való tartozás kognitív és affektív viszonyulása. 2001-ben mindenhol meghaladta a 90%-ot azoknak az aránya, akik szerint a helyi magyarok részét képezik a magyar nemzetnek. A 2016-os eredmények alapján minden régióban csökkenést tapasztalhatunk. Legkisebb arányban a felvidékiek (67%), legnagyobb arányban a kárpátaljai magyar fiatalok (91%) tekintik a magyar nemzet részének a helyi magyarságot (4. ábra). Erdélyben és Vajdaságban ennél némileg alacsonyabb, de meggyőző többségű az arány (85–88%). Fontos azt is megjegyezni, hogy Kárpátalja kivételével a fiatalok legalább fele úgy gondolja, hogy a helyi magyar közösség részét képezi a többségi nemzetnek (5. ábra).

20 Kérdés: Ön szerint ma Magyarországon/itt, ebben az országban melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül? N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; két válaszlehetőség, együttes százalékos megoszlása

21 Gyurgyík László: The demographic trends of the ethnic Hungarian population of Slovakia in light of the 2011 census to the present. *Minority Studies*. 2013. 15. 53–66.

4. ábra: Magyar nemzethez tartozás²²

5. ábra: Többségi nemzethez tartozás²³

22 Kérdés: Ön szerint az ebben az országban élő magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek? Bázis: N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; százalékos megoszlás

23 Kérdés: Ön szerint az ebben az országban élő magyarok részét képezik-e a(z) szlovák/ukrán/román/szerb nemzetnek? Bázis: N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; százalékos megoszlás

Mindezek mellett a 2016-os kutatás kérdőívében sokféle kérdéssel és különböző kérdésfeltevésekkel éltünk annak érdekében, hogy az identitást minél jobban körbejárhassuk. Magyarországgal, Magyarországgal kapcsolatos attitűdkérdésekben a fiatalok kötődését vizsgáltuk a nemzethez és az anyaországhoz. Az ötfokú skálák átlagai alapján hasonlóságok és különbségek is felfedezhetők a külhoni régiók ifjúságában. A legfőbb hasonlóság abban mutatkozik meg, hogy a skálaátlagok szinte minden kérdés esetében erős pozitív kötődésre utalnak, egyedül a potenciális magyarországi migrációra utaló állítás esetében figyelhetünk meg a skála számtani közepe körüli, sőt az alatti átlagokat. A megmutatkozó regionális különbségeket már némileg nehezebb összefoglalni, megfigyelhető egyrészt a nemzeti hovatartozásban és büszkeségben a kárpátaljai fiatalok kiemelkedése, másrészt a felvidéki fiatalok esetében a Magyarország iránti erősebb kötődés (2. táblázat).

	Vajdaság	Erdély	Kárpátalja	Felvidék
Magyarnak érzem magam.	4,6	4,6	4,7	4,1
Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.	3,6	3,8	4,0	3,9
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	4,3	4,4	4,6	4,1
Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.	2,7	2,5	3,1	3,4
Szeretem Magyarországot.	3,9	3,7	4,2	4,2

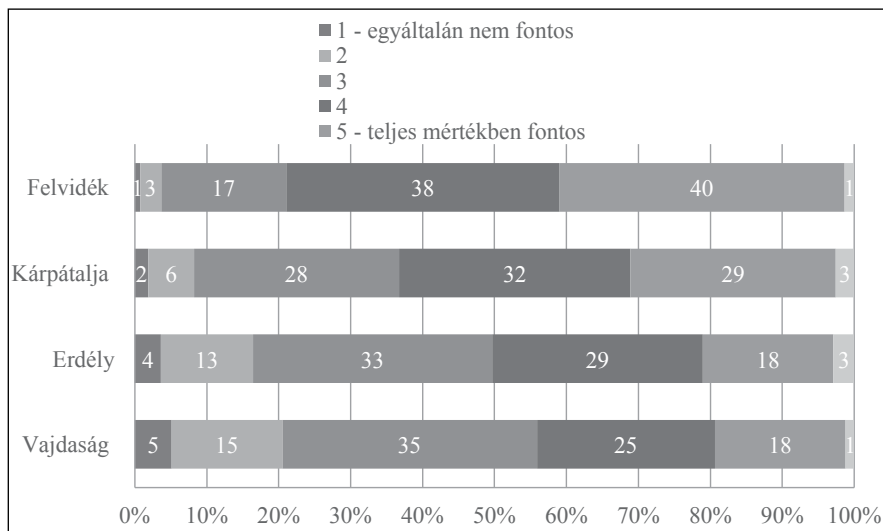
2. táblázat: Magyaros attitűdök²⁴

A magyarként azonosítás mellett a nemzeti büszkeség esetében figyelhetjük meg a legmagasabb skálaátlagokat. A magyarság és a büszkeség kontextusát a kérdőívben két, egymásra nagyon hasonlító kérdéssel is mértük: a „Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.” mellett nagyon hasonló szövegezéssel is szerepelt kérdés: „Mennyire ért egyet ezzel az állítással: Büszke vagyok rá, hogy magyar származású vagyok.” A fenti két kérdés bár tartalmában nagyon hasonló, fontos különbségek is társulnak hozzájuk, ugyanis előbbi a főkérdőívben kapott helyet és 1-től 5-ig terjedően várt válaszokat, míg utóbbi az önkitöltős kérdőívben szerepelt 1-től 4-ig terjedő skálát alkalmazott.

24 Kérdés: Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? Kérem, hogy egy egytől ötig terjedő skála segítségével válaszoljon, ahol az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem ért egyet, míg az 5-ös azt, hogy teljes mértékben egyetért az adott állítással. Bázis: N Felvidék=943, N Kárpátalja=477, N Erdély=1920, N Vajdaság=487; százalékos megoszlás.

A válaszok összevetése azt mutatja, hogy a kárpátaljaiak 67%-a az erdélyi megkérdezettek 49%-a, a vajdaságiak 48%-a, míg a felvidékiek 27%-a konzekvensen a leginkább egyetértő választ jelölte meg mindkét kérdés esetében. Mindez egybecsengeni látszik a nemzeti besorolás és a közösséghez tartozás kérdéskörével, hiszen ebben a tekintetben is a kárpátaljai magyar fiatalok esetében legerősebb a magyar nemzethez tartozás, míg a felvidéki magyar ifjúság kötődése a leggyengébb.

Mindez abban a tekintetben kifejezetten figyelemreméltó, hogy a nemzet fontossága a felvidéki mintában emelkedik ki a külhoni régiók közül, amely ebben a tekintetben is a magyarországi eredményekkel mutat hasonlóságot. A felvidékiek háromnegyede (78%) inkább vagy teljes mértékben fontosnak tartja életében a nemzetet, miközben a kárpátaljaiak 61%-a, az erdélyiek és a vajdaságiak kevesebb mint fele érez ugyanígy (6. ábra). Mélyebben vizsgálva a felvidéki mintában a kérdéskört láthatóvá válik, hogy a nemzet fontossága azok körében lényegesen magasabb, akik a magyarságukra kifejezetten vagy egyáltalán nem büszkék, illetve azok körében, akik nem tudják megítélni, hogy büszkék-e magyarságukra vagy sem. Mindez a magyar identitás feszültségeire is utalhat, amellyel szemben komoly kihívásként jelenik meg a többségi nemzeti identitás.

6. ábra: A nemzet fontossága²⁵

25 Kérdés: Most az emberek életviteléhez kapcsolódó értékeket sorolok fel. Kérem, hogy mindegyikről mondja meg, mennyire fontosak az egyes értékek az Ön életében! Tehát mennyire fontos a(z)...: Nemzet? Bázis: N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; százalékos megoszlás

Mindennapi magyar identitás

A nemzeti identitás Anderson²⁶ „elképzelt közösség” fogalmához kapcsolva a nemzeti közösséghez való, nem kézzel fogható tartozást jeleníti meg. Kulcsfontosságú tehát a fent bemutatott kérdések szerepeltetése a nemzeti identitás vizsgálatakor, azaz a saját nemzeti besorolás, a nemzeti csoportokhoz (magyarok és többségi nemzet) tartozás érzésének vizsgálata. Az andersoni gondolat az elképzelt közösségről ugyanakkor nagyon is valóságos közösségeket mutat meg, amelyek között, ha a fizikai kapcsolat nem is létezik minden esetben, a mindennapok közege mégis létezővé teszi ezeket. Így a nemzeti identitás nem csupán a valahová tartozás érzetében nyilvánul meg, hanem a mindennapok gyakorlatában is. A mindennapi tevékenységekből két aspektust ragadunk ki a következőkben a nyelvhasználatot és az emberi kapcsolatokat, amelyekből egyenként is képet alkothatunk arról, hogy a külföldi magyar fiatalok mennyire integráltak a magyar kultúrába és közösségbe.

Habár modern nemzet önálló nyelv nélkül is létezhet, a közvélekedésben a magyar nemzethez tartozás elengedhetetlen része a nyelvtudás, amelyet a különböző empirikus felmérések rendre meg is mutatnak. A nyelvhasználat fontosságát a megkérdezett fiatalok is visszaigazolják. A magyarság ismérvei között a magyar nyelv kiemelkedik.²⁷ Az önbesoroláson kívül a legtöbb régióban az anyanyelvre és a magyar nyelvtudásra gondolnak úgy a fiatalok, mint olyan tulajdonság, amely meghatározhatja az ember magyarságát (3. táblázat).

	Vajdaság	Erdély	Kárpátalja	Felvidék
legalább egyik szülője magyar legyen	4,0	4,0	4,0	3,6
mindkét szülője magyar legyen	3,6	3,7	3,6	3,0
magyar legyen az anyanyelve	4,3	4,4	4,5	3,8
magyar állampolgár legyen	2,7	2,9	2,7	3,0
tisztelje a magyar nemzeti színeket, jelképeket	3,6	3,9	4,2	4,0
magyarnak tartsa magát	4,3	4,5	4,6	4,1
jól beszéljen magyarul	4,3	4,4	4,5	3,9
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	2,9	3,5	3,6	3,2
Magyarországon szülessen	1,5	1,6	1,8	2,9
magyar iskolát végezzen	2,9	3,1	3,4	3,3

3. táblázat: Mi határozza meg a magyar nemzethez tartozást?²⁸

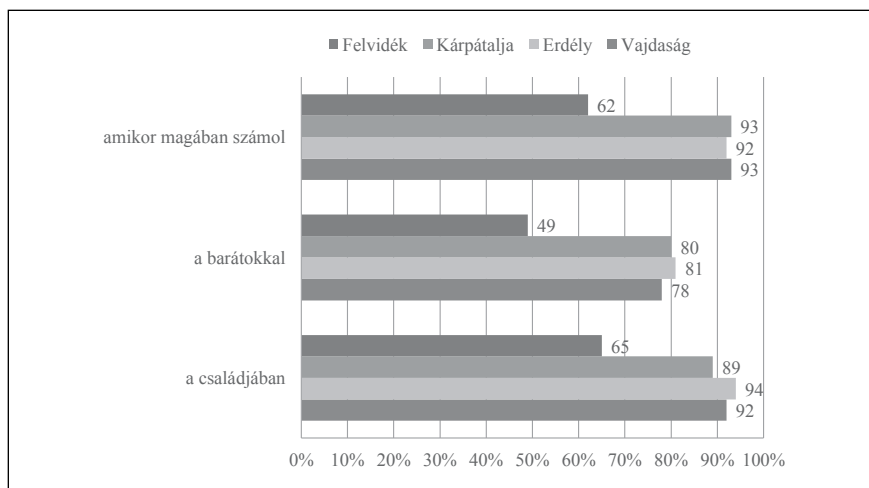
26 Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. Verso: London, 1991.

27 Az anyanyelv szerepét az identitásban korábbi munkák is megerősítik, lásd, pl.: Ferenc Viktória: A nemzeti-etnikai identitás építőkövei kárpátaljai ukránok és magyarok körében. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 21–39.

28 Kérdés: Milyen mértékben ért egyet az alábbi kártyán szereplő állításokkal? Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítsa, fontos, hogy... N Felvidék=961, N Kárpátalja=497, N Erdély=1942, N Vajdaság=489; skálátalakok

Az anyanyelv és a nyelvtudás ugyanakkor csupán adottság, a mindennapok során a nyelvhasználatot alapvetően meghatározzák a kínálat/környezet adottságai és az egyén preferenciái. A kutatás eredményeiből jól látható, hogy az „erős kötések” azaz a közeli kapcsolatok és a „gyenge kötések”, azaz távolabbi, nem szoros kapcsolatok, illetve az egyén és az intézmények közötti kommunikáció nyelvhasználata alapvetően eltérő mintázatokban valósul meg. Nem meglepő, hogy a magyar nemzeti identitású fiatalok a családi, baráti kapcsolataikban, illetve gondolkodásukban alapvetően a magyar nyelvet preferálják, ugyanakkor a hivatalokban vagy bevásárlásnál zömmel a többségi nyelvet választják (vagy kénytelenek választani). A magyar nyelvhasználat ilyen tekintetben nem függ az adott régiótól, ahol a fiatal él. Mindegyik vizsgált régióban a családi kommunikációban és a gondolkodásban („amikor magában számol”) figyelhetjük meg legnagyobb arányban a magyar nyelv használatát, bár ennek mértéke régióként eltér egymástól. A felvidéki adatok ebben a tekintetben is jelentős különbséget mutatnak a többi régióhoz képest, a felvidéki magyar fiatalok valamivel több mint hattizede (62–65%-a) többnyire magyarul számol magában és beszél a családjában, míg a többi régióban ugyanez jellemzően a fiatalok kilenctizedére igaz.

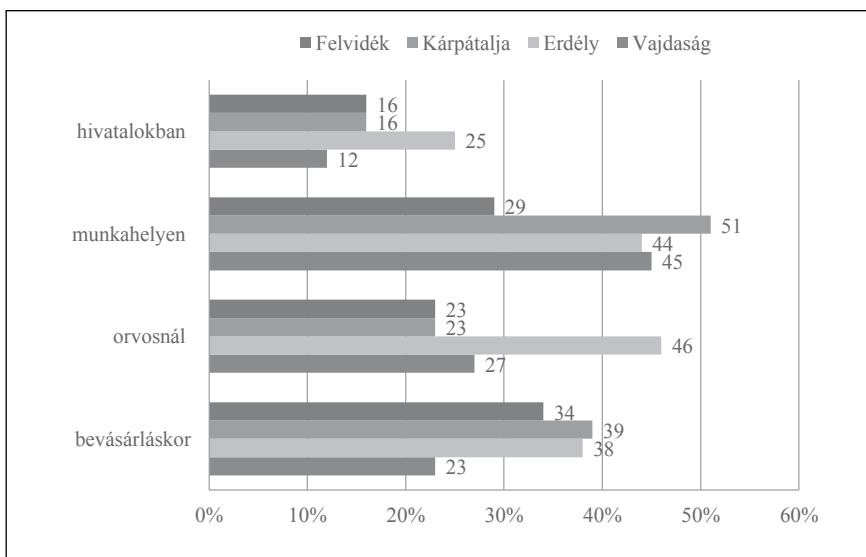
A gondolkodást és a családtagokkal való kommunikációt követően a barátokkal való kommunikáció során a legnagyobb a többnyire magyarul kommunikálók aránya. Ebben a tekintetben is jelentős regionális különbségek figyelhetők meg, ugyanis míg a felvidékiek kevesebb mint felének (49%) esetében jellemző többnyire a magyar nyelv használata, addig a többi régióban ez lényegesen magasabb, a megkérdezettek nyolctizedére igaz.

7. ábra: Nyelvhasználat a családdal, barátokkal és a gondolkodásban²⁹

29 Kérdés: Milyen nyelvet használ Ön az alábbi esetekben? Bázis: N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; „többnyire magyarul” válaszok százalékos megoszlása

A közvetlen kapcsolatokon túli kommunikációban a magyar nyelv elsőségét jellemzően megtöri a vegyes vagy éppen a többségi nyelv használata, minél hivatalosabb a közeg, annál kevésbé jellemző a magyar nyelv. Elsősorban a hivatalokban, ezt követően az orvosnál domináns a többségi nyelv használata. Figyelemre méltó, hogy ezekben az esetekben az identitás és más kérdéskörök esetén is jellemzően kiugró felvidéki adatok közelítenek, egyes esetekben tökéletesen belesimulnak a többi régióban tapasztalt struktúrába. Mindez arra utal, hogy a külső nyelvi környezetben inkább hasonlóságok, mint különbségek jellemzőek, míg az egyéni preferenciákban a felvidékiek nagyobb fokú asszimilációs magatartását érhetjük tetten.

8. ábra: Nyelvhasználat a tágabb környezetben³⁰

A külhoni közösségek magyar identitásának megőrzése és átörökítése, illetve a magyarság kulturális szövetéhez való tartozás szempontjából a folyamatos anyanyelvi környezet kiemelten fontos. A tömbben élők számára ez a hétköznapi interakciók során adottság, amelyet jól mutat Székelyföld speciális helyzete, ahol a fiatalok kétharmada (68%) az orvosnál is többnyire magyar nyelvet használ, de legalább felük így tesz a munkahelyén (53%) vagy a bevásárlás során (57%) is és egyedül a hivatali ügyintézésben szorul vissza a magyar nyelv, bár ebben az esetben is a legtöbben zömében ezekben a helyzetekben is a magyar nyelvet használják (38%). A többi régióban azonban jellemzően nem ez a helyzet, a magyar

30 Kérdés: Milyen nyelvet használ Ön az alábbi esetekben? Bázis: N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; „többnyire magyarul” válaszok százalékos megoszlása

nyelv használatának dominanciája a közvetlen családi, baráti kapcsolatokra szűkül, illetve azokra a közegekre, ahol az egyén a preferenciái mentén többé-kevésbé szabadon dönthet. Ilyen közeg a média.

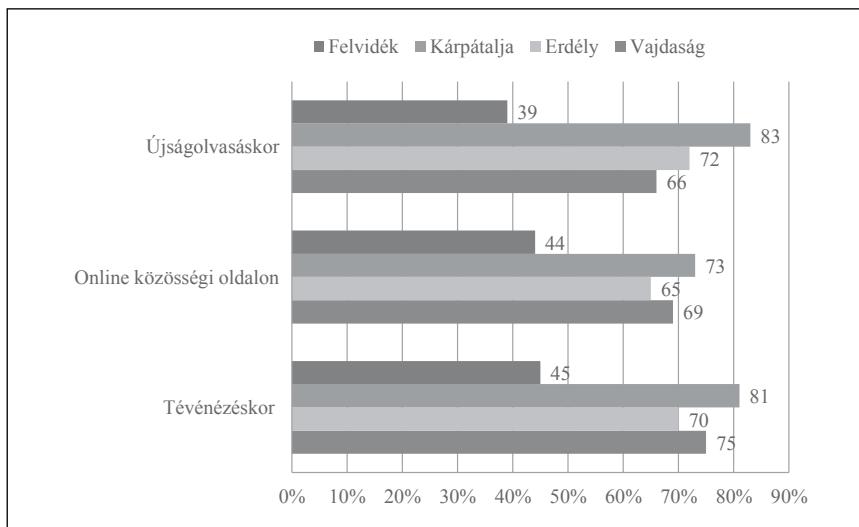
A ma embere és különösen az ifúság ébrenlétének nagy részét mediatizált környezetben tölti, ezért a média(fogyasztás) nyelve különös fontossággal bír, így a helyi, magyar nyelvű és az anyaországi médiatartalmak jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni az identitás alakításában. A média szerepe különösen az identifikáció során erőteljes, a külhoni magyar fiatalok identitásának formálásában tehát megkerülhetetlen szerepet kap az anyanyelvű média.

A médiafogyasztást egyrészt a kínálati oldal (hozzáférés), másrészt a kereslet (egyéni preferenciák) mozgatják. A magyar nyelvű hagyományos print és elektronikus média többé-kevésbé elérhető a vizsgált régiókban, az online média ugyanakkor teljes egészében hozzáférhető, mint fentebb láthattuk, a belépési küszöb eltűnt, az online világba bekapcsolódtak a külhoni magyar fiatalok is. A fentiekben már bemutatott logika alapján elemezve a médiafogyasztás nyelvét hasonló mintázatú regionális eltéréseket figyelhetünk meg. A részben adottságként értelmezhető print média és a televízióadások esetében is, de a kizárólag egyéni preferenciákon múló online tevékenységek esetén is 50% alá szorul a magyar nyelv használata a felvidéki mintában, míg a többi esetben legalább 70%-os, bár azt meg kell jegyezni, hogy a legjelentősebb arányokat a felvidékiek esetében is itt találjuk.

Figyelemre méltó különbség mutatkozik meg az online közösségi oldalak nyelvhasználatában, ami az összes vizsgált régióban egyaránt megjelenik. Azt várnánk, hogy az egyéni preferenciákon múló nyelvhasználat a magyar nyelv dominanciáját erősíti, ezzel szemben a magyar nyelv online használata rendre alacsonyabb gyakoriságokat produkál, mint a televízió és helyenként a print média fogyasztása is nagyobb arányban történik zömmel magyar nyelven. Korai lenne az online közösségi média többnyelvűségét a magyar nyelv használatának szűküléséhez társítani, azonban a jelenség figyelmet és magyarázatot érdemel. Alternatív magyarázatot jelenthet a magán és a nyilvános elválasztása. Korábbi kvalitatív kutatásunkban³¹ megállapítottuk, hogy a magyar nyelv a legfontosabb kapcsolódás a magyar nemzethez, és egyben a legfontosabb választóvonal is a többségi nemzettől, de egyben elválasztja a magántereket és interakciókat a nyilvánostól. Míg a közvetlen kapcsolatok

31 Székely Levente: Az erdélyi fiatalok mindennapi nemzettudata. In Ugyanő (szerk.): *Magyar identitás határon innen és túl*. Új Ifjúsági Szemle Alapítvány: Budapest, 2014. 5–14.; Veres Valér – Székely Levente: Nemzeti identitás határokon belül és kívül. In Bali János – Hajdu Ágnes – Mareyin Kiss József – Nádas Zsófia (szerk.): *Hazatalálók és hazát találók I. Tanulmányok a külhoni magyar ifjúság helyzetéről*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2017. 170–207.

nyelve magyar, addig a nyilvános térben lévő interakciókra jóval erősebb befolyása van a többségi nyelvnek, így az sokkal gyakrabban többnyelvű vagy kizárólag a többség nyelvén történik. Az online közösségi média terei márpedig összetett, nyilvános és magán is egyben.

9. ábra: Nyelvhasználat a médiafogyasztásban³²

A közösségi kapcsolatok fontosságát a fiatalok a nyelvhasználathoz képest hátrébb sorolták a magyarság ismervei között. Az olyan szempontok, mint a szülők származása vagy a magyar egyházi³³ vagy iskolai közösség kevésbé szükségesek ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson (3. táblázat). A kutatás a családi környezet mellett a közvetlen kapcsolatok nemzeti összetételére is próbált következtetni azáltal, hogy rákérdezett, mekkora a többségi nemzethez tartozók aránya a kérdezettek baráti társaságában. Az eredményeket értékelve megállapíthatjuk, hogy a külhoni magyar fiatalok többsége olyan baráti kört alakított ki, ahol a magyarok aránya legalább 50%-os. Mindemellett jelentős regionális különbségeket is megfigyelhetünk, ami elsősorban a felvidéki adatok eltérő struktúráját emeli ki.

32 Kérdés: Milyen nyelvet használ Ön az alábbi esetekben? Bázis: N Magyarország=8000, N Felvidék=1000, N Kárpátalja=500, N Erdély=2000, N Vajdaság=500; „többnyire magyarul” válaszok százalékos megoszlása

33 A 2016-os nagymintás ifjúságkutatás külhoni adatai megmutatták, hogy a nemzeti identitás szempontjából is fontos vallásosság mértéke összességében inkább stagnált, de Felvidéken valamelyest csökkent és kismértékben nőtt Kárpátalján. 2001-ben Erdély és Kárpátalja esetében a válaszadók negyede nyilatkozott arról, hogy vallásos és az egyház tanításait követi, ami hasonlóan alakult 2016-ban is, azzal a különbséggel, hogy Kárpátalján többen, a magyar fiatalok 31%-a érez így. Felvidéken jelentős különbséget láthatunk a 2001-es közel 20 százalékról 10 százalékra csökkent az egyházasan vallásosok aránya, míg Vajdaságban érdemben nem változott (12 vs. 13 százalék). A maguk módján vallásosok aránya mérséklődött, 54–65 százalék között mozgott 2001-ben és 40–57 százalék között 2016-ban.

Erdélyben, Kárpátalján és Vajdaságban a magyar fiatalok nagyjából fele (48–50%) olyan közvetlen baráti kapcsolatrendszer tudhat magáénak, amely elkülönül a többségi társadalomtól, míg a Felvidéken a 15–29 évesek mindössze 14%-ára igaz ugyanez. A felvidékiek esetében a megkérdezettek negyede (27%) olyan baráti körrel bír, amely legalább felerészt szlovákokból áll, míg a többi területen ez 10% alatt van (4. táblázat).

	Vajdaság	Erdély	Kárpátalja	Felvidék
0 százalék többségi	50	48	50	14
legfeljebb 10 százalék	30	33	22	21
11-20 százalék	6	6	10	11
21-50 százalék	12	11	11	27
51 százalék felett	2	2	7	27
Összesen	100	100	100	100

4. táblázat: Baráti társaság összetétele³⁴

Hasonló megállapításokat tehetünk az online kapcsolatrendszerre is, a megkérdezettek online közösségeiben a kizárólag magyar kapcsolatrendszer nagyon kis arányban fordul elő, míg az 50 százalék feletti többségi arány a baráti társaságok összetételéhez képest némileg magasabb arányokat produkál (5. táblázat). Ez tulajdonképpen érthető is, hiszen az olyan erős kötések esetén, mint a baráti kapcsolatok, sokkal inkább a homogenitás, míg a gyenge kötések esetén a heterogenitás jellemző.³⁵

34 Kérdés: Kérem, becsülje meg, hogy a baráti körébe, társaságába tartozók hány százaléka román/szlovák/ukrán/szerb? N Felvidék=560, N Kárpátalja=435, N Erdély=1643, N Vajdaság=400; százalékos megoszlás

35 Vö. Lin, Nan : Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás – a státuselérés strukturális elmélete. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum: Budapest, 1997. 383–416.

	Vajdaság	Erdély	Kárpátalja	Felvidék
0 százalék többségi	0	6	2	0
legfeljebb 10 százalék	36	45	60	13
11-20 százalék	22	18	17	15
21-50 százalék	37	27	13	38
51 százalék felett	4	4	8	33
Összesen	100	100	100	100

5. táblázat: Online közösség összetétele – többségi kapcsolatok³⁶

A kérdőívben vizsgáltuk a magyarországi közösséghez való online kapcsolódást is, amellyel kapcsolatban több hasonlóságot figyelhetünk meg a régiók között, mint amit a többségi kapcsolódásoknál láttunk. A magyarországi közösséghez való kapcsolódásról egyrészt megállapíthatjuk, hogy régióként alig néhány százalékra lehet igaz az, hogy nincsenek egyáltalán anyaországi kapcsolatai (és azok is kevesen vannak, akik online közösségi oldalakon alapvetően magyarországi kapcsolatokkal rendelkeznek). Jelentős különbségeket figyelhetünk meg az egyes régiókra vonatkozóan. Részben a földrajzi távolságból is fakadhat az, hogy a felvidéki magyar fiatalok számoltak be legnagyobb arányú magyarországi online kötődésről, míg az erdélyiek jóval kevésbé kapcsolódnak az anyaországiakhoz (6. táblázat).

36 Kérdés: Kérem, becsülje meg, hogy ezek [az Ön által legtöbbször használt online közösségi portálon lévő ismerősei] közül hány százalék román/szlovák/ukrán/szerb? N Felvidék=392, N Kárpátalja=407, N Erdély=1362, N Vajdaság=407; százalékos megoszlás

	Vajdaság	Erdély	Kárpátalja	Felvidék
0 százalék	3	3	4	7
legfeljebb 10 százalék	57	67	50	28
11-20 százalék	19	19	22	25
21-50 százalék	18	8	21	35
51 százalék felett	3	3	4	5
Összesen	100	100	100	100

6. táblázat: Online közösség összetétele – magyarországi kapcsolatok³⁷

Mind a nyelvhasználatban, mind a közösségi kapcsolatokban megfigyelhettünk tehát jelentős különbségeket az egyes régiókra vonatkozóan és hasonló különbözőségeket láthatunk a magyar identitás különböző kifejeződéseiben is. Adódik a kérdés, hogy mindez miképpen kapcsolódik össze, azaz a magyar identitás ereje a kapcsolatokban vagy a közvetítőben van inkább? Másképpen a közösség vagy a (közös) nyelv erősíti inkább az identitást? A kérdés nyilvánvalóan leegyszerűsítő, azonban a rendelkezésre álló adatbázisokon empirikusan tesztelhető és a sztenderd módszertan lehetőséget teremt az esetleges regionális különbségek is láthatóvá tételének is.

Jelen dolgozat kereteit szétfeszítené, ha a kérdőívben alkalmazott összes identitásra (is) vonatkozó kérdés alapján vizsgálnánk meg a fentieket, azonban amennyiben a fentebb már bemutatott attitűdkérdések segítségével összefoglaló módon szeretnénk beszélni a külföldi magyar fiatalok nemzeti identitásáról szinte magától adódik valamilyen index képzésének lehetősége. A legegyszerűbb ilyen megoldás a *magyar identitás index*³⁸ létrehozása, amely 0 és 100 közötti pontszámot vehet fel, ahol az alacsony értékek gyenge, míg a magas értékek erős magyar identitást jelentenek.

37 Kérdés: Kérem, becsülje meg, hogy ezek [az Ön által legtöbbet használt online közösségi portálon lévő ismerősei] közül hány százalék a Magyarországon élők aránya? N Felvidék=359, N Kárpátalja=409, N Erdély=1359, N Vajdaság=439; százalékos megoszlás

38 Az eredeti attitűdváltozókat egyszerűen összeadással összesítve, egy olyan változót kapunk, amely 0–100 közötti értéket felvevő magyar identitás indexszé (MI_{0-100}) konvertálható. Ahol m_i az adott magyar identitáshoz kapcsolódó attitűdkérdésre vonatkozó válasz skálaértékét tartalmazza.

Az index régiónkénti átlagpontszámait szemlélve megállapítható, hogy meglehetősen hasonlóan gondolkoznak magyarság(uk)ról a vizsgált régiókban a 15–29 évesek. A legmagasabb pontszámot az index a kárpátaljai magyar fiatalok körében vette fel, ahol az index értéke 79 volt, míg legalacsonyabbat az erdélyi mintán figyelhattunk meg, ahol kilenc ponttal kevesebbet, 70 pontot produkált (7. táblázat).

	Index átlag	N
Vajdaság	71	484
Erdély	70	1884
Kárpátalja	79	471
Felvidék	73	919

7. táblázat: Magyar identitás index

A fenti kérdést statisztikai modellezésre alkalmas módon így tehetjük fel: mi befolyásolja inkább (és hogyan) a magyarságot

- az online magyarországi és többségi közösségi kapcsolatok, illetve a személyes kapcsolatok (baráti kör összetétele),
- vagy a saját választáson alapuló nyelvhasználat, illetve nyelvi környezet?

A modell tesztelésére többféle módszer is lehetséges, a következőkben egy régióként elvégzett varianciaanalízis eredményeit mutatjuk be. A többutas varianciaanalízisek alkalmazásával választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy van-e hatásuk mindezeknek a képzett indexre, másképpen a magyar identitást magyarázzák-e a közösségi kapcsolatok vagy a nyelvhasználat, illetve melyik a jelentősebb.³⁹

39 Mint minden többváltozós eljárásnak, ennek a modellnek is számos korlátja van. A legfontosabb korlátot az elemszámok jelentik. A modellt alkotó változók számos kérdőíves kérdésre épülnek, amelyek maguk is feltételekre épülnek (csak annak az interjúalanyunk tudjuk felhasználni a válaszait, hogy pl. milyen összetételű a baráti köre, akinek vannak barátai és érdemben is tud válaszolni a kérdésre). Ráadásul ezek a hatások a sok kérdés felhasználása miatt összeadódnak (azaz ha a másfél tucatból csupán egyetlen kérdésre nem válaszolt érdemben, kimarad a modellből), így minden esetben csak a minta egy részére korlátozódik az elemzésünk. Másik fontos korlátja a modellnek (egyben további elemzési lehetőséget is kínál), hogy nem számol a változók hatásának összeadásával, azaz az interakciók lehetőségével és jelentőségével.

A modellre vonatkozóan a varianciaanalízisek statisztikai értelemben szignifikánsak és kisebb-nagyobb megmagyarázott hányadot képeznek a kapcsolatok összetétele, illetve a nyelvhasználat tekintetében. Láthatjuk (8. táblázat), hogy a felvidéki adatbázisban a legjelentősebb a modell által a teljes heterogenitásból megmagyarázott hányad, amely megközelíti a 40%-ot, míg a többi régió esetében 20% alatt marad. Figyelemre méltó különbségeket fedezhetünk fel a magyarázó szempontok erősségében. Vajdaságban csakúgy, mint Erdélyben a legerősebb magyarázó hatása a magyar identitás indexre a magánterek nyelvhasználatának van, míg Kárpátalján és Felvidéken magyarázó ereje elhanyagolható. Erdélyben a magánterek nyelvhasználata mellett ugyanolyan erősséggel látjuk megjelenni a magyarországi online kapcsolatok arányát is, amely a többi régióban – a belső szerkezet alapján – inkább a közepesen erős magyarázóerejű ismérvek közé sorolható. Kárpátalján és Felvidéken is a baráti kör összetétele magyarázza leginkább az indexet, Felvidék esetében a médiafogyasztás nyelve is a baráti körhöz hasonló fontosságú, ha a magyar identitásról van szó, míg a többi régióban a médiafogyasztás nyelve, hasonlóan a nyilvános terek nyelvhasználatához csupán közepesen erős hatású (8. táblázat).

Habár a modellek maguk azok, alkotóelemeik nem minden esetben szignifikánsak. A magyar identitás szempontjából összességében leggyengébb ismerv a nyilvános terek nyelvhasználat és az online kapcsolatokban a többségiek aránya. Előbbi Erdély, utóbbi Vajdaság kivételével a többi régióban nem mutat szignifikáns kapcsolatot. Mindez azt jelenti, hogy a vizsgált szempontok közül a magyar identitás szempontjából legkevésbé releváns az, hogy mennyi online kapcsolattal rendelkeznek a fiatalok a többségi nemzet tagjai közül, illetve milyen nyelven kommunikálnak a nyilvános terekben (9. táblázat). Ugyanakkor messze a legjelentősebb a baráti kör szerepe. A vizsgált régiók mindegyikében szignifikáns kapcsolatot mutat, és mint láthattuk esetenként a legmagasabb magyarázó erő is társul hozzá.

	Vajdaság	Erdély	Kárpát- alja	Felvidék
baráti kör összetétele (Beta)	0,08	0,07	0,19	0,36
többségi online kapcsolatok aránya (Beta)	0,15	0,08	0,09	0,11
magyarországi online kapcsolatok aránya (Beta)	0,14	0,15	0,10	0,18
nyelvhasználat a magánterekben (Beta)	0,21	0,15	0,03	0,03
nyelvhasználat a nyilvános terekben (Beta)	0,11	0,09	0,11	0,16
nyelvhasználat a médiafogyasztás során (Beta)	0,14	0,12	0,11	0,33
megmagyarázott hányad torzítatlan becslése (Adjusted R Square)	0,17	0,11	0,17	0,39

8. táblázat: A modellek magyarázó ereje

	Vajdaság		Erdély		Kárpátalja		Felvidék	
	F-stat.	Sig.	F-stat.	Sig.	F-stat.	Sig.	F-stat.	Sig.
baráti kör összetétele	4,05	0,00	8,00	0,00	9,83	0,00	25,00	0,00
többségi online kapcsolatok aránya	3,39	0,02	1,97	0,10	0,89	0,47	1,31	0,27
magyarországi online kapcsolatok aránya	2,25	0,06	5,44	0,00	0,92	0,45	3,76	0,01
nyelvhasználat a magán- terekben	7,45	0,00	11,19	0,00	0,50	0,61	2,37	0,10
nyelvhasználat a nyilvános terekben	1,32	0,27	3,89	0,02	2,01	0,14	0,14	0,87
nyelvhasználat a médiafo- gyasztás során	2,51	0,08	5,72	0,00	0,93	0,40	8,08	0,00

9. táblázat: A magyar identitás index magyarázó

A magyar identitás index pontszámait figyelve az egyes kérdések alapján a legtöbb esetben a köznapi tapasztalatainkkal összhangban lévő, logikus struktúrát látunk, azaz azok pontszáma nagyobb, akik inkább magyar környezetben élnek. Nem ritkák a 10 index-pontnyi különbségek sem, de zömmel 10 ponton belüli eltéréseket figyelhetünk meg. Vannak olyan esetek, amelyek azonban a fenti logikának ellent mondani látszanak, ezekkel azonban érdemes óvatosan bánni, hiszen a kategóriák mögötti alacsony elemszámnak is lehetnek köszönhetőek (10. táblázat).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás adatbázisaiban is megfigyelhető, hogy a nyelvhasználat és a közösség összetétele összekapcsolódik a magyar identitás erősségével. A magyar nyelv használata és a magyarországi közösségi kapcsolatok segítik, míg a többségi baráti kapcsolatok gyengítik a magyar identitást.

		Vajdaság	Erdély	Kárpát- alja	Felvidék
baráti kör többségi kapcsolatok aránya	nincs többségi kapcsolata	70	72	82	81
	legfeljebb 10 százalék	72	70	83	74
	11–20 százalék	66	67	74	78
	21–50 százalék	70	69	77	72
	50 százalék felett	65	67	78	58
többségi online kap- csolatok aránya	nincs többségi kapcsolata	-	73	77	80
	legfeljebb 10 százalék	74	69	81	73
	11–20 százalék	70	73	81	72
	21–50 százalék	67	69	79	71
	50 százalék felett	67	74	76	66

magyarországi online kapcsolatok aránya	nincs magyarországi kapcsolata	82	60	76	60
	legfeljebb 10 százalék	69	69	81	65
	11–20 százalék	72	73	82	74
	21–50 százalék	70	75	79	72
	50 százalék felett	82	79	87	67
nyelvhasználat a magánterekben	általában magyar	72	72	81	70
	általában többségi	89	16	74	71
	vegyes	63	65	80	69
nyelvhasználat a nyilvános terekben	általában magyar	64	73	81	61
	általában többségi	70	66	73	74
	vegyes	71	70	81	68
nyelvhasználat a médiafogyasztás során	általában magyar	73	72	81	82
	általában többségi	64	83	67	58
	vegyes	67	68	79	68

10. táblázat: A magyar identitás index átlagai a magyarázó változók szerint⁴⁰

Összefoglalás

Jelen munka egyrészt összefoglalást kívánt adni a Magyar Ifúság Kutatás 2016 eredményeiről. A korábbi nagymintás ifúságkutatások által kijelölt irányvonalak mentén készült 2016-os vizsgálat a 15–29 évesek élethelyzetét és életmódját vizsgálta a határon túli magyar fiatalok körében Erdélyben, Vajdaságban, Kárpátalján és Felvidéken. A kutatás amellett,

⁴⁰ Az indexpontszámok átlaga, dőlt kiemeléssel az 50 alatti elemszámok.

hogy igyekszik átfogó képet alkotni a külhoni magyar fiatalok élethelyzetéről és életmódjáról, a tematikában jelentős helyet kapott a nemzeti identitás különböző aspektusainak részletes vizsgálata.

A 2016-os külhoni ifjúságkutatás eredményeiből kirajzolódó tendencia szerint az elmúlt másfél évtized alatt a magyar identitás lényeges eleme (önbesorolás) összességében is némileg gyengült, Felvidéken azonban erőteljes asszimiláció tapasztalható a magyar fiatalok között. Munkánkban megvizsgáltuk a nemzeti identitás kapcsolatát a nyelvhasználattal és a közösség összetételével. A magyar identitást mérő, 0 és 100 közötti intervallumban értelmezhető indexet készítettünk, amely 70 és 79 közötti átlagpontszámokat produkált a vizsgált régiókban. Az index mélyebb vizsgálatát követően megállapíthattuk, hogy a nyelvhasználat és a közösség összetétele összekapcsolódik a magyar identitás erősségével. A magyar identitás index különböző értékeket mutatott aszerint, hogy a barátok hány százaléka tartozik a többségi nemzethez, de abban a tekintetben is jelentős különbségeket figyelhetünk meg, hogy milyen nyelven kommunikálnak a fiatalok. Összességében megállapíthatjuk, hogy magyar nyelv használata és a magyarországi közösségi kapcsolatok segítik, míg a többségi baráti kapcsolatok gyengítik a magyar identitást, ugyanakkor nem egyforma mértékben.

A vizsgálati módszerként alkalmazott többváltozós modellek bár statisztikai szempontból összességében szignifikánsnak bizonyultak, alkotóelemeik nem minden esetben azok. A magyar identitás szempontjából a vizsgáltak közül leggyengébb ismérv a nyilvános terek nyelvhasználata és az online kapcsolatokban a többségiek aránya. Mindez azt jelenti, hogy a külhoni fiatalok magyar identitása szempontjából legkevésbé releváns az, hogy mennyi online kapcsolattal rendelkeznek a többségi nemzet tagjai között, illetve milyen nyelven kommunikálnak a nyilvános terekben, ugyanakkor a baráti kör szerepe kiemelt. A vizsgált régiók mindegyikében a baráti kör összetétele szignifikáns kapcsolatot mutat, és esetenként a legmagasabb magyarázó erő is társul hozzá, a helyi magyar közösségbe ágyazott baráti kapcsolatok tehát a nyelvhasználatnál is fontosabbnak bizonyulnak a magyar identitás megőrzésében.

GAZSÓ DÁNIEL

A KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR PROGRAM ÖSZTÖNDÍJASAINAK TEVÉKENYSÉGEI

A Körösi Csoma Sándor Program (KCSP) az első olyan anyaországi kezdeményezés, amely a diaszpórában élő magyarokat személyesen szólítja meg abból a célból, hogy a helyi igényeknek megfelelően nyújtson számukra segítséget. Ennek köszönhetően, valamint az egész glóbuszra való kiterjedtsége miatt igen nagy érdeklődés övezi a kezdetektől fogva. Kevés diaszpórapolitikai gyakorlat kapott nagyobb reflektorvényt. A hazai és a külföldön megjelenő magyar sajtó is élénken foglalkozik a KCSP-ösztöndíjasok kiküldetésével.

A 2013-ban elindított programot a diaszpórában élők nemzeti identitásának, nyelvi és kulturális ismereteinek ápolása, valamint Magyarországgal való kapcsolatainak erősítése érdekében hozták létre. Ennek megfelelően pályázatot írtak ki a diaszpórában dolgozni vágyók számára. A jelentkezők közül személyes meghallgatás révén a Nemzetpolitikai Államtitkárság munkatársai választják ki a programba bekerülőket. Ilyen formán az első évben megközelítőleg 50, majd az azt követő években körülbelül 100 főt küldtek ki a világ különböző pontjára, hogy a rájuk igényt tartó magyar diaszpóraszervezetek közösségépítő munkáját segítsék. Az eredetileg egységesen hat hónapos kiküldetési időtartamot a fogadó-szervezetek kérésére 2015-ben megváltoztatták: ettől kezdve a déli féltekén továbbra is hat, míg az északi féltekén kilenc hónapot tartózkodnak a KCSP-ösztöndíjasok a célországban, lehetőleg mindenhol a tanidő alatt. A költségvetést illetően, a programot a Nemzetpolitikai Államtitkárság az első évben 500 millió, majd azt követően évente egymilliárd forintos keretösszegeből működteti, mely tartalmazza az ösztöndíjasok útiköltségét és a havi fizetését.¹

1 A KCSP céljairól és működéséről lásd bővebben a program hivatalos weboldalan: www.korosiprogram.hu; letöltés ideje: 2018. 11. 15.

A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységeinek felmérése

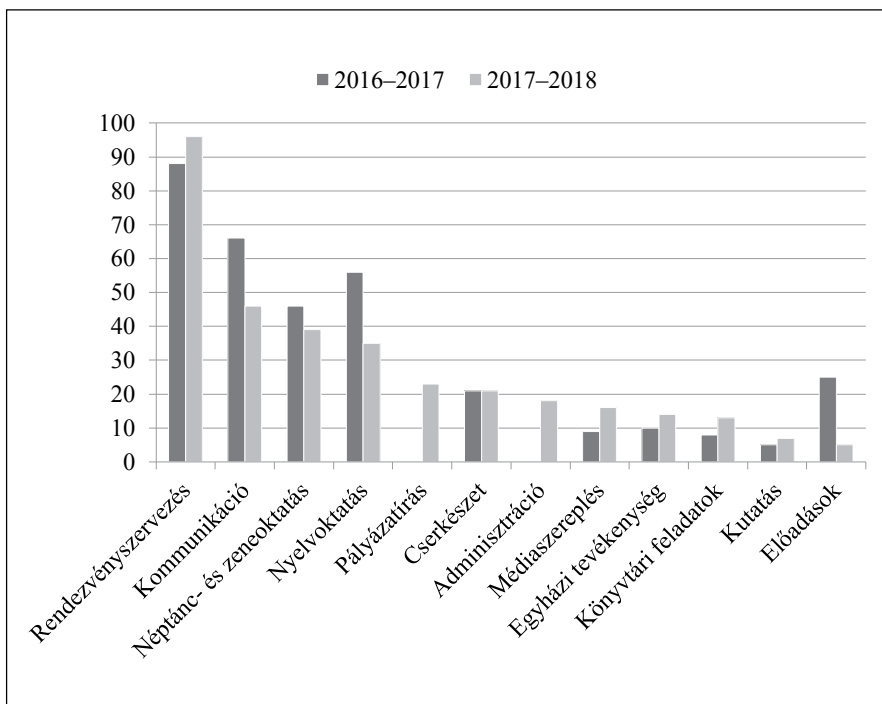
Ezt a programot sajátos jellegénél fogva elsősorban a benne résztvevők tevékenységei alapján lehet értelmezni. Tehát a legfőbb kérdés az, hogy a kiválasztott ösztöndíjasok milyen főbb feladatokat látnak el hat, illetve kilenc hónapos kiküldetésük alatt a fogadószervezetek munkáját segítve. Tevékenységeik ismerete betekintést nyújthat az adott közösség szervezeti életének sajátosságaiba is. Éppen ezért azok feltérképezése és rendszerezése – a program kiértékelésén túl – nagyban segítheti a következő turnusok pályázatainak elbírálását, az ösztöndíjasok helyi igényeknek megfelelő kiválasztását, valamint tágabb értelemben, a programban résztvevő diaszpóraszervezetek lehetőségeinek és szükségének feltárását is.

Ennek érdekében – az ösztöndíjasok írásos beszámolóinak bekérése és elemzése után – készítettem egy, a tevékenységeikre és tapasztalataikra vonatkozó, nyitott kérdéseket tartalmazó űrlapot, melynek kitöltését a Nemzetpolitikai Államtitkárság 2015 novemberében jóváhagyta. Azért nem zárt, előre meghatározott, jelölőnégyzetes kérdésekkel álltam elő, mert abban bíztam, hogy a nyitott kérdésekre talán realisabb válaszokat kapok. Saját tapasztalataim azt sugallták, hogy a KCSP-kiküldetés sokrétűsége miatt, konkrét munkaköri kategóriák megadása esetén sokan az összes lehetséges választ bejelölnék.² Ezért arra kértem az ösztöndíjasokat, hogy megszabott terjedelemben saját szavaikkal írják le, melyek voltak a legfőbb tevékenységeik. Ez egyben lehetőséget adott újabb, általam előre nem feltételezett munkakörök megnevezésére is. Ezzel a módszerrel – a programkoordinátorok és ösztöndíjasok együttműködésének köszönhetően – sikerült teljes körű, azaz minden kiküldetést teljesített ösztöndíjastól strukturált adatokat begyűjteni a 2016–2017. és a 2017–2018. tárgyévekre vonatkozóan. A beérkező válaszokat kategorizáltam, majd az így kapott munkaköri kategóriák előfordulásának gyakoriságát figyelembe véve országos és regionális összehasonlítást végeztem mindkét tárgyévben. Ennek eredményeképp egyrészt kimutatható, hogy hol, milyen munkakörök élveztek prioritást: mely közösségépítő tevékenységek bírtak nagyobb, illetve kisebb jelentőséggel a különböző országok és nagyrégiók magyar diaszpóráközösségeiben. Másrészt, a tárgyévek közötti eltérések rámutatnak arra, hogy milyen formában alakultak a programban résztvevők tevékenységei; hogyan változtak a fogadószervezetek velük szemben megfogalmazott igényei és elvárásai.

2 A programmal kapcsolatos tapasztalatokra egyrészt mint aktív résztvevő, KCSP-ösztöndíjas tettem szert: 2014-ben fél évig a Chilei Magyar Kulturális Egyesület munkáját segítettem. Másrészt a kiküldetésem óta – mint a Nemzetpolitikai Kutatóintézet diaszpórákutatásokért felelős referense – minden évben tartok előadást az újabb turnust felkészítő oktatási programszakasz keretében, így személyesen is találkozom az ösztöndíjasokkal.

Nagyobb jelentőséggel bíró munkaköri kategóriák

- Rendezényszervezés: a helyi diaszpórák közösség rendezvényeinek, programjainak és a magyar ünnepnapokon való összejöveteleinek megszervezése, kivitelezése.
- Kommunikáció: a diaszpórában működő magyar nyelvű médiumok – nyomtatott és online sajtó, illetve televízió- és rádióműsorok – szerkesztői, lektori munkájának segítése.
- Néptánc- és zeneoktatás: a helyi, sokszor a fogadószervezet keretében működő néptánc és népzene foglalkozásokon való oktatás, táncházak lebonyolítása.
- Nyelvoktatás: a magyar nyelv oktatása legtöbbször hétvégi iskolában, de azon kívül is, kisebb csoportoknak, illetve magánszemélyeknek tartott tanórák keretében.
- Cserkészet: a Külföldi Magyar Cserkészszövetség helyi csapatainak segítése.
- Médiaszereplés: magyar vagy idegen nyelvű médiumoknak adott interjúk, melyek elsősorban a KCSP működéséről, a magyar diaszpóra anyaországi támogatásáról, illetve a helyi magyarok szervezeti életéről szólnak.
- Egyházi tevékenység: a külföldi magyar egyházak közösségépítő munkájának segítése.
- Könyvtári feladatok: a diaszpóra könyvtári örökségének rendszerezése, valamint a Mikes Kelemen Program lebonyolításával kapcsolatos feladatok segítése; a Magyarországra küldendő könyvek egybegyűjtése, válogatása, adatbázisokban való rögzítése, dobozolása.
- Kutatás: a fogadószervezet felkérésére, vagy más ambícióból végzett, kifejezetten a helyi magyar közösség fejlődéstörténetének és intézményesülésének feltérképezésére irányuló kutatások kidolgozása és kivitelezése.
- Előadások: többnyire a fogadószervezet felkérésére, a helyi magyar közösségnek vagy akár a többségi társadalomnak, főképp Magyarországot és a magyar kultúrát ismerető előadások tartása.
- Pályázatírás: a szervezeti működés, illetve a Magyarországra való utazás támogatására vonatkozó, az esetek többségében a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. által kiírt pályázatok felkutatása, előkészítése, megírása, átnézése és kezelése.
- Adminisztráció: pályázással kapcsolatos dokumentumok rögzítése; a helyi szervezetek üléseinek és értekezleteinek jegyzőkönyv-vezetése, a kapcsolattartáshoz elengedhetetlen címlisták frissítése, adatbázisok rendszerezése.

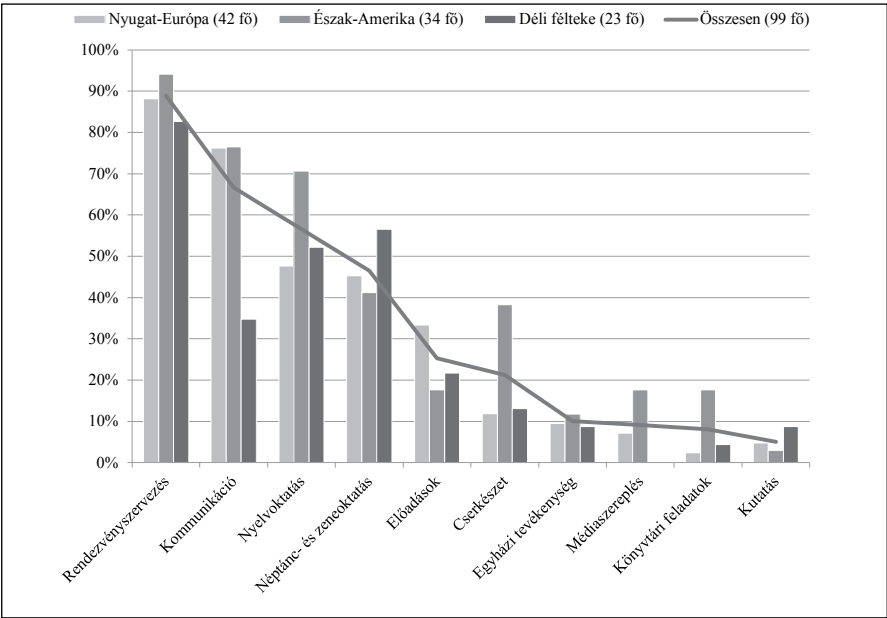
1. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei (két évad összehasonlítása)

Mindkét tárgyévben végzett felmérés eredményei azt mutatják, hogy a KCSP-ösztöndíjasok elsősorban a helyi diaszpórák közösség rendezvényeinek, programjainak, összejöveteleinek és ünnepségeinek szervezésében és kivitelezésében nyújtanak segítséget. Ezt a feladatkört követi a kommunikációs tevékenység, azzal együtt, hogy ennek a munkakörnek a népszerűsége sokat esett vissza (a 2016–2017. évi 67%-ról a 2017–2018. évi 42%-ra). A harmadik helyen, míg 2016–2017-ben a nyelvoktatás szerepelt, addig 2017–2018-ban a néptánc- és zeneoktatás, a nyelvoktatás pedig a negyedik helyre esett vissza. A két tárgyév között lényeges különbség továbbá, hogy 2017–2018-ban megjelent két új munkaköri kategória: a pályázatrírás és az adminisztráció. Ezekről a tevékenységekről a kiküldetést teljesített ösztöndíjasok 21, illetve 17%-a tett említést, így igen előkelő helyen szerepelnek a feladatkörök rangsorában: a 12 kategóriából a pályázatrírás az 5., míg az adminisztráció a 7. helyen áll. Feltételezhető, hogy ez elsősorban a nemzetpolitikai célú pályázati támogatások diaszpórára való kibővítésének következménye, melynek értelmében a 2018. évtől külön pályázati kiírás keretében valósult meg a világban működő magyar diaszpóraszervezetek és hétvégi iskolák támogatása. Erre a Magyar

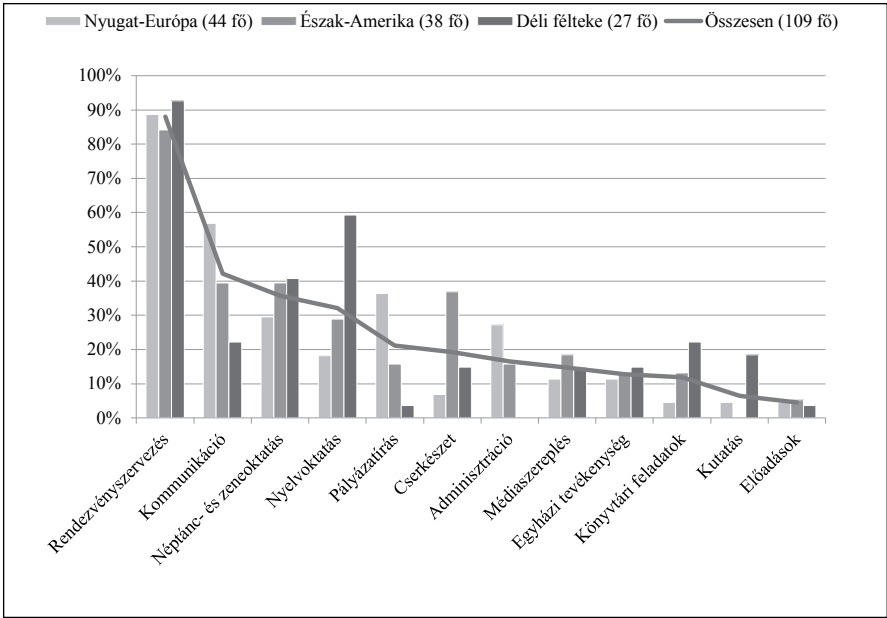
Diaszpóra Tanács hetedik ülésének 2017. november 9-én kelt zárónyilatkozata is kitért.³ Az egyéb tevékenységeket illetően – melyekről az ösztöndíjasok egynegyede vagy annál kisebb része tett említést – jelentős változás figyelhető meg az előadások tekintetében. Míg 2016–2017-ben 99-ből 25-en tettek róla említést, addig a következő tárgyévben 109-ből csupán 5-en számoltak be róla. Ezzel az előadások tartása az 5. helyről az utolsó helyre esett vissza a feladatkörök rangsorában. A régiók szerinti összehasonlításból meg tudhatjuk, hogy ezek a munkakörök, mely területeken, milyen jelentőséggel bírnak: az átlaghoz viszonyítva hol játszanak fontosabb, illetve kevésbé fontos szerepet.

3 „A Magyar Diaszpóra Tanács tagjai [...] Örömiüknek adnak hangot annak kapcsán, hogy a diaszpóraszervezetek működésének és folyamatos fejlesztésének biztosítása érdekében a jövő évtől külön pályázati kiírás keretében válsul meg a világban működő magyar szervezetek támogatása.” – Magyar Diaszpóra Tanács hetedik ülésének zárónyilatkozata. Letöltés helye: www.npki.hu; letöltés ideje: 2018. 12. 12.

A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei nagyrégiós összehasonlításban

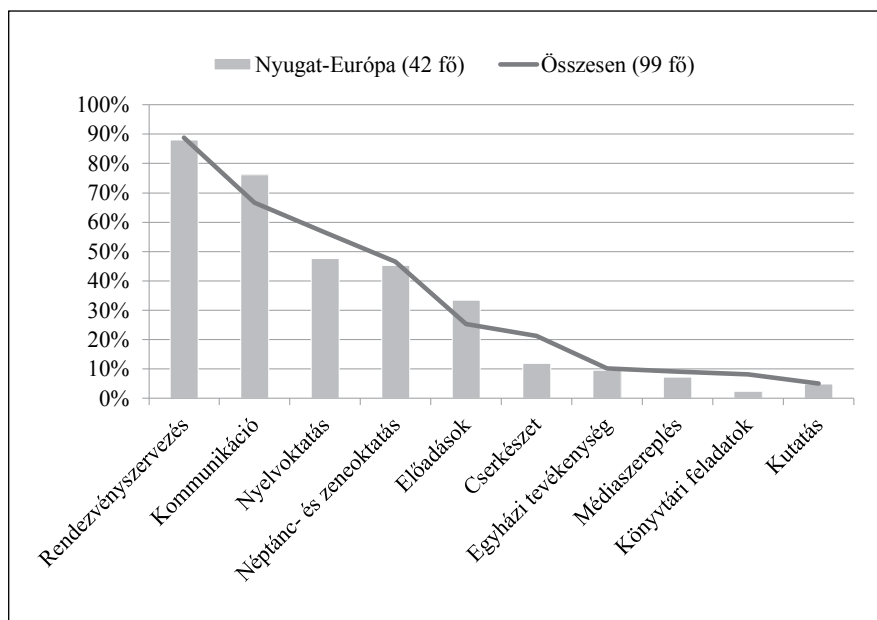

2. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei a 2016–2017. tárgyévben

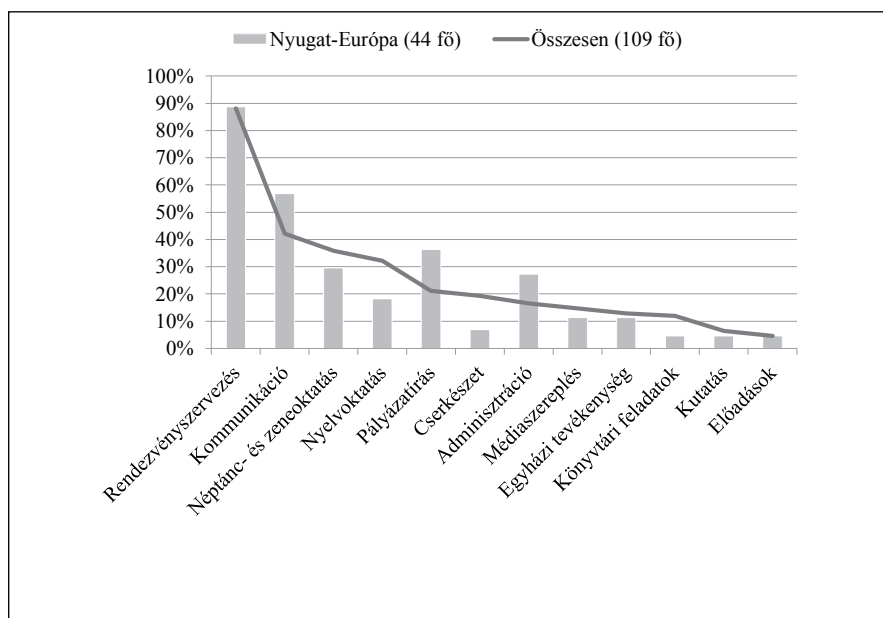

3. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei a 2017–2018. tárgyévben

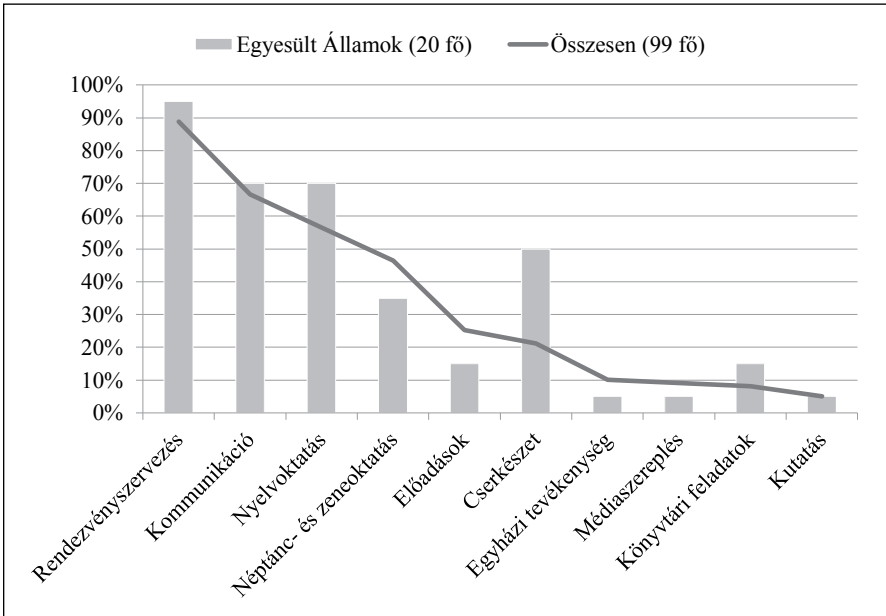
A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei regionális felbontásban

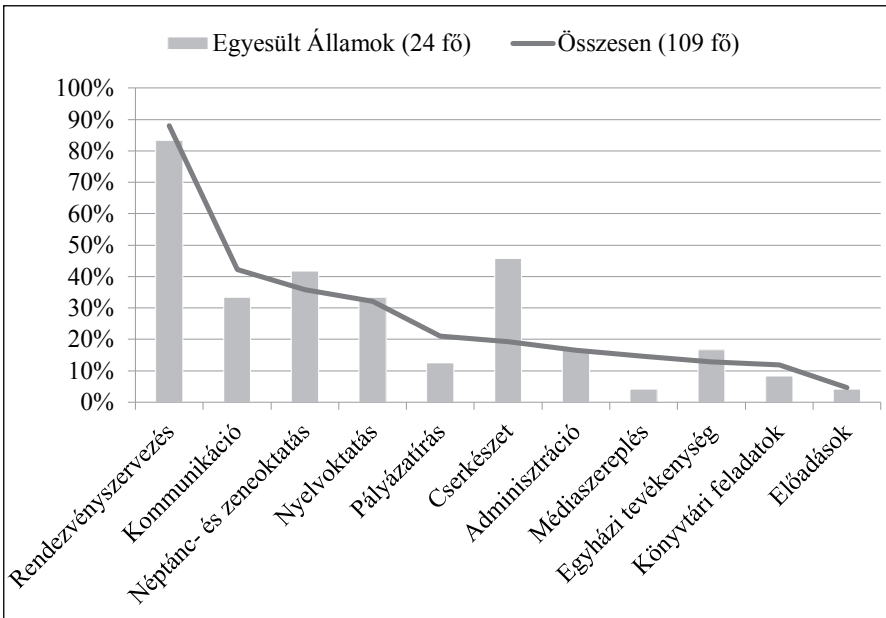
4. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Nyugat-Európában (2016–2017)

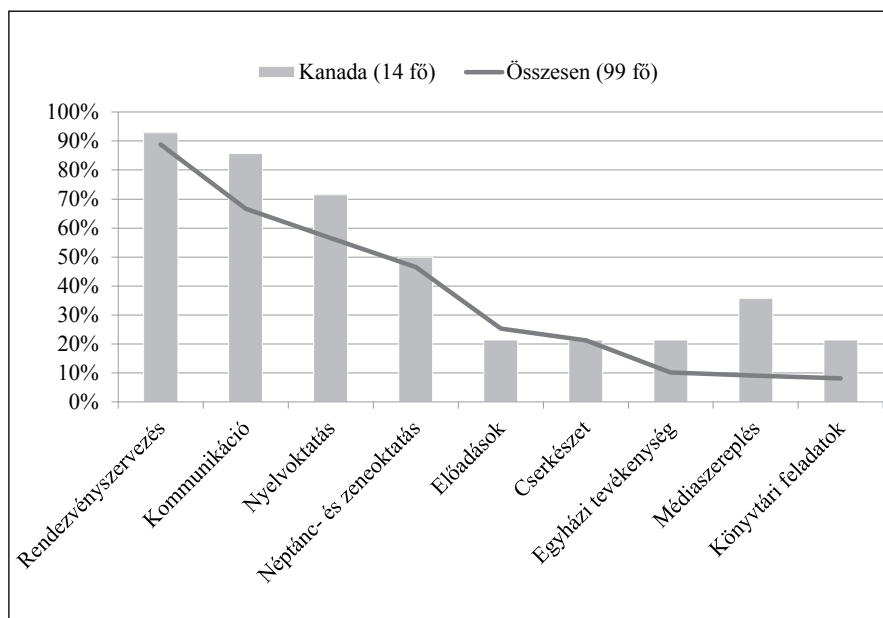
5. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Nyugat-Európában (2017–2018)

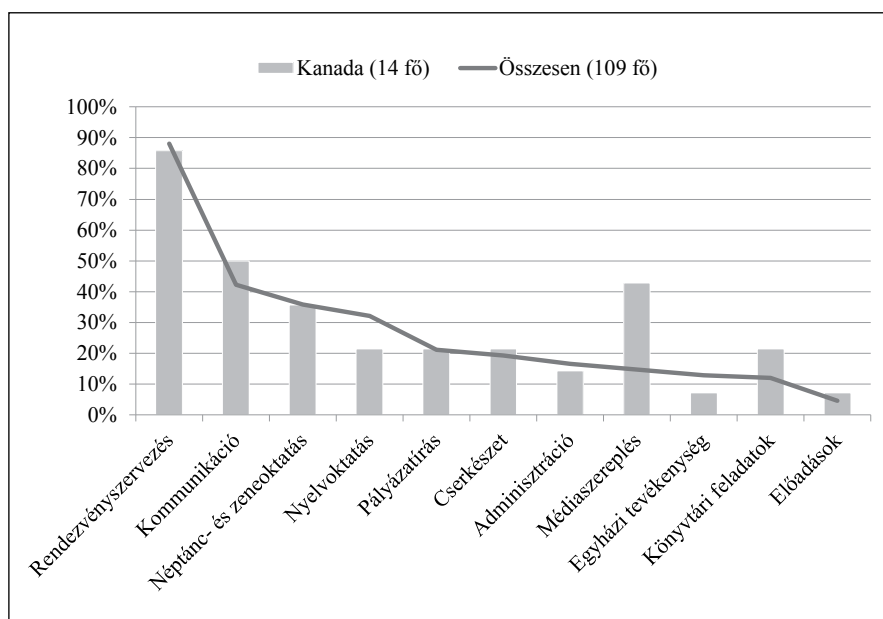
6. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei az Egyesült Államokban (2016–2017)

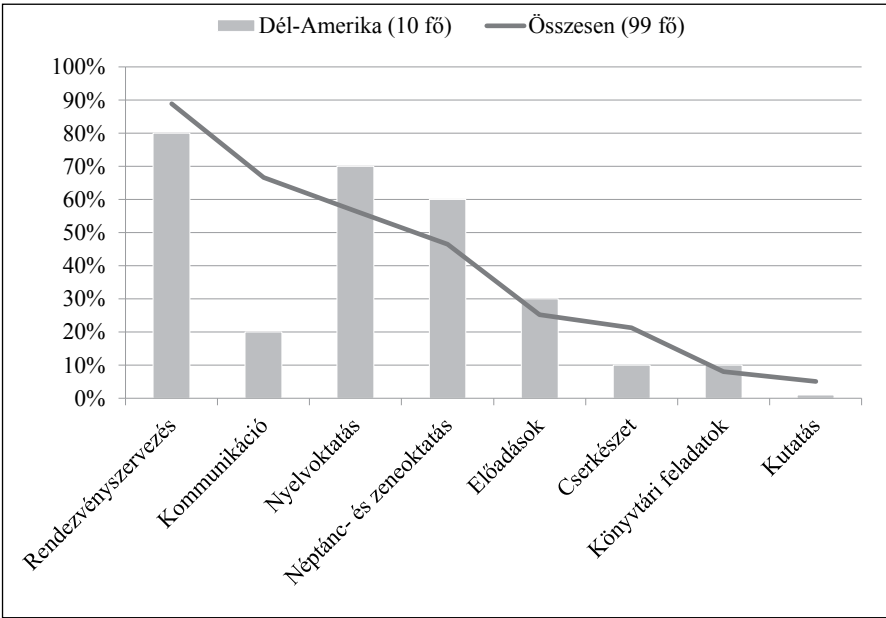
7. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei az Egyesült Államokban (2017–2018)

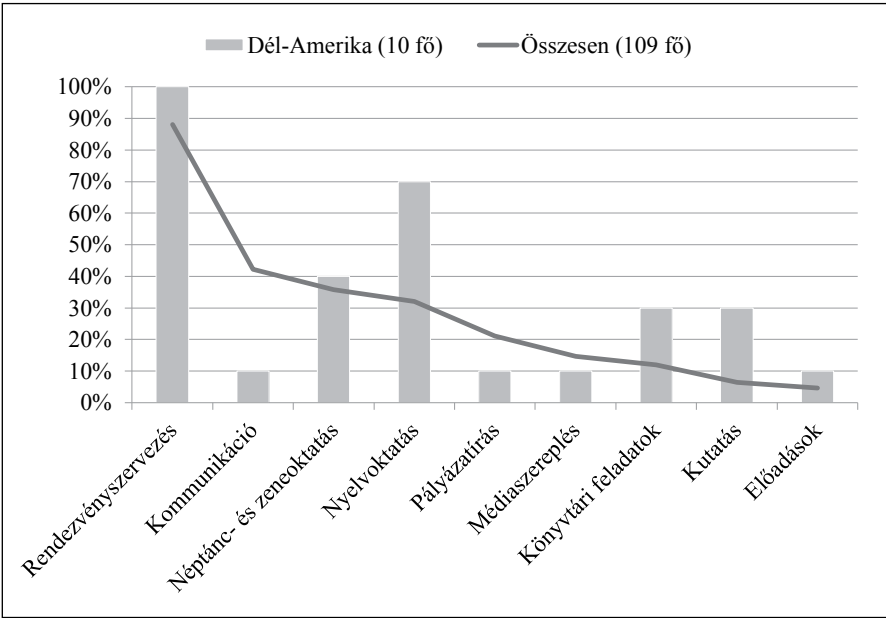
8. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Kanadában (2016–2017)

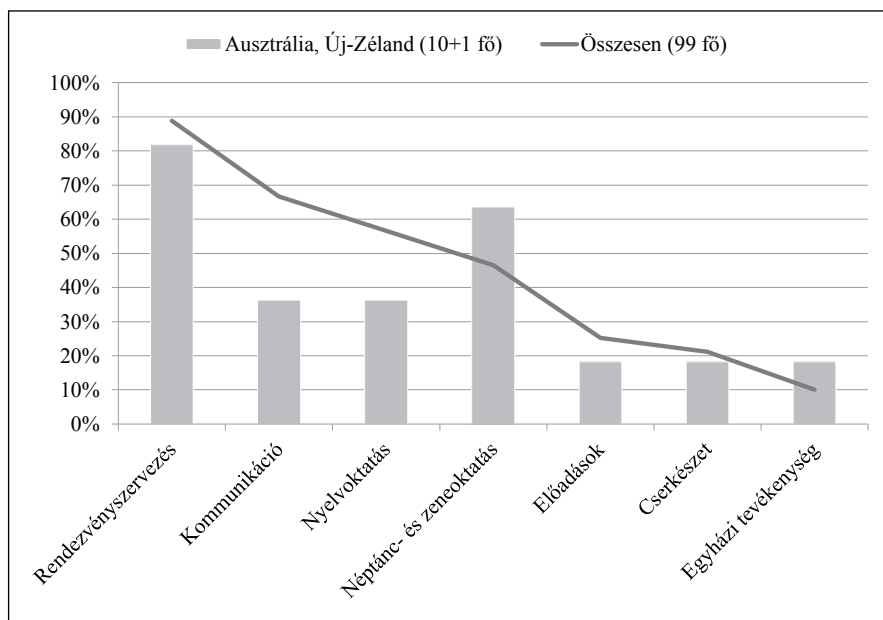
9. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Kanadában (2017–2018)

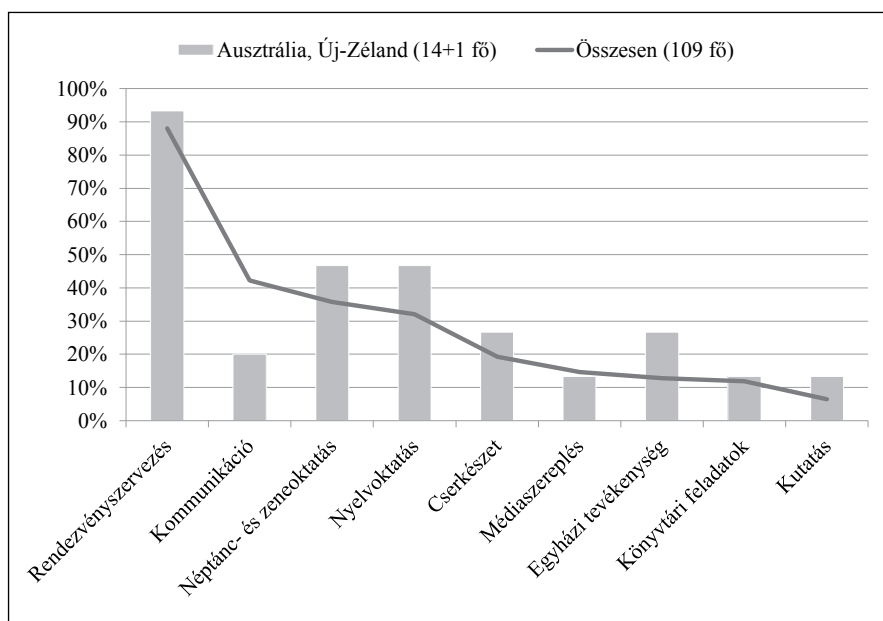
10. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Dél-Amerikában (2016–2017)

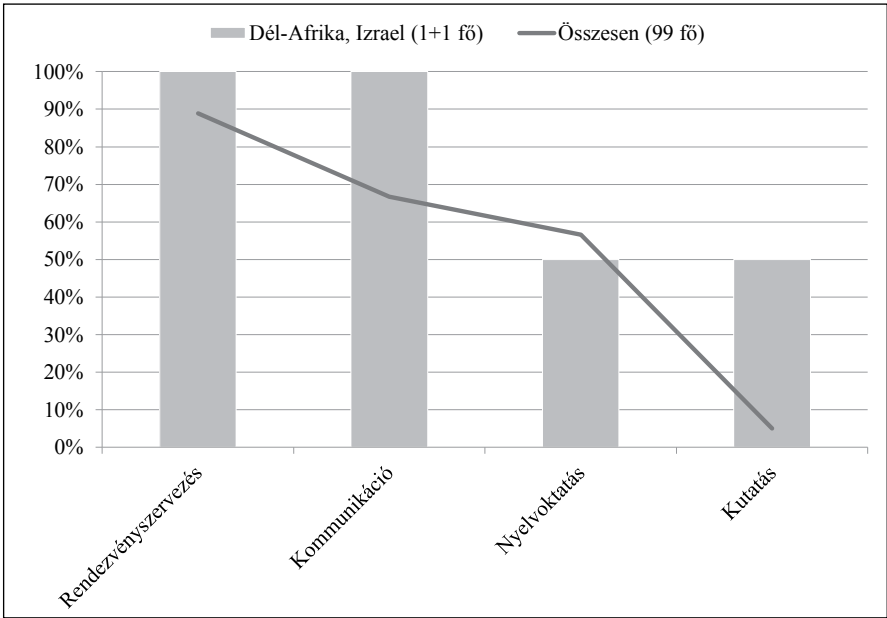
11. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Dél-Amerikában (2017–2018)

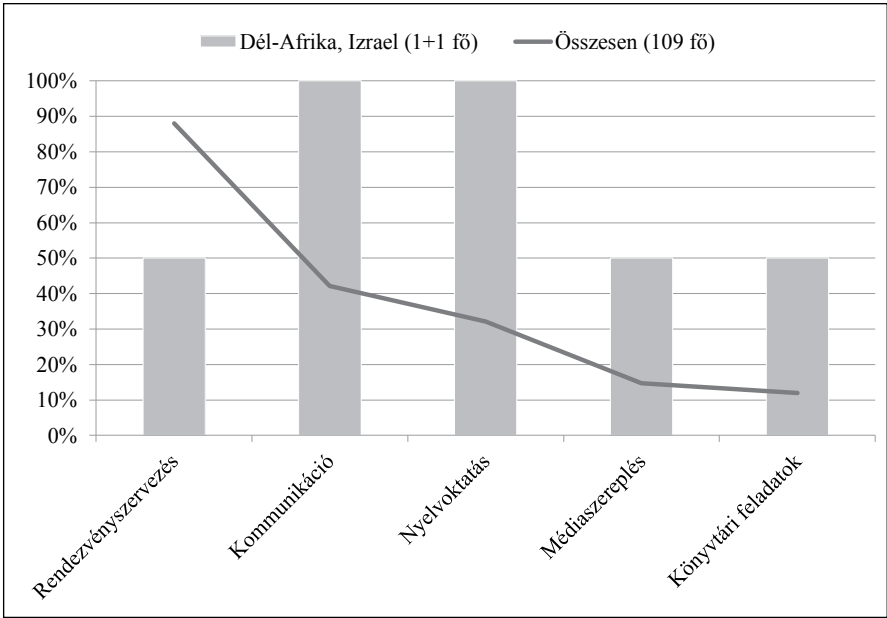
12. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Ausztráliában és Új-Zélandon (2016–2017)

13. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Ausztráliában és Új-Zélandon (2017–2018)

14. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Dél-Afrikában és Izraelben (2016–2017)

15. ábra: A KCSP-ösztöndíjasok tevékenységei Dél-Afrikában és Izraelben (2017–2018)

Következtetések

Nyugat-Európában a főbb tevékenységek nem térnek el nagymértékben az átlagtól, kivéve a két új kategóriát: mind a pályázatírást, mind az adminisztrációt az ebben a nagyrégióban kiküldetést teljesítő ösztöndíjasok említették a legnagyobb arányban (36, illetve 27%). Megfigyelhető továbbá, hogy a nyelvoktatás, a cserkészlet, a néptánc- és zeneoktatás, valamint a könyvtári feladatok jelentősége kisebb, mint más régiók esetében, de ez a különbség nem annyira számottevő. Észak-Amerikában ezzel szemben a cserkészlet, valamint a 2016–2017-es tárgyévben a nyelvoktatás és a könyvtári feladatok is nagymértékben eltértek az átlagtól, jóval magasabb értékeket mutatva. Ez az egyetlen olyan nagyrégió, ahol a cserkészlet majdnem eléri a 40%-ot (2016–2017-ben 38%, 2017–2018-ban 37%), mellyel a 4., illetve 5. helyen szerepel a tevékenységek rangsorában. A déli féltekén a néptánc- és zeneoktatás, valamint a nyelvoktatás is nagyobb jelentőséggel bír, mint a kommunikációs feladatkörök. Ez azt jelenti, hogy ebben a nagyrégióban a KCSP-ösztöndíjasok számára a rendezvényszervezés után ezek a legfontosabb feladatkörök. A két vizsgált tárgyév közötti eltérések tekintetében megfigyelhető, hogy a nyelvoktatás jelentősége míg a másik két nagyrégióban csökkent, addig a déli féltekén nőtt (2016–2017-hez képest 52%-ról 59%-ra emelkedett), ezzel a második helyet betöltve ebben a régióban. A könyvtári feladatok, valamint a kutatás szintén az átlagosnál nagyobb jelentőséggel bírnak délen. Ellenben a két új munkaköri kategória itt alulmaradt a többi régióhoz képest: a pályázatírással kapcsolatos tevékenységekről az ösztöndíjasok csupán 4%-a adott hírt, míg az adminisztrációs feladatok elvégzéséről egyáltalán nem kaptunk visszajelzést a déli féltekéről.

Fontos kihangsúlyozni, hogy az eddigiekben ismertetett főbb tevékenységek nem teljesen fedik az ösztöndíjasok kiküldetésük alatt végzett munkáját. Az űrlapon megjelennek olyan feladatok is, melyek egyik kategóriába sem sorolhatók. Ezeket azért nem kategorizáltam, mert nagyon ritkán kerülnek említésre (az ösztöndíjasok 1–2%-ánál). Ide tartoznak többek között a gasztronómiai és vendéglátói tevékenységek (főzőestek, borkóstolók, ruházati feladatkörök, felszolgálás stb.); a kézműves foglalkozások; a különféle gyermekprogramok, valamint a magyarországi külképviseletek (nagykövetségek, konzulátusok, tiszteletbeli konzulok) munkájának segítése, mely többnyire az állampolgárság felvételével és az egyszerűsített honosítás folyamatával kapcsolatos információk átadását jelenti. A program általános kiértékelése szempontjából ezeknek a feladatköröknek nincs nagyobb jelentőségük, azonban lokális szinten fontosak lehetnek, ezért teljesen nem elhanyagolhatók.

Összegzőképpen, a KCSP négy legfőbb tevékenységi köre: 1) a rendezvényszervezés – mely minden régió esetében az első helyen szerepel; 2) a diaszpórában működő magyar nyelvű médiumok kommunikációs tevékenységeinek segítése – kiváltképp Nyugat-Európában; 3) a magyarnyelv-oktatás; és 4) a néptánc- és zeneoktatás – főképp Dél-Amerikában. Mindemellett külön kihangsúlyozandó a cserkészlet szerepe az Egyesült Államokban. A két vizsgált tárgyév közötti eltérések tekintetében fontos kiemelni a pályázatírás és az adminisztráció – mint új munkaköri kategóriák – megjelenését, mely kiváltképp nagy jelentőséggel bír Nyugat-Európában. Ez utóbbit nagy valószínűséggel a magyarországi diaszpórapolitika idézte elő, konkrétan a diaszpóraszervezetek és a hétvégi iskolák támogatására 2018-ban kiírt külön pályázatok.

KISS-KOZMA GEORGINA

IFJÚSÁGI ÉVKÖNYV – ERDÉLYI FIATALOKRÓL

Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2016–2017 – A mi fiataljaink.* Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége: Kolozsvár, 2017. 372 oldal.

A külhoni magyar fiatalokat érintő vizsgálódások a rendszerváltást követően kisebb-nagyobb intenzitással kerültek a kutatások homlokterébe.¹ A kétezres években a négyévenként lebonyolított magyarországi nagymintás ifjúságkutatásokkal párhuzamosan, azok tapasztalatára építve készültek el a szomszédos országokban élő, magyar nemzetiségű fiatalokat is fókuszba állító határon túli szociológiai vizsgálódások.² Ez a 2001–2009 közötti periódus tekinthető a romániai magyar ifjúságszociológia kutatási szempontból legélénkebb és leggazdagabb időszakának, hiszen a nagymintás adatfelvételekkel párhuzamosan számos, egyéb kutatási problémát és témát is vizsgálat alá vontak. 2008 után ez a fajta intenzitás csökkent ugyan, azonban néhány korábbi kutatást megismételtek (például az *Ifi 2013*-at vagy *Mozaik 2011*-et), s emellett új kutatási témák is megjelentek.³

A jelenhez érve pedig pozitív fejlemény, hogy 2001 óta először, a magyar ifjúságot nagymintás adatfelvétellel, a négy legnagyobb határon túli régióban (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja) egy időben és egységes módszertannal, reprezentatív ifjúságszociológiai adatfelvételekre is sor került a *GeneZYs 2015*, illetve a *Magyar Ifjúság 2016* kutatásnak köszönhetően.⁴ A reprezentatív vizsgálódások lehetővé teszik az összehasonlításra alkalmas kutatási

1 Ennek háttérében az ifjúságkutatási területen működő intézményrendszer kialakulása és megerősödése, a magyarországi intézmények és romániai műhelyek között létrejött számos együttműködés, valamint a tudományfinanszírozási prioritások változásai állnak.

2 A *Mozaik 2001*, *Mozaik 2011*, *GeneZYs 2015*, *Magyar Ifjúság Kutatás 2016* mellett fontos megemlíteni az olyan nagymintás adatfelvételeket is, mint például a *Civil Kurácsi kutatássorozat*, a *Félsziget-kutatássorozat* vagy az *Erdélyi Magyar Fiatalok 2008* kutatásai.

3 A romániai magyar ifjúságkutatási mezőről bővebben lásd Ercsei Kálmán: Erdélyi magyar fiatalokkal kapcsolatos kutatások térben és időben. Egy áttekintés. *Erdélyi Társadalom*, 2015. 13 (2). 9–34.

4 Az ifjúságszociológiai kutatások eredményeit bemutató tanulmánykötetek: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok – A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017.; Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Kutatópont Kft. – Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.: Budapest, 2018.

eredmények elérését, ezáltal pedig a térben és időben jelentkező változások, s a mögöttes meghúzó okok is tanulmányozhatók. Hiszen még ha az ifúságnak nincs is definitív meghatározása, arról széleskörű konszenzus uralkodik a szakirodalomban is, hogy az ifúság folyamatos változásban van, így a „*Milyen ma az ifúság?*” dilemmája mellett a „*Hogyan változott az ifúsági mező?*” kérdése is ugyanolyan relevanciával bír.

Az átfogó, reprezentatív nagymintás ifúságszociológiai kutatások eredményeik összehasonlíthatóságát tekintve elvitathatatlan érdemmel rendelkeznek, ugyanakkor az ifúság megértésével nemcsak a tudomány, a politika, hanem jó esetben a civil szervezetek – habár más és más szempontrendszer alapján – szintén foglalkoznak. Ez utóbbihoz sorolható a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének⁵ a szerkesztő által definiált „vállalkozása” is.

Miért is vállalkozás ez? Bodó Barna szerint – aki az előszóban a romániai ifúságkutatási szféra további esszenciális dilemmáira is rávilágít – évkönyvükre vállalkozásként tekinthetünk, hiszen maga a téma komplexebb annál, mint hogy egy egyszerű teljesített/nem teljesített feladatként meghatározva mondjunk ítéletet felette. A komplexitást erősíti, hogy az ifúság fogalmához egy olyan kategorizációs alapprobléma társul, amellyel kapcsolatban sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban nem alakult ki széleskörű konszenzus: ifúság alatt csupán biológiai adottságot, egy bizonyos életszakaszban lévő fiatal korosztályt vagy pedig saját jellemzőkkel rendelkező csoportot értünk? A szerkesztő az utóbbi álláspontra helyezkedik.

Az évkönyv témájául választott fiatalok másik meghatározó jellemzője, hogy kisebbségi léthelyzetben élnek. Ez nemcsak a nemzeti kisebbségek ifúságának jelent külön kihívást, hanem az ifúsággal valamely módon foglalkozók számára is (legyen az politika, tudomány vagy civil szféra), hiszen elkerülhetetlenül figyelembe kell venni, hogy gondolkodásukban, identitásukban a generációs specifikum mellett a kisebbségi léthelyzet is meghatározó.

Az erdélyi magyar civil évkönyv 2016–2017-es tematikus száma a *Mi fiataljaink* címet viseli, amely ki is jelöli a szerzők perspektíváját: nevezetesen azt, hogy az évkönyv témájául társadalmuk fiataljait választották. Nem szűnő dilemmaként artikulálódik a szociológiai megértés területén, hogy vajon a reális interpretálási kísérleteket sikeressé teszi-e az involváltság, az átélt tapasztalat és a „benne élés”, vagy működni kell egyfajta

5 Az Erdélyi Magyar Civil Szervezetek Szövetségének (MCSZESZ) létrehozását az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány (ERMACISZA) köré csoportosult civil szervezetek kezdeményezték, fő céljuk pedig, hogy a társuló szervezetek érdekegyeztető, érdekképviselői tevékenységét összehangolják, s emellett segítsék a civil érdekérvényesítést a politikában. Az alakuló ülésre 2004. szeptember 10–11-én került sor.

távolságtartásnak is ahhoz, hogy a téma mélyebb összefüggéseinek feltárása nehogy elveszen a partikularításban. A tanulmányok szerzőinek listáját tekintve szintén szembeűnik, hogy számos fiatal kapott esélyt arra, hogy bemutassa azt az ifjúsági mezűt, amelynek ő is tagja.

Ami elsőre kritikussá tehetné az olvasót, az éppen a kötet erőssége: hiszen deklaráltan a „mi fiataljainktól, a mi fiataljainkról” szól, de nemcsak a „mi fiataljainknak”. Ugyanis a kötet egy olyan adatbázissal záródik, amely minden, a témát kutatni szándékozó vállalkozó számára hasznos bázisként funkcionálhat, a téma iránt érdeklűdőknek pedig jelzi, hogy milyen színes és mozgalmas az erdélyi fiatalokat különböző mélységébe bevonó szervezetek szűvevényes világa.

Habár az évkönyv nem egy nagymintás, reprezentatív ifjúságszociológiai vizsgálat eredményeit bemutató tanulmánykötet, s nem is egy kutatócsoport többéves kutatói munkájának egyfajta összegzése, ugyanakkor a szerkesztők célja sem ez volt. Elvitathatatlan érdeme a civil évkönyvnek, hogy olyan szerzőknek adtak lehetőséget munkájuk, tevékenységük bemutatására, akik egyrészlől fiatalok, másrészlől pedig annak az ifjúsági mezűnek az alakítói, amelyről az évkönyv szól, illetve akik a későbbiek során a felvetett témákon tovább dolgozva színvonalas adalékok nyújthatnak az ifjúsági dimenzió komplex világának feltárásához és megértéséhez. Mindebből kifolyólag a kötetben megjelent írások műfajilag sem egységesek, olvashatunk fiatalok kutatási jelentéseiről, helyzetleírásokról, esettanulmányokról, valamint szervezetek bemutatásáról szűlő írásokat is.

A kötet felépítése hármas szerkezetű: az első fejezetben megjelenő írások az ifjúsági önszerveződéssel foglalkoznak, amelynek keretében igyekeznek színopszist nyújtani az ifjúsági szervezetek intézményesülésétől egészen napjainkig. A második részben fiatal szerzők tematikus tanulmányai (elemzések, kutatási jelentések, esettanulmányok) mutatják be a diáktanácsok helyzetét, a fiatalok vallásosságát, a szervezeti imázs és az egyetemi, valamint a középiskolások intézményi identitása közötti összefüggést, a kolozsvári szakkollégiumi rendszert, a fiatalok és a politika viszonyát, továbbá olyan specifikus kutatási témákat, mint például a kolozsvári diákok szexualitása, az ifjúsági szervezetek pályázati forrásszerzési stratégiái, valamint a hagyományörzés. A harmadik részben egy-egy írás foglalkozik a felvidéki, valamint a délvidéki ifjúsági helyzettel, s a kötet az erdélyi civil szervezeti adattárral zárul.

Történelmi távlatok: az erdélyi magyar ifjúság szerveződése az 1990-es évek elején

Az első két írás historiográfiai jellegű összegzést kíván nyújtani az ifjúsági intézményesülés kezdetéről. Az évkönyv kronológiailag az 1990-es évektől indul, hiszen a kulturális, társadalmi és politikai rendszer szempontjából vízváltató történelmi események az ifjúsági intézményrendszer kialakulásában is meghatározóak voltak. Az ifjúsági szerveződések 1990-es indulását két, egykori ifjúsági vezérrel készített interjún keresztül mutatják be a szerzők. A választott módszernek vannak elvitathatatlan előnyei, ugyanakkor mielőtt belemélyednénk a kutatómódszertanban fellelhető kanonizált vitába – nevezetesen, hogy kvantitatív vagy kvalitatív módszerekkel juthatunk-e el a releváns tudományos ismeretek megszerzéséhez –, fel kell tennünk a kérdést, hogy a kötetben szereplő két interjúval vajon sikerül-e a mai szemmel nézve már történelmi korszaknak tekinthető periódust megfelelően interpretálni?

A választott módszer valóban lehetőséget nyújt az ifjúsági szervezetek intézményesülésének hajnalát két unikális pozícióból valamelyest átélni, valamint a civil évkönyv témájához hűen nemcsak az ifjúságról szól, hanem arról is, hogy az akkori fiatalok miképpen éltek meg azokat a történelmi pillanatokat, amelyek aztán elindították az ifjúságot az intézményesülés útján. Ugyanakkor az olyan sarkalatos kérdések, mint például a szerveződő ifjúság és a felnőtt politikai társadalom közötti viszonyrendszer, az ifjúsági csoportok közötti dinamizmus, a világosan elkülöníthető korszakok és az azokat elválasztó válságok, az átmenetek, útkeresések, illetve az ifjúsági mező fragmentálódása, az intézményesülést meghatározó endogén és exogén változók, valamint a csoporthatárokat determináló identifikáció csupán látens módon rajzolódnak ki az interjúkból.

Az ifjúsági jelen (s ezen belül az ifjúsági szervezeti szféra) megértésének előfeltétele a múlt ismerete, amely magában foglalja a kezdeteket, s az azt követő trendek és folyamatok értelmezését is. S nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az intézményesült ifjúsággal kapcsolatos, csupán historiográfiai igényű vizsgálódás is grandiózus munkát feltételezne (amely akár önálló kutatási témaként is realizálódhatna), s amelyben a konvencionális dokumentumkutatást interjúkkal kiegészítve lehetne a módszerek korlátait és hiányosságait kiküszöbölni. A választott módszer (interjú) értékeit nem lebecsülve, s figyelembe véve a fentebb említett formai és tartalmi nehézségeket, véleményem szerint az erdélyi ifjúság intézményesülésének történetét kevésbé ismerők számára mégis hasznos sorvezető lett volna egy olyan összefoglaló írás, amely röviden felvázolja a kor történelmi narratíváját.

Az ezredforduló utáni folyamatokról, főbb eseményekről – amelyek sok esetben inhe-rens módon az egész ifjúsági mezőre hatással voltak – Tussay Szilárd nyújt áttekintést *Az utóbbi évtized folyamatai* című írásában. E rövid áttekintés az ifjúsági szervezetek intézmé-nyesülésének a menetét hivatott ismertetni, ugyanakkor csupán említés szintjén jelennek meg azok a dimenziók, amelyek mentén az utóbbi évtized folyamatait érdemes strukturál-tabban megvizsgálni. A szerző jó érzékkel említi például a szervezetek finanszírozásának kérdését, amelynek a szervezetekkel foglalkozó vizsgáladásoknak konstitutív elemeként kellene minden esetben megjelennie, mégis az tapasztalható, hogy nagyon kevés, külhoni magyar ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos elemzésben kap frekvenciált helyet. Tussay is csupán abban a kontextusban érinti, hogy az ezredforduló elejét a szervezetek finanszírozá-sa és a politikától való eltávolodás határozta meg. Ugyanakkor az ifjúsági szervezetek viszo-nyát a felnőtt társadalomhoz nagymértékben a finanszírozási megoldások karakterizálják, s hogy milyen ennek a viszonynak a dinamizmusa – azaz mikor és mennyiben patrónusi vagy ellenzéki – eliminálhatatlanul kötődik ahhoz, hogy a fiatalok milyen módon képesek fenntartani működésüket. Az ifjúsági szervezetek generációs specifikumából is fakad, hogy a felnőtt társadalomhoz való viszonyuk kardinális jellegű – nemcsak pénzügyi szempont-ból, hanem infrastruktúra és tudástőke tekintetében is.

A szerző az intézményesült erdélyi civil ifjúsági mezőre ható változásokra reflektálva emellett kiemeli a szükségszerűen bekövetkező generációváltást, az ifjúság és a felnőtt tár-sadalom dualizmusát (kiemelve az RMDSZ-en belüli változásokat), továbbá a nemzetközi kontextus alakulását (például az Európai Unióhoz való csatlakozást, a globalizációt vagy az elvándorlást).

Mindezek a jelenségek újszerű tudományos magyarázatra szorulnak, s tekintve, hogy a külhoni magyar ifjúsági szervezetek megértése nem csupán a tudomány, hanem mind-inkább a politika és a civil szféra számára is kihívást és sok esetben ismeretlen területet jelentenek, napjainkban az egyik legérdekesebb, nemcsak szociológiai, hanem politikatu-dományi témaként is artikulálódhat.

Ifjúsági jelen

A történelmi áttekintést követően bemutatásra kerültek a középiskolások, egyetemi hallgatók, doktoranduszok fontosabb szervezetei, amelyeket a tematikus ifjúsági szerve-zetek követtek (tehetséggondozás és cserkészszövetség), külön tanulmányozva az egyházi

és roma ifjúsági szervezeteket. Emellett nem maradtak ki az erdélyi ifjúsági táborok és a politikai ifjúsági szervezetek ismertetései sem. Az ifjúsági szervezetek körképe korántsem teljes – ami inkább a szféra színességét és fragmentáltságát támasztja alá –, és habár az évkönyvbe bekerült szervezetek bemutatása sokrétű és impozáns, mégsem válnak világossá a kiválogatás és a szervezetek közötti súlyozás szempontjai. Ennek hátterében egyrésről a szervezett ifjúsági mező komplexitása, valamint az áll, amelyet Bodó Barna az előszóban is említ, vagyis hogy a hiányosságok olykor annak köszönhetőek, hogy a felkért szerzők nem vállalták vagy nem tudták elvégezni a megbízást.

Fiataloktól fiatalokról

Az évkönyv második részében megjelenő írások nagy részét fiatalok jegyzik. Mivel az összes tanulmány részletes bemutatását a recenzió formai keretei nem teszik lehetővé, ennek következtében csak két, az intézményesült ifjúság szempontjából kihangsúlyozott fontosságú és lényeges témát emelek ki: Portik Tímea Andrea *Szervezeti imázs és intézményi identitás egyetemi és középiskolás diákoknál* című tanulmányát, valamint Pápay Boróka *Ifjúsági szervezetek pályázati forrásszerzési stratégiai* című elemzését.

Portik Tímea Andrea témaválasztása több nézőpontból is érdekessé és elgondolkodtatóvá teszi esettanulmányát. Egyrésről a kisebbségi társadalmak jövőstratégiái szempontjából az oktatás perdöntő jellegű, hiszen az egyik legfőbb veszélyforrás, amellyel a kisebbségi közösségeknek szembe kell nézniük, az asszimiláció és a kivándorlás, amelyek hosszú távon nemzeti identitásuk meggyengüléséhez, akár elvesztéséhez is vezethetnek. Széles konszenzus uralkodik arról, hogy a kisebbségi közösségek hosszabb távú fennmaradása a demográfiai reprodukción kívül ezek mértékének függvénye is. Ennek okán a nemzetpolitika egyik sarokköve a külhoni magyar közösség fiatal tagjainak az anyanyelvi oktatás felé való orientálása, hiszen az anyanyelvi oktatás lassítja az asszimilációt.⁶ A magyar nemzetiségű szülők beiskolázási stratégiái szempontjából ugyanakkor meghatározó jelentőségű az iskola társadalmi mobilitást eredményező volta is, vagyis mérlegelniük kell, hogy az államnyelven való képzés milyen előnyökkel járhat. A különböző iskolaválasztási stratégiáknak hosszabb távon is erős befolyásuk van a fiatalok életútjára: az oktatásszociológia egyik legizgalmasabb kérdésre, hogy kik választják a többségi nyelvű oktatást, s kik döntenek az anyaországi beiskolázás mellett. Az

6 Az asszimilációval kapcsolatos kutatások rendszerint kitérnek egy másik fontos asszimilációs kihívás, a vegyesházasság-kötés és a többségi nyelvű iskolaválasztás közötti összefüggésre, s az ebből fakadó iskolaválasztási preferenciák eltéréseire is.

első eset mennyiben növeli meg a vegyesházasság-kötések arányát (s ezáltal az asszimilációt), utóbbi esetben pedig vajon mekkora eséllyel térnek haza a külföldi fiatalok szülőföldjükre. Mindezekből fakadóan fontos megállapításra tapint rá a szerző, aki szerint egy-egy intézmény esetében nem elég, hogy biztosítják a magyar nyelven való tanulás lehetőségét, hanem más komponensek is közrejátszanak abban, hogy hány fiatalt tudnak magukhoz csábítani.

Esettanulmányként Marosvásárhely két egyetemét választotta a szerző: a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemet és a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karát. A román Statisztikai Hivatal adatai azt mutatják, hogy a felsőfokú intézményekbe felvételizett hallgatók száma 2011 óta csökken. Habár a Marosvásárhelyre felvételizett diákok számánál ez a csökkenő tendencia nem figyelhető meg, ugyanakkor ott is észlelhető egyfajta hullámmozgás. A háttérben meghúzódó okok közül a szerző az oktatási intézmények hírnevét, valamint a diákok elégedettségét veszi górcső alá. Habár a fókusz szűkössege magyarázható azzal, hogy az esettanulmány formai követelményei nem teszik lehetővé a többi komponens alaposabb vizsgálatát, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a kapott adatokat a későbbiek során érdemes lenne szintetizálni olyan egyéb tényezőkkel is, mint például a változó demográfiai tendenciák, továbbtanulási attitűdök módosulása, a fiatalok nyelvi ismeretei, az érettségi szabályai, a munkaerőpiaci lehetőségek vagy a migrációs trendek.

Azonban, ha a továbbtanulás kérdését a döntési mechanizmusok szemszögéből nézzük, valóban lényeges az intézmények hírneve, amelyet a diákok elégedettsége is nagyban meghatároz. A szerző aláhúzza, hogy az oktatási intézmények hírnevét ugyanakkor nemcsak a hallgatók véleménye alakítja, hanem az intézetek PR-stratégiái is. Fontos tényező ez, mivel a diákok létszámának csökkenésével az oktatási intézmények között verseny alakul ki a potenciális tanulók megnyerése érdekében. Ennek eredményeképpen a szerző imázsvizsgálat segítségével elemezte a potenciális felvételizők körében uralkodó véleményeket a két választott egyetemen kapcsolatban, valamint a már az egyetemen tanuló diákok elégedettségét, s mindezt összevetette az intézmények PR-stratégiáival is.

Az esettanulmányban a szerző új megvilágításba helyezi az iskolaválasztási preferenciákat, miközben implicit módon egy különösen fontos dinamizmusra hívja fel a figyelmünket. Ugyanis a szülők és gyermekeik döntési mechanizmusának vizsgálata mellett szükséges megnézni a másik oldalt is: vajon mit tesznek vagy tehetnek az anyanyelvi oktatási intézmények annak érdekében, hogy a román és magyar oktatási intézmények között kialakult versenyben a magyar nemzetiségű fiatalokat megnyerjék. Mindez rávilágít arra a szakértők által rendszeresen említett sajátosságra, hogy a határon túli családok oktatási stratégiái komplexebb döntések meghozatala felé orientálják a szülőket.

Pápay Boróka *Ifjúsági szervezetek pályázati forrásszerzési stratégiái* című tanulmányának kiemelését azért érzem szükségesnek, mert az ifjúsági szervezetek működésének egyik kardinalis elemét, a finanszírozhatóság kérdéskörét érinti. S habár a szervezetek működése, valamint a felnőtt társadalom és az ifjúsági szervezetek közötti eleven kapcsolat – amelyet az ifjúságnak nyújtott támogatás természete is karakterizál – a megértés szempontjából kulcsfontosságúak, a kutatói figyelem horizontja mégis viszonylag ritkán vetül rájuk. A szerző arra vállalkozik, hogy bemutassa az ifjúsági szervezetek forrásszerzési stratégiáit, illetve a Communitas Alapítvány⁷ forráselosztási szisztémáját⁸ a 2007 és 2016 közötti időszakban.⁹ A tanulmányban a szerző alapvetően három kérdésre kíván választ nyújtani: egyrészt, hogy miként támogatja a Communitas az ifjúsági szervezeteket, másrészt, hogy mire pályáznak az ifjúsági szervezetek, s harmadrészt, vajon kik a sikeres pályázók. Az eredményekből kirajzolódik a pályázati rendszer természetrajza: a négy szakterület közül – ahová az ifjúsági szervezetek általában pályáznak – az ifjúsági szakterületben a nyertes pályázatok 49%-át az ifjúsági szervezetek pályázatai tették ki, a sport szakterületben a pályázatok közel negyedét, a művelődés szakterületben 11%-át, a szórvány szakterületben pedig 7%-át szintén a fiatalok nyerték. Jellemző még a vizsgált periódusra, hogy az ifjúsági szervezetek átlagosan kevesebb összeget nyertek pályázatonként a teljes sokasághoz viszonyítva, ugyanakkor ezt azzal a stratégiával kompenzálták, hogy aktívan pályáztak, s ezáltal a legtöbb pályázatot benyújtó, valamint legtöbb összeget elnyerő szervezetek között is felülreprezentálttá váltak.

Összegzés

Az évkönyv hiánypótló abból a szempontból, hogy hasonló kiadványt nehéz találni, mindemellett a szerkesztő, Bodó Barna is rávilágít arra, hogy vannak hiányosságai a kötetnek. Bodó a hivatalos ifjúságpolitika elemzését, valamint az ifjúkori bűnözés kérdéskörét említi, ugyanakkor a sorba illeszkedik még a teoretikus keret, valamint a hazai és

7 A Communitas Alapítványt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) hozta létre abból a célból, hogy a törvény által előírt, a nemzeti kisebbségek által működtetett szervezetek támogatásának szétosztásában töltsön be lényeges szerepet.

8 A szerző is megállapítja, hogy szükséges lett volna a másik jelentős támogató szervezet, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. adatait is megvizsgálni, erre azonban amiatt nem került sor, mivelhogy a honlapon megtalálható pályázati adatbázis nehezen feldolgozható formában, néhol hiányosan van fent.

9 A tanulmány a szerző egy korábbi vizsgálódására épül, amely az Erdélyi Magyar Civil Évkönyvben jelent meg, s amelyben a romániai magyar civil szervezetek pályázási stratégiáit, valamint a Communitas Alapítvány és a Szülőföld Alap 2007 és 2010 közötti forráselosztási szokásait elemzi. Erről bővebben lásd: Pápay Boróka: Állami forráselosztás a romániai magyar nonprofit szektorban. In: Bodó Barna (szerk.): *Erdélyi Magyar Civil Évkönyv*. Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége: Kolozsvár, 2014. 82–97.

nemzetközi szakirodalom rövid áttekintésének hiánya, amely megkönnyítené a kötet kontextusba helyezését.

Mindezen hiányérzetek nem változtatnak azon a véleményemen, hogy az évkönyv impozáns és ritkaság a területen, hiszen a külhoni magyar fiatalokat szervezeteik aspektusából közelíti meg. Ezt támasztja alá Ercsei Kálmán 2015-ben megjelent tanulmánya is, amelyben a romániai magyar ifjúságot középpontjába helyező kutatások áttekintésére és tematikus elemzésére vállalkozott. A tanulmány konklúziója, hogy a vizsgált időszakban (1990–2014) megjelent mintegy 70 kutatás 12 fő témakör és 150 résztema köré csoportosítható, amelyek közül az ifjúsági szervezetekkel, szerveződésekkel a kutatások, vizsgálatok, önálló esettanulmányok mindössze 5%-a foglalkozik.¹⁰

A kötet ugyanakkor nemcsak arra világít rá, hogy a romániai ifjúsági szervezetek vizsgálata alulreprezentált az ifjúságkutatások területén, hanem arra is, hogy még számos feltáratlan terület kínálkozik az ifjúsági szervezetek intézményesülését újraértelmezni kívánó kutatók számára.

10 Ercsei Kálmán: Erdélyi magyar fiatalokkal kapcsolatos kutatások térben és időben. Egy áttekintés. *Erdélyi Társadalom*, 2015. 13 (2). 9–34.

RESUME

Patrik TÁTRAI – József MOLNÁR – Katalin KOVÁLY– Ágnes ERŐSS

Changes in the Number of Hungarians in Transcarpathia Based on the Survey “SUMMA 2017”

According to the last Ukrainian census in 2001, 152 thousand people declared Hungarian ethnicity in Transcarpathia. Since that time, there is no reliable and up-to-date data on the ethno-demographic development of the region's population; however, for instance, migration flows particularly salient since the outbreak of the armed conflict in East Ukraine in 2014 must have contributed to transformations of the ethnic structure. Thus, this paper aimed at exploring the demographic development of Hungarians in Transcarpathia based on the survey “SUMMA 2017”. According to the survey results, the number of Hungarians fell to around 130 thousand by the middle of 2017. Hungarians living in urban areas and in the ethnic contact zone lost the highest numbers. Behind this negative trend one can find emigration as main reason, however negative natural change also contributed to decreasing numbers. The third factor, assimilation has not played an important role in changes of the number of Hungarian population.

Miklós BAKK

Two Nation-buildings, One State – The Last Century of Romania

Romania is now celebrating 100 years since the formation of the modern Romanian state. This formation was, in fact, an until today uncleared unification of two nation-building processes. In Transylvania took place a Romanian nation building starting from the emergence of the Romanian intelligentsia of the Greek Catholic Church. It was a civil society based non-state national awakening, described by Miroslav Hroch for several Central European peoples. On other hand, in the Old Romanian Kingdom an other sort of nationalism was launched during the second half of 19th century. Its course can be described as a bureaucratic unification of several smaller territories or provinces, according to the example of the Italian unification in the same time, and described by Michael Hechter in his concept on state-formation nationalism with an stressful bureaucratic character. After 1920 the model of the bureaucratic unification was extended to the Great Romania and this process became determinative for the today character of the Romanian nationalism.

Biborka ÁDÁM

The Manifestations of the Romanian Commemorative Feasts in Szeklerland

This paper provides a comprehensive overview on the perception of four Romanian commemorative ceremonies: the 24th of January (Union of Moldova with Muntenia), the 9th and 10th of May (end of WWII and King's Day), the 23th of August ("antifascist resurrection") and the 1st of December (Union of Transylvania with Romania), in the region of Háromszék. By means of a detailed content analysis of the local Hungarian press articles and by conducting a series of structured interviews with the organisers and participants, this study intended to systematically document the comprehensive changes that had occurred in the significance, meaning and structure of the above four feasts between 1918 and 2015. Furthermore, our paper intends to analyse the current political and identity-building trends of the most important national feast, the 1st of December.

Levente SZÉKELY

The Nation Lives in the Language – Or Does It?

The Hungarian Youth Research 2016 is the fifth wave of the series of survey entitled Youth, begun at the turn of the millenium. In the course of research, we interviewed 4000 young Hungarian people between the age of fifteen and twenty-nine in Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. The paper gives an overview of the Hungarian youngsters live in four main region. According to the survey, young Hungarians are very similar in many respects, especially in media consumption. This paper also deals with the national identity of young Hungarians live in Carpathian Basin. One of the most important conclusions of the research is that the national identity decreased in the last decades, especially in Slovakia. Analyzing the factors based on Hungarian identity we can observe that however the young Hungarians think the basis of identity is the language, friends are more important.

Dániel GAZSÓ

The Kőrösi Csoma Sándor Program: Activities

The Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP) has become one of the most widespread diaspora engagement practices of Hungary. It was launched in 2013 as the first large-scale initiative to specifically target the diaspora. The main aim of the Program is to preserve Hungarian identity, culture and language skills, as well as to strengthen diaspora relations with Hungary as their kin-state. To accomplish these objectives, in the first year, in 2013, the State Secretariat for Hungarian Communities Abroad sent almost fifty, then in the following years around one-hundred interns for six and nine month residencies to Hungarian diaspora organizations, to further their community work in various countries throughout the world. For a deeper and comprehensive understanding of the Program I carried out research on the activities of the KCSP interns by questioning them about their experiences in the years 2016/17 and 2017/18. This paper contains the main results of this research.

SZÁMUNK SZERZŐI

ÁDÁM Biborka

Kulturális antropológus, germanista, EU-szakértő, Európai Parlament

BAKK Miklós

Politológus, egyetemi docens, Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár

ERŐSS Ágnes

Geográfus, tudományos munkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

GAZSÓ Dániel

Kulturális antropológus, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; külső óraadó, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar

KISS-KOZMA Georgina

Politológus, PhD-hallgató, PPKE BTK Politikaelméleti Doktori Iskola

KOVÁLY Katalin

Geográfus, tudományos segédmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

MOLNÁR József

A földrajztudomány kandidátusa, tanszékvezető, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék

SZÉKELY Levente

Szociológus, kutatási igazgató, Kutatópont; tudományos munkatárs, Budapesti Corvinus Egyetem, Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

TÁTRAI Patrik

Geográfus, tudományos főmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet